78

2000

metmenys

kūryba ir analizė

78/2000

metmenys

Trys Veros Radauskienės laiškai Žibuntui Mikšiui 3 * *Stasys Goštautas*, Cervantes ir Lietuva 16 * *Vainis Aleksa*, Adomo duona 59, 5 atsitiktiniai žodžiai iš Sruogienės 60, Prieš naują gyvenimą 62 * *Danas Lapkus*, Nora Aušrienė 63 * *Reda Griškaitė*, Nemunas kaip XIX amžiaus Lietuvos istoriografijos objektas 72 * *Vanda Juknaitė*, Formulė 107 * *Skirmantas Valentas*, Lingvistinė siena poezijoje 144 * *Daiva Markelytė*, Pirmoji lietuvių imigracijos banga: Sociolingvistiniai aspektai 166 *

Dvasios gaivintojo užrašai, *Vytautas A. Jonynas* 180 *

Lietuvių literatūros ir tautosakos bibliotekai

*Dailės darbai: Nora Aušrienė 65–71 * Stasys Eidrigevičius 128 * Ž. Mikšys 179 * Vytautas O. Virkau 143 **

TRYS VEROS RADAUSKIENĖS LAIŠKAI ŽIBUNTUI MIKŠIUI

VERA SOTNIKOVAITĖ-RADAUSKIENĖ, per motiną iš Čartoriskių, gimė 1903.III.18 Šiauliuose, mirė 1973.VII.1 Čikagoje.

1929 metais ji susižiedavo su suomių poetu Henry Parlandu (1908–1930.XI.10 Kaune), rašiusiu švediškai. 1937 metų liepos 29 d. Klaipėdoje ištekėjo už Henriko Radausko (1910–1970).

Laiškai rašyti, kai Ž. Mikšys gyveno New Yorke.

Ž.M.

Išnašos ir [ ] Ž. Mikšio.

I

Mon très cher ami,[1] Wiesbaden
[19]61.5.25

Ačiū, ačiū už naują siuntą laikraščių. Kaip visuomet, nepaprastas malonumas, beveik pergyvenimas. O ypač dėkinga esu už „Metmenų" (priešpaskutinėje siuntoje) knygelę[2] su Jūsų „tambourais"[3]. Tą baladę aš ypatingai mėgstu, ir Jūsų darbas yra tikrai labai gražus, labai stiliuje

1 Mano labai brangus drauge.
2 „Metmenų" 3 numeris (1960 m.).
3 Linoleumo raižinys „Le roi a fait battre tambour" II.

ir muzikaliai tikras, labai ritmui atitinka. Man buvo labai maloni dovana. Tikiuos Jūs susitvarkot darbo ir uždarbio atžvilgiu. Ar vis dar manote čia „pas mus" atvažiuoti? Kiek ilgai mes čia būsime—nežinia. Darbas, kuriam Henrikas ir kiti buvo atsiųsti, taip gerai ir greit atliktas (su visokiais pagyrimais iš aukštų vietų), kad gal ir nebereikės čia daugiau sėdėti. Buvo užmanyta 2 metams, bet gal po metų (rudens pradžioje) ir galėsime atgal judėti. Aš nieko prieš. Manau—visa bėda, kad sėdime šitame kvailame „très chic" Weltkurorte[4]. Oras, kuris visuomet mane veikia—baisus. Per 10 mėnesių čia—matėme gal 10 saulės dienų. Rūkas, šalta, lietus ir t.t.

Bet dabar pradedam judėti: buvome žavingoje Olandijoje. Sužavėti abudu nepaprastai. Jau 3 savaitės praėjo, o mes vis gyvename 17me amžiuje. Mes dar buvome tulpių laiku—čia jau visai fantastika. Buvom trumpai Hagoj, Haarleme (Fr. Hals muziejuje-namuose), Delfte ir ilgiau—visiškai žavingame Amsterdame. Tarp Vermeero, Rembrandto (visai kitaip priimamas čia), kanalų, visai naujų man namų (architektūros), rimtų, ramių, draugiškų žmonių gatvėje, kurie nieko neužmiršo ir užkalbinti vokiškai, atsuka nugarą, nežiūrint į vokiškų turistų galybę. Man buvo taip keista ir gera, kad vis norisi vėl ten važiuoti, bet reikia išnaudoti nežinomą laiką ir dar pajudėti.

Gale birželio ir pradžioje liepos važiuojame į Italiją. Išrinkom kurortą prie Adrijos (Rimini) pusiaukelyje tarp Florencijos ir Venecijos, kaip pigią bazę, iš kurios važiuosime visur po truputį. Pigumas fantastiškas—kelionė

---

4 „Labai madingas" pasaulinis kurortas.

ten ir atgal (vokiška Reisebürofahrt)[5], pilnas išlaikymas 2 savaitėms (2 žmonėms) geram hotelyje (kambarys su balkonu į Adriją, dušu ir t.t.) apie 100 dolerių. Kitos išlaidos bus tik važinėjimas. Bet jau dabar teko visur užsakyti.

Kultūros ar menų čia—nedaug. Daugiausia filmai ir knygos. Skaitau labai daug angliškai ir prancūziškai—iš Mainzo [prancūzų] Instituto. Sėdžiu daugiausia viena kavinėse čia ir Mainze, ir tikrai *perdaug* medituoju. Manau, panašiai kaip ir Jūs, tik man labai trukdo vokietės–damos, kurios čia turi įprotį prisėsti prie jūsų staliuko (nors vietų kiek norit) ir pradėti kalbas. Mėginau sakyti, kad vokiškai nemoku, bet jos pradeda tarškėti angliškai ir daug geriau negu aš, o dažnai ir prancūziškai. Kas daryti? Dabar turiu savo Stamm-café[6], kur padavėja mane apsaugoja.

Filmai, kaip žinote, visi vokiškai išversti, tiesiog bjauru, bet nėra išeities. Iš geresnių matėme: *„Rocco et ses frères"* [Luchino Visconti], „Moderato cantabile" [Peter Brook], „Le déjeuner sur l'herbe" (juokinga komedija J. Renoir). Man labai patiko „On *n'enterre* pas le dimanche" [Michel Drach]—nors ir kriminalinė, nors ir rasinė problema, bet nuotraukų nepaprastai įdomių yra. Vis laukiu „Avventuros" [Michelangelo Antonioni], apie kurią jau 3 knygos parašytos ir kalbama kaip apie aukščiausią moderniško kino meno atsiekimą. Bet kur tau Wiesbadene, o Mainze—pražiopsojome. Žinau, kad N.Y. eina—ar matėte? Dar matėme J.-L. Barrault naujame J. Renoir keistame filme „Le testament du docteur Cordelier". Filmas—kriminališkai fantastiškas, bet J.-L. Barrault—nepaprastai

---

5 Kelionių biuro organizuota kelionė.

6 Pastoviai lankoma kavinė.

įdomus komiškos baisybės rolėje. Dėl jo nematyto keistumo nematytų judesių (iš kur jis juos atrado?) baisiausiuose monentuose (suspens) jūs pradedate kvatoti. Rekomenduoju pažiūrėti dėl J.-L. Barrault virtuoziškumo.

Girdėjome „I musici" koncertą, Milano baroko muzikos ansamblį ir gerų geriausius „Solisti di Zagreb". Šitie kroatai pasiekė tokį sąskambio grožio ir interpretacijos subtilumą, kokio dar niekas, rodos, neturėjo. Dabar čia yra Operos festivalis—Palermo ir Zagrebo operų gastrolės ir Brusselio baleto (J. Charrat ir pasiutęs M. Béjart choreografai). Matėme „Hommage à Stravinsky" vakarą. „Pulcinella", „Jeu des cartes" ir „Sacre du printemps" visiškai naujoje interpretacijoje, su naujais libretto ir t.t. Įdomu, gerai viską visi daro (sąstatas apie 100 šokėjų), bet tikrų didelių šokėjų dar nėra ir, be įdomumo, kitų pergyvenimų nėra. Na, štai—rodos, visus ir aprašiau.

Asmeniškai čia aš radau nepapastą draugę, mūsų didžiausio viršininko žmoną—anglę. Man artimą, kaip tą šveicarišką[7], gal dar daugiau, kaip kitą savęs geresnę pusę. Buvo daug malonių valandų kartu praleista. Bet, kaip visuomet su manim būna—pagal seną pranašystę—ką pamilsiu, prisirišiu, turėsiu atsiskirti! Po 3 mėnesių jos vyras buvo paleistas netikėtai į pensiją, ir jie prieš mėnesį išvažiavo į Ispaniją, kur ir pasiliks ilgam laikui. (Ji yra beveik milijonierė, tai tarp kitko). Sesuo Niebuhrienės, žinote to teologo [Niebuhr Reinhold 1892–1971] žmonos. Niebuhro duktė (mano draugės niėce [dukterėčia]) studijuoja Paryžiuje ir buvo atvažiavusi čia. Galvojau apie Jus—žavingesnio žmogelio (jai 20 metų) nesu sutikusi. Bet ką

7 M.I. Schintz, draugė po karo Vokietijoje.

čia kalbėti—Jūsų tuo momentu visvien čia nebuvo. O galėtumėt turėti išgyvenimą ilgam laikui. Kaip aš esu dabar surišta su jos teta visam gyvenimui. Aš žinau, kad būna tokie susitikimai, kurie jums siunčiami kaip paguoda, nors ir trumpam laikui fiziškai, bet amžinai dvasiškai. Galvoju, kad pabūti ir susitikti su mano nauja drauge, ir buvo mano tikslas atvažiuoti iki čia.

Norėjau parašyti tik keletą žodžių, bet taip išsikalbėjau kaip visuomet, kai galvoju apie Jus. Man tai visuomet lengva ir malonu labai, išskyrus tą washingtonišką pasimatymą[8], kur, žinoma, veikė kažin kieno dvasiniai nuodai. Gal S.; gal B.? Gal mano neapykantos tai visai aplinkai. Parašykite, gerai?

Vera

II.

7.[VII]-31.–[19]61

Mon très cher ami,

Ačiū už gautus laikraščius, kurie man visuomet sudaro keletą dienų didžiausio malonumo. Neparašiau tuojau, kaip norėjau, grįžus pilna pergyvenimų iš Italijos, nes sau uždraudžiau rašyti malonius laiškus prieš būtinus, sun-

8 1960.II.26–28.

kius (2 angliškai, 1 prancūziškai). Dabar jau laisvai galiu kalbėti su Jumis. Žinotumėt, kaip man darosi sunku kiekvieną dieną vartoti būtinai 3 kalbas (anglų, vokiečių, lietuvių) ir kas antrą dar rusiškai, ir skaityti ir rašyti prancūziškai. Galvoj visos maišosi.

Po baisaus periodo šalčio, lietaus, rūko nuolatinio, kai pajutau, kad pavirstu bulve rūsy—balta, minkšta ir be jokio skonio—visu greitumu išvažiavome į Italiją. Prie Adrijos jūros jau antrą dieną atsigavau besimaudydama ir besidžiaugdama saule, mėlyne, oru. Gyvenome mažam kurorte, išaugusiam prie senoviško žvejų kaimo (Leonardo [da Vinci] suplanuoto) tarp Venecijos ir Florencijos. Iš labai moderniško savo hotelio vakarais eidavome pasėdėti į žvejų trattorią[9], kur šeimininkas grodavo gitara ir dainuodavo itališkas dainas, valgydindamas mus savo garsia zuppa di pesce[10]. Po kiek dienų nuvykom į mano taip laukiamą Veneciją. Įspūdžio, laukto, nepadarė—gražiausios dekoracijos gražiausioj scenoj gražiausiame pasaulio teatre. Su malonumu jaučiaus statiste šitoj scenoj ir tiek. Perdaug gražu, perdaug efektinga, perdaug netikra, nerealu. Bet, žinoma, neužmirštamai keista ir įdomu. Po trumpų vizitų Paduvoj labai jau didingos Šv. Antano bažnyčios ir Ferraros rūstumo pasilsėjome mūsų mielam Cesenatico ir galu gale—Florencija.

Čia tai aš jau galutinai pražuvau. Jau man nebėra kitos vietos pasaulyje, kur aš norėčiau būti, gyventi ir mirti. (Negaliu suprasti, kodėl Jūs man nepasakėte nei vieno

---

9 Ne taip didelis restoranas.

10 Žuvų sriuba.

žodžio apie šitą vieninteli stebuklą, kur irgi buvote?)[11]. Mano susitikimas su šitu miestu buvo visai asmeniškas. Aš net nepirkau jokių vaizdų, atsiminimų; aš noriu jį turėti savyje tokį, kokį aš jį išgyvenau. Taip norėtųsi pakalbėti su Jumis apie tai. Dieną ir naktį (vėl visai nebemiegu) aš gyvenu Florencija. Pasakoti niekam nenoriu, kas nematė. Vis svajoju dar nuvažiuoti, dar nors dieną pabūti. Uffizi, Pitti, San Marco su visais Fra Angelico, visos bažnyčios, palazzi ir t.t. —ką ir sakyti, kiekvienas tiesiog užmuša. Bet svarbiausia jausmas, kad viskas, ką per visą gyvenimą surinkai savyje, kuo gyvenai, staiga realizavosi, apsupo tave apčiuopiamose formose. Amžių žmogaus dvasios istorija pavirto miestu. Žmogaus dvasia savo aukščiausiame įtempime realizavosi matomose formose. Geriau jau nerašysiu, viskas skamba perdaug mizernai. Jaučiau, kad jau nieko man daugiau nereikia, kaip atsiremti prie kokio pastato akmenų (sakysime, prie Or San Michele), prie Donatello San Marco ar San Giorgio, žiūrėti į aukštą, bet beveik jau artimą dangų, būti apsuptai vienintele auksine, minkšta Florencijos šviesa ir ne tai mirti, ne tai gyventi amžinai.

O iš Florencijos grįžome į Wiesbadeną. Šalta, lietus amžinas, pilka, vieniša, kažin kaip nereikalinga. Ieškome kito buto, nes pasilikti dar vieną žiemą šitame šaltyje nebegalėsiu. Rūpesčiai visokie, nes absoliučiai nežinome, kiek laiko dar teks čia būti. Šiandien jau metai kaip tik

---

[11] Miestas, išskyrus muziejus ir bažnyčias, man nieko nesako. Kiek būdavau Florencijoje, Or San Michele, kurią ir V. Radauskienė iškelia, man buvo artimiausia, turbūt dėl savo panašumo į Venecijos bažnyčias.

sukako, kaip mes čia. Laukiamas kasdien kažin koks inspector general[12], o po to gal ir įsakymas grįžti. Aš nieko prieš neturiu, tik norėtųsi dar pamatyti Florenciją. O gal ir dar metams paliksime. Kaip gi Jūsų reikalai stovi? Ar dar galvojate važiuoti čia? Padėtis tarptautinė žinote kokia. Kaip darbas?

Labai man gaila, kad negerai išėjo [Vytauto] Valiuko [K. Ostrausko] „Kanarėlė". Man tas mišinys Maeterlincko ir Gorkio labai nepatiko, bet žinau, kad Valiukui tas veikalas nepaprastai yra artimas ir brangus. Gaila. Jis tikrai daug sielos ir meilės įdėjo. Jo kaip ir Lebenswerk.[13]

Ivaskai[14] liūdnai grįžta į savo Minnesotą. Henriko vienas eilėraštis klaikiame Jarrello[15] vertime pasirodė jo rinkiny (premijuotame) tarp Goethe ir Mörike jo vertimų. Juokai tikrai. Leidykla atsiuntė su komplimentais. O mes net nieko nežinojome. Šiaip su išoriniu pasauliu mažai turiu bendro. Skaitau daug. Galvoju perdaug. Kartais matome filmų, neypatingų, ir vieną spektaklį gerą matėme: „Rhinozeros" Ionesco. Veikalas labai patiko, pastatymas—Wiesbadeno teatro, bet su siaubu supratau, kad ir toks yra žymiai geresnis, negu mano taip anksčiau mylėto Lietuvos Valstybės teatro pastatymai ir garsūs mūsų aktoriai. Mačiau taip ilgai lauktą „Avventura"[16], greičiau jos nemačiau, nes eina čia (Vokietijoje) perdirbtoj ir sutrumpintoj versijoje—1 val. 20 minučių, vietoj 2-jų su puse valandų. Kas gi liko iš filmo, 1 valandą sutrumpinus,

12 Revizorius.
13 Viso gyvenimo darbas.
14 Ivar ir Astrid Ivask, poetai.
15 Randall Jarrell (1914–1965), amerikiečių poetas ir kritikas.
16 Avantiūra.

ir su pavadinimu „Die, die mit Liebe spielen"[17]. Henrikas sužavėtas Monica Vitti, aš nei kiek. Laukiame kito Antonionio filmo „Grido"[18], prancūzai žavisi seniai—bet gal ir vėl bus „perdirbtas" pagal vokiečių skonį. Su malonumu perskaičiau švedų nuomonę apie [Ingmar] Bergmaną—banal et prétentieux[19] ir apie jų nustebimą jo triumfu à l'étranger.[20]

Dabar turiu parašyti naują adresą, jei parašysite: [seka kariškas adresas]. Dar yra ir prašymas: laisvu laiku bevaikščiodamas, gal prie progos pažiūrėkite knygynuose tokios, rodos, jau ir išparduotos knygos—„Art's Treasures of Uffizi and Pitti". Autorius—Rossi, leidėjas—Abrams, metai 1955. Kaina 12–15 dolerių. Labai norėčiau turėti, nes ten surinkti tie paveikslai, kurie man ypatingai svarbūs, ir dar gerai spalvos perduotos. Radau čia amerikiečių bibliotekoj, knygynuose vokiečiai sako, kad jau išparduotas vokiškas jos vertimas. Jei kada rastumėt—parašykite, tuojau Jums atsiųsiu money-order ir tada pirkit. Labai prašyčiau, bet tik, jei turėsite laiko. Reikalas nebūtinas. Mačiau ir Florencijoje, bet per savo pusiau pamišimo stovį nepirkau. Su nustebimu konstatuoju, kad nei rimtas amžius, nei aplinkybės manęs nepakeičia. Vis tas „nenugalimas entuziastas", kaip mane jaunystėj vadino, išlenda ir tiek.

---

17 Tie, kurie žaidžia su meile.
18 Riksmas.
19 Banalus ir pretenzingas.
20 Užsienyje.

Laukiu žinių apie Jūsų planus. Manau, kad ir pasimatysime gal, o jei važiuosite per Vokietiją, tai jau būtinai pas mus, jei mes čia dar būsime. Jei ir...

Jūsų senas draugas

Vera

Henrikas siunčia linkėjimus

ir net daug.

III.

[19]61.IX.14

Wiesbaden

Frankfurter Str. 24

Mon très cher ami,

Vakar gavau Jūsų atviruką (rekordinis greitumas) kartu su [Vytauto] Sauliaus telegrama (senu adresu—mes persikėlėm) su ta baisia žinia [Antanas Škėma žuvo autostradoje 1961.IX.11]. Vakar visą dieną buvau taip paveikta, kad negalėjau net pajudėti iš vietos. Taip ir išsėdėjau prie lango su Jūsų atviruku rankoj, apsupta atsiminimais ir praeitim. Škėma—enfant terrible[21] mūsų vargšės literatūros, Škėma—bad boy[22] mūsų mizerablinio socialinio gyvenimo, Škėma—lengvabūdiškas amantas, Škėma—

21 Nenuorama.

22 Nepakeičiamas vaikinas.

premijų gaudytojas, Škėma—mylintis tėvas, Škėma—vienintelis po B. Sruogos dramaturgas, Škėma—vienas pačių talentingiausių žmonių mūsų nelaimingoj tremty. Mano asmeniški santykiai su Škėma visuomet draugiški ir nevisuomet malonūs t.t. Ir vis tas atsiminimas—„man buvo burtininkės pasakyta: žūsiu greita ir lengva mirtim auto arba lėktuvo katastrofoj". Kiek sykių jis tą su malonumu pasakojo, gąsdino [Dalią Sruogaitę–] Bylaitienę—„su manim vaikų nevežkit, žinot mano pranašystę". Ir vėl François Mauriaco pasakymas, kuris mane taip paveikė—„on est toujours prévenu"[23] (žinoma, ne burtininkių). Ir dar—ant stalo guli ką tik perskaityta knyga—Nathaniel West (keturi trumpi „novels"), labai mažai žinomo autoriaus, dabar išversta į prancūzų kalbą. Prancūzai labai žavisi—mes nelabai, bet abudu su Henriku vis kalbėjome—Škėma, amerikoniškas Škėma. Tiesiog fantastiškas literatūrinis panašumas. Jis *irgi* žuvo autokatastrofoj 1940 m. (37 metų). Sauliaus telegramoj, trumpoj ir labai sujaudintoj, paminėta, matyti, klaidingai tarp žuvusių Vasiliauskaitė. Labai prašysim prie progos parašyti daugiau smulkmenų, kurių Jūs, manau, tikrai žinosite, o ypač apie Kristinos [Škėmaitės] likimą. Poniai Škėmienei neturiu jėgos parašyti. Kiek ta moteriškė per visą gyvenimą dėl to vienintelio savo rūšies, to šarmantiško enfant terrible iškentėjo, sunku ir pasakyti, ir dar dabar turi pakelti, ir Kristina—visas jos gyvenimas, visas jos gyvybės jėgų šaltinis. Gal sužinosite, ką jos atžvilgiu reikėtų daryti. Kvailai, bet vis ateina į galvą tas Gorkio pasakymas „Ho o

---

23 Visada esi perspėjamas.

Данко хомь песня осмалась"[24]—tikrai apie Škėmą pasiliks daina visuose mūsiškių žmonių sluoksniuose. Koks vis dėlto vienintelis jis buvo.

Prieš porą dienų gavau knygą, kuri man taip neprastai brangi ir svarbi [apie Florenciją]. Kiekvieną dieną ją žiūrinėju po truputį, gavau ir laikraščius, ir laišką Jūsų, bet negalėjau parašyti nei dabar, nes visokių rūšių įvykiai užpuolė—netikėtai, nelauktai atvyko visi 3 Greimai tiesiog iš Ankaros automobiliu. Išbuvo porą dienų, labai buvo malonu. Tėvai nepasikeitė nuo senų laikų, o mergaitė (anksčiau nepažinojau) padarė labai malonų įspūdį—išoriniai kukli, rami, švelni ir inteligentiška, viduj, rodos, labai audringa. Po 5 dienų atvažiavo Irena—Henriko brolio duktė iš Besançon, kur ji vasaros kursuose tobulino savo tikrai gerą prancūzų kalbą. Išbuvo savaitę—reikėjo su ja važinėti į Frankfurtą, Heidelbergą, viską rodyti, judėti. Labai patiko Vokietija, tiesiog sužavėta, ir kuo?

O tuo pačiu metu turėjom lakstyti dėl buto, į kurį dabar jau persikėlėm. Pasitaikė toks keistas (4 aukšte be keltuvo, žinoma), bet su nepaprastu vaizdu virš Wiesbadeno daug kilometrų aplink ir balkonu (10 žingsnių ant penkių), ir centraliniu šildymu ir šaldytuvu. Kambariai dideli, baldų beveik nėra, bet man po tos košmariškos žiemos nešildytam bute, dėl kurio aš gavau keletą įvairių ligų—atrodo kaip rojus. Taip džiaugiaus, taip man buvo gera, nors iš nuovargio su svečiais (senstu baisiai) ir dėl kėlimosi numečiau 5 svarus, bet žinojau, kad reikės „užmokėti"—ir štai Škėma.

---

24 Bet apie Danko bent daina paliko.

Norėčiau dar daug Jums papasakoti, nes žinau, kad mano dabartiniame „splendid isolation" Jūs esate man artimiausias draugas, bet geriau jau asmeniškai, nes laukiu Jūsų atvažiavimo, kantriai skaičiuodama savaites. Man išeina, kad nedaugiau kaip 7–8[25]. Atvažiuosite kaip namo—Jūsų laukia didelė sofa, gražiausias vaizdas, puikus balkonas, galimybė pirkti reikalingų daiktų (baltinių, drabužių, gyvenimiškų smulkemnų) už pusę kainos AFX–e, o be to ir mes abudu pasiilgę savo seno draugo iš lietuviško užjūrio. Tik štai tas nežinojimas su Berlynu ir pan. Nors mes čia esame gana ramūs. Mūsų naujas adresas asmeniškas: Frankfurter Strasse 24.

Dar kartą dėkoju už Jūsų draugišką atidumą, man visuomet taip brangų, čekio už knygą nesiunčiu tyčia—atvažiuosit atsiimti.

Vera

---

25 Reikės laukti beveik 6 mėnesius, kol iš Paryžiaus atvyksiu į Wiesbadeną.

CERVANTES IR LIETUVA

STASYS GOŠTAUTAS

Kiekvienas rašytojas sukuria savo pranašus
Jorge Luis Borges

Įsivaizduoju „mokslinį" darbą, kurio tikslas būtų surinkti kaip galima daugiau pavyzdžių ir nustatyti jų vartojimo kontekstus tema: lietuvis ir Lietuva svetimų tautų raštijoje. Kokiais atvejais lietuvis minimas, kokią socialinę padėtį jis užima visuomenėje, kaip jis moraliai vertinamas? Tai būtų gera priemonė save pažinti: pamatyti save svetimųjų akimis. Prieš pradedant „gerinti" lietuvišką vardą.
Algirdas Julius Greimas

Ryšių tarp Cervantes ir Lietuvos yra kur kas daugiau negu aš iš karto galvojau perskaitęs *Persilio ir Žygimantės vargai, Šiaurės istorija*. Apie tai buvau rašęs anksčiau, bet mano ankstyvesnė studija sukėlė daugiau klausimų, negu davė atsakymų.[1] Tai buvo lyg ir pirmi Cervantes žingsniai Lietuvoje. Ir Vytauto Didžiojo univer-

[1] „Cervantes ir Lietuva" ir ištrauka iš *„Persilio ir Žygimantės vargai, Šiaurės istorija"*, [vertimas E. Barskajos]. *Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU, 1999, #8 [17] pp. 190–202.

siteto studentai sužinojo, kad Cervantes yra daugiau negu *Don Kichoto* autorius, o kad *Persilio* personažai atsidūrė Lietuvoje, tai gan atsitiktinis įvykis ir gal nereikėtų per daug kreipti dėmesio. Sudėjus visus sutapimus, Lietuvos rolė Ispanijos karalystei yra kur kas svarbesnė, negu galėjom įsivaizduoti. Ši studija bus panaši į detektyvinį romaną, kuris susideda iš mažų detalių ir prieina prie nelauktų išvadų.

Seniai žinojau Cervantes obsesiją su Heliodoru, šiandien mums mažai reikšmingu autorium iš Emeso, Fenicijos, dabar Sirijos, kurio nei gimimo data, nei vietovė, nei profesija nėra aiški, bet kuris parašė vieną iš ilgiausiai skaitomų ir įtakingiausių romanų *Etiopiniai pasakojimai*. Bet ir tai būtų gal ne taip jau svarbu mums, jeigu visai atsitiktinai, prieš grįžtant į VDU, nebūčiau radęs Wellesley College bibliotekoje Heliodoro *Aethiopica* ir užtikęs intriguojančią įvadinę pastraipą, išspausdintą čia pat, Ann Arbor, Michigan:

> The Ethiopica was translated into French by Amyot [the brilliant translator of Plutarch and of Daphnis and Chloe] in 1547, and into Latin by the Polish humanist Warschewiczki in 1551. The Latin version rather than the Greek original was the basis for Thomas Underdowne's widely read and frequently printed English translation, which was first published in 1587.[2]

Iš karto mane sudomino pavardė, skambanti pažįstamai, ir parašiau į VDU, prašydamas pagalbos. Bet

---

[2] Heliodorus, *An Ethiopian Romance*. Trans. and intr. by Moses Hadas, Ann Arbor: University of Michigan, 1957. Underdowne išvertė 1569 metais, išspausdino 1577, bet išliko tik 1587 metų ir vėlyvesnės laidos.

sekretorė nesuprato mano entuziazmo. Atvykęs į Vilnių, paskambinau savo senam kolegai iš Vilniaus universiteto, Vytautui Bogušiui, kuris, mano nustebimui, irgi nieko apie mano atradimą nežinojo, bet identifikavo Stanislovą Varševickį kaip pirmą Vilniaus Kolegijos rektorių. Suradęs Leono Valkūno Heliodoro vertimą į lietuvių kalbą, nustebau, kad jo įvade nebuvo nei pusės žodžio apie tą pirmą ir taip garsų Heliodoro vertimą į lotynų kalbą.[3]

Pradėsime nuo paaiškinimo, kas yra tas Varševickis, kas yra Heliodoras ir kaip jo bizantinis romanas tapo vertingu įnašu Europos epinei poemai bei romano vystimuisi... Kur čia visame tame yra Cervantes? Kiek Olaus Magnus, Antonio de Torquemada ir broliai Zeno padėjo Cervantes surasti Lietuvą? Kas yra tas Persilis?[4]

1. ***Stanislovas Varševickis*** [Warschewiczki, Warsevičius, sutartinai rašoma Warszewicki] yra gan įdomi Vilniaus Kolegijos asmenybė. Kilęs iš Lietuvos kašteliono [pilininko] Jono, Stanislovas gimė Warszewičuose, prie Vyslos, Czersko miestelio, į pietus nuo Dancigo. Visose biografijose pažymima, kad turėjo brolį Kristupą. Gyveno tarp 1530 ir 1591. Stanislovas turėjo gerą humanistinį išsilavinimą. Mokėsi Krokuvos ir Wittembergo, ir nuo 1554 Padujos universitetuose, kur studijavo teisę. Grįžęs į Varšuvą, tapo Žygimanto Augusto sekretoriumi. 1562 m. buvo įšventintas į kunigus, o 1567 m. Romoje įstojo į Jėzuitų ordiną. Steigiant Vilniaus Kolegiją, buvo vienas iš

---

3 Heliodoras, *Etiopiniai paakojimai*, [vertimas, įvadas ir pastabos L. Valkūno.] Vilnius: Valstybinė Grožinės Litera-tūros Leidykla, 1960.

4 Sutrumpintai vadinsime *Persilis*.

jos kūrėjų ir pirmasis rektorius [1570–78]. Ne mažiau svarbi buvo jo diplomatinė misija Švedijoje, kur tapo Žygimanto III Vazos, būsimo Lietuvos kunigaikščio auklėtoju ir Kotrynos Jogailaitės [Žygimanto Augusto sesers] kapelionu. Bet priversti Švediją paklusti Romai jam nepavyko. Tarp 1582 ir 1590 Varševickis buvo jėzuitų kolegijos rektorius Liubline.[5]

Tarp savo raštų paliko didelę korespondenciją ir pora hagiografinių knygų. Savo biblioteką atidavė Vilniaus universitetui ir su Mikalojum Kristupu Radvila padėjo įsteigti universiteto spaustuvę. Bet mums [ir Europos pasakojimo vystimuisi], svarbiausias jo nuopelnas—tai dvidešimties metų jaunuolio vertimas iš graikų kalbos į lotynų kalbą Heliodoro *Aethiopicae historiae libri X*, Basilae, 1551 [*Etiopiniai pasakojimai*], kur įdėta Melanchtono, jo mokytojo Wittemberge, trumpa rekomendacija su vertėjo pagyrimais[6] ir Varševickio dedikacija Žygimantui Augus-

---

5 Svarbiausi daviniai paimti iš *Lexicon Theologorum Catholicorum Poloniae*, T. IV. Varsaviae, 1983, pp. 392–395. Ten tarp kitko yra parašyta, kad Warszewickio tėvas buvo „Jan, kasztelana liwskiego". Taip pat, vienintelis tekstas kuriame aiškiai pripažinta, kad mūsų Varševickis buvo Heliodoro vertėjas [„Przek.: HELIODOR: *Aethiopicae historiae libri X*. Basileae 1552 apud. Joannem Oporinum"].

6 Melanchtono laiškas skirtas Ioannui Oporinui, Bazelio spaustuvininkui ir leidėjui. Padėkojęs už gautas knygas, jis rašo: „...O dabar Tau siunčiu lotynišką Heliodoro istorijos interpretaciją [tada tai sinonimas vertimui]... Vertėjas yra Stanislovas, Lenkijos kaštelionas, kilmingos giminės, išsilavinęs, protingas ir apdovanotas kalbos iškalbingumu... Vale. 20 balandžio 1551 m." [vertimas Irenos Penikienės]. Nebloga rekomendacija 20 metų vaikinui. Oporinas laišką,

tui.[7] Tas vertimas ir iš jo daryti vertimai buvo tokie populiarūs, kad kas metai išeidavo kuri nors viena laida [Bazelyje 1551, 1552, Paryžiuje 1553, 1585, Madride 1554, 1585, 1587, 1615, Antverpene 1556, Venecijoje 1556, Heidelberge 1596, 1601, Leydene 1611, Barcelonoje 1614, ir t.t.]. Visose man žinomose Varševickio biografijose yra nutylima, kad jis buvo Heliodoro vertėjas, ir kad draugavo su Melanchtonu. Nepastebėjau jo vardo nė vienoje Lietuvių enciklopedijoje. *Passim* paminėtas Vilniaus Universiteto istorijoje. Jo nuopelnus Lietuvai aprašo Paulius Rabikauskas, bet nemini *Aethiopica* vertimo[8].

Pirmas ispaniškasis vertimas buvo tuojau atmestas kaip netikęs, nes tai buvo blogo vertimo vertimas iš prancūzų kalbos Jacques Amyot'o išspausdintas Amsterdame 1554 metais. Neaišku, kas kaltas dėl to vertimo.

---

dedikaciją ir Heliodoro vertimą išspausdina tais pačiais metais.

7 Varševickio dedikacija—tai jauno vaikino pirmos knygos entuziazmas. Jis daug vietos skiria Žygimanto Senojo nuopelnams, Žygimanto Augusto rūpestį mokslui, teisei ir astronomijai. Jis pamini Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją *„Edidit autem M. tua uirtutis suae specimen adhuc iuvenis admodum regendo amplissimo ducatu Lithuuaniae[sic]: quem tanta moderationis & uistitiae gloria obijt, ut nemo esset qui non optimum principem post hominum memoriam sibi datum esse statueret."* Savo dedikaciją Varševickis baigia trumpu Heliodoro veikalo aprašymu ir pasirašo „Ex Vuarscheuuicze, paterno rure. 2 Calendas Augusti, Anno 1551."

8 Jau baigus rašyti, užtikau Pauliaus Rabikausko „Vilniaus universiteto rektoriai" L.K.M.A. *Metraštis*, VI, Roma, 1985, pp. 236–240. Įdomu, kad Rabikauskas pamini tiktai Varševickio pažintį su Melanchtonu, neužsimindamas nieko, kad jis buvo Heliodoro vertėjas. Nejaugi „cenzūra" peržengs XXI a.?

Antras, iš lotynų, t.y. iš Varševickio, buvo išspausdintas Alcala de Henares, 1587 m., Cervantes gimtinėje, kuriuo pasinaudojo *Don Kichoto* autorius.[9] Vertėjui, Fernando de Mena iš Toledo, padėjo Toledo universiteto graikų kalbos profesorius, Andres Schoto iš Belgijos, tas pats, kuris prieš 15 metų [1572] parašė Petro Roizijaus nekrologą Vilniuje. Įdomūs sutapimai.[10]

Beveik visi žinomi Europos vertimai panaudojo Varševičkio tekstą [Rusija, Lenkija, Italija, Austrija, etc.]. Vertimas Lietuvių kalba pasirodė tik 1960 metais, Vilniaus Universiteto filologijos katedros vedėjo Leono Valkūno [1914–1982?] dėka, kuris versdamas Heliodorą ir rašydamas įvadą, nepažymėjo, iš kokios kalbos vertė ir nepastebėjo, kad čia pirmojo Vilniaus Kolegijos [jo Alma Mater] rektoriaus darbas.[11]

---

9 Pilnas ispaniškas pavadinimas: *La historia de los leales amantes Teágenes y Chariclea. Trasladada agora de nueo de Latin en Romance por Fernando de Mena, vezino de Toledo. Dirigida a don Antonio Polo Cortés, señor de la villa de Escariche: y Patrón del monesterio de la puríssima Concepción de Nuestra Señora de dicha villa. Con privilegio. Impressa en Alcalá de Henares, en casa de Juan Gracián. Ano 1587.* Varševickio vertimas buvo naudojamas Ispanijoj iki 1722 kol pasirodė naujas. Žr. Marcelino Menéndez y Pelayo [*Orígenes de la novela.* Buenos Aires: Emecé, 1945, II t. p. 74], pažymi, kad čia „Esteban [sic] Warschewiczk" vertimas.

10 A. Schotti. „Laudatio funebris...", *Hispaniae Bibliotheca* [Francofvrti, 1608] t. II, p. 303–317. *Idem*, Stasys Goštautas, *Dos humanistas españoles en Italia, Polonia y Lituania: Antonio Agustín y Pedro Ruiz de Moros.* Bologna: Studia Albornotiana, 1979.

11 Atrodo, kad Leonas Valkūnas priklausė tai senai kartai, kuriai vertėjas yra nežymus, kuklus amatininkas, ir pa-žymėti iš kokios kalbos yra verčiamas veikalas nereikšmingas

Mums svarbu tai, kad Cervantes panaudojo Varševickio lotyniškąjį to romano vertimą į ispanų kalbą, tokiu būdu pripažindamas, nors ir netiesiogiai, jauno kašteliono sūnaus darbą, o tas faktas, kad jis buvo pirmasis Vilniaus Kolegijos rektorius, priartina jį mums dar labiau.[12]

2. ***Heliodoras ir jo sukeltos romano problemos.*** 1613 metais, Cervantes pristatydamas *Pavyzdingas noveles*, rašo: „Po to, jeigu sveikata man leis, pasiūlysiu tau *Persilio ir Žygimantės vargus*, knyga kuri gali rungtis su Heliodoru".[13] Kas buvo tas Heliodoras su kuriuo Cervantes nori rungtyniauti? Jo populiarumas Europos literatūroj šiandien mums nėra suprantamas. Tokie rašytojai kaip Tasso [Clorinda, *Gerusalemme liberata*, Canto XII, 21 and sqq], Montaigne [*Essais* II,8], Rabelais [*Pantagruel*], Racine [*Fedra*], Shakespeare [*Twelfth Night*–V,i], Sir Phillip Sidney, kurį vadino Anglijos Heliodoru, Edmond Spenser [The *Faerie Queene* meilės alegorija paimta iš Heliodoro per Ariostą] Samuel Richardson [*Clarissa*, 1748] ir Frances Burney [*The Wanderer*, 1814] ir Cervantes [*Persilis*] rado

---

dalykas. Iš penkių graikų romanų, be Heliodoro, jis išvertė dar du: Longo, *Dafnis ir Chloja* [1958] ir seniausią graikų romaną 100 prieš Kr. Charitono *Chairejas ir Kaliroje* [1959]. Taip pat išvertė Ezopo *Pasakėčios* [1965], T. Moro *Utopija* [1968], Jono Lasickio [1969] ir Petro Dusburgiečio [1987] istorinius veikalus. Liko neišversti kiti du graikiški romanai: *Xenophon* iš Efeso ir *Akyles Tatius*.

12 Čia net nesvarbu ar jis kilmės lenkas ar lietuvis, abi valstybės buvo glaudžiai susirišusios Liublino unija. Visi mokyti Lietuvos žmonės kalbėjo lotyniškai ir lenkiškai, o su valstiečiais lietuviškai.

13 Ispaniškai: *Tras ella, si la vida no me deja, te ofrezco los Trabajos de Persiles, libro que se atreve a competir con Heliodoro.* [*Novelas ejemplares*, 1613].

įkvėpimą savo kūrybai pas graikų rašytoją iš Emeso, kuris turbūt niekad nebuvo buvęs Etiopijoje, bet aprašė fantastiškus, nepaprastus meilės nuotykius, kurie šiandien mums gali atrodyti nuobodūs ir beprasmiški, nes iškeliama skaistybė, kaip viena iš gražiausių moralinių ypatybių.[14] Yra sakoma, kad net Rafaelis [1483–1520] nupiešė du paveikslus Heliodoro Teagenes ir Chariklėjos tema.[15] Melanchtonas savo rekomendacijoje Varševickio vertimui parašė nepaprastai pozityvų komentarą apie Heliodoro „stiliaus puošnumą, kalbos grakštumą, siužeto išradingumą, gyvenimo paveikslų gausumą, naudą skaitytojui ir patrauklumą".[16] Heliodoro *Etiopiniai pasakojimai* keliavo po Europą ne pilnu tekstu, rankraščio forma, daugiau nei tūkstantį metų. Vienas jų buvo pavogtas iš Vengrijos karaliaus Matthias Corvinus bibliotekos 1526 m. kai turkai pagrobė Budą. Vokiečių kareivis pardavė jį nežinomam humanistui [atrodo erazmistui], kurį išspausdino Bazelyje, 1534 metais. Kiek vėliau pasirodė prancūzų vertimas 1547 [Amyot]. Tad lotyniško mūsų „sumanaus lenko" [adventurous Pole][17] Varševickio vertimas [Basel, 1551] būtų iš

---

14 Ortega y Gasset be dviprasmiškumo iškeikė šito žanro nuobodumą. [*Meditaciones del Quijote*, Madrid: Revista de Occidente, 1964].

15 „Two of the most striking incidents have been finely delineated by Raphael in separate paintings, in which he was assisted by Julio Romano..." rašo Rowland Smith įvade *The Greek Romances*, London, 1855, p. x. Neteko matyti tų dviejų „Rafaelio" paveikslų.

16 Iš Melanchtono laiško Oporinui, išspausdintam Varševickio vertime.

17 Štai pilnas Charles Whibley tekstas, ruošiant 1895 Thomas Underdowne vertimo pakartotiną laidą, kuris buvo gražiai

tikrųjų antrasis vos 17 metų po *Editio Princeps* išspausdinimo.

Aethiopica, kaip ją vadinsim sutrumpintai, yra pirmtakas visų meilės romanų, romansų, ir sentimentalių romanų, riterinių ir nuotykių romanų, Ariosto ir Tasso epinių poemų bei Cervantes epinės poemos proza *Persilis*— modelis. Norint suprasti XVI a. autorius, neišvengiamai reikia grįžti prie jos pranašo Heliodoro, kurio *Aethiopica* buvo įkvėpta Vergilijaus [Chariklėja ir Camila], ir, aišku, Cervantes Žygimantę.[18] Mes tikrai šiandien nesirūpintume Heliodoru jeigu ne Cervantes. Jis yra XVI ir XVII a. Heliodoro pranašas, kurio dėka atgimsta iš naujo autorius, t.y. Heliodoras įgauna naują gyvybę dėka savo pasekėjų: Cervantes, Ariosto ir Tasso.

---

dedikuotas: „To James McNeill Whistler This Piece of ART IN WORDS": „In 1534 the *Editio Princeps* appeared, and seventeen years later an adventurous Pole, one Stanislaus Warschewiczki, turned it into plain and serviceable Latin... It is strange, indeed, that Heliodorus, traveling betimes to-far-off Poland, should have amused the leisure of a territorial lord." Charles Whibley „introduction" to *An Aethiopian History, written in Greek by Heliodorus, Englished by Thomas Under-downe, Anno 1587*. New York, AMS Press, Inc., 1967, p.xiv. [perspausdinta iš 1895 laidos].

18 Cervantes be jokios abejonės pirma skaitė Giulio Cesare Scaligero, kuris siūlė Heliodorą, kaip modelį moderniai epikai rašyti. Apie Tasso, Ariosto ir Cervantes skolą Heliodorus žr. Walter Stephens, „Tasso's Heliodorus and the World of Romance", *The Search for the Ancient Novel*. Ed. James Tatum, Baltimore: Johns Hopkins University, 1994, p. 68. Taip pat, sekant Borges patarimu, visados pagelbsti vienuoliktoji *The Encyclopaedia Britannica*, laida [New York, 1910].

Tūkstantmetinį Heliodoro pasisekimą sunku suprasti. Romanas ir visi panašūs į jį, visados prasideda *in media res*, lyg sakydami, kad pradžia ir galas nėra patys svarbiausi gyvenimo momentai. Ta fikcija ateina iš Rytų, per arabus, persus, egiptiečius ir yra išlaikyta graikų iki Renesanso laikų. Tad ne per Ispaniją ar Italiją mus pasiekia modernus romanas. Jis prasideda Biblijos puslapiuose ir per arabus pasiekia Iberų pusiasalį, uždegdamas visą Europą. Tų romanų struktūra irgi visados ta pati: peripetijų pasikartojimas, tremtis ir sugrįžimas į gimtinę, ir galop vestuvės. Gyvenimas yra kelionė, per jūras, per audras, per žemynus ir per nematytus kraštus, daugiausia fantastinius, ar paimti iš keliautojų užrašų, arba *Voyages imaginaires*. Tarp tikrovės ir išsigalvojimo, tarp realybės ir fantazijos,—skaitytojui niekad nebus aišku, ką jis skaito—istoriją ar romaną, dokumentą ar sukurtą tekstą. Autorius žais su dviprasmiškumu, nes, pagal Borges, realybė yra fantazija... Nežinomybės traukia kaip bedugnė.

Cervantes, be abejo, buvo vienas iš atidžiausių Heliodoro skaitytojų. Bet tą pagonį sukrikščionina, kaip tai darė jo pirmtakai Ariostas ir Tasso. Pagoniškas likimas pasidaro „Dievo apvaizda" taip, kad viskas, kas nutinka mūsų protagonistams, yra Dievo leista, kad jo kūriniai tobulintusi per vargus... Persilis—tai pagoniškas Persėjus, Žygimantė—pagoniška Andromeda, ir Cervantes atranda visa tai per Heliodorą, per Ariostą ir Tasso.[19]

---

[19] To romano personažai neauga. Juos pažįstam iš pirmo žvilgsnio ir su jais gyvenam iki pabaigos. Tas galas turi būti greitas ir be skausmo. Tokia dievų valia! Nieko iš Heliodoro negalim sužinoti apie politinę ir ekonominę žmogaus būklę. Ne toks buvo jo tikslas. Senovėje nebuvo daroma didelio skir-

3. Olaus Magnus [Olaf Magnusson]. Jeigu Heliodoras buvo Cervantes meilės peripetijos modelis, tai Olaf Magnusson, Antonio de Torquemada ir broliai Zeno buvo jo geografijos vadovai. Cervantes istorijai reikėjo dokumentų. Ir vėl, vienas iš Lietuvos ir Lenkijos karalystės pavaldinių, švedų arkivyskupas Olaus Magnus [švediškai Olaf Magnusson ir jo brolis, Upsalos arkivyskupas Johanas Magnusson], kuris tarp 1527 ir 1538 metų bėgdamas nuo švedų karaliaus rūstybės prisiglaudė pas Žygimantą Senąjį, Dancige. Jis nubraižė pirmąjį gan tikslų Skandinavijos ir šiaurės Europos žemėlapį, *Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum...* [1539] ir parašė knygą, kurios vien pavadinimas parodo glaudų ryšį su Cervantes: *Historia de gentibus septentrionalibus* [Šiaurės tautų istorija], Roma, 1555. Cervantes *Persilio* romano antras pavadinimas yra „Šiaurės istorija" [„Historia septentrional"[20], Roma, 1555.

---

tumo tarp prasimanyto ir istorinio aprašymo. Fikcija turėjo daugiau privilegijų ir galimybių išsivystyti, negu istorija. Per romaną skaitytojas sužino kaip žmonės senovėje gyveno, rengėsi, linksminosi. Kiek malonių momentų, kiek naudos atsiekiam per fikciją, kuri užburia savo kerais.

20 Nesutinku su dauguma ispanistų, kurie kažkodėl išbraukia Cervantes antrąjį romano pavadinimą „Historia septentrional", t.y. Šiaurės istorija. Taip ją pavadino Cervantes ir taip buvo išleistas *Editio Princeps* 1617 metais. Mano supratimu tai labai svarbi paantraštė, kuri daug ką pa-aiškina. Paminėsiu dvi paskutines Persilio laidas ispanų kalba kur trūksta „Šiaurės istorijos": Juan Bautista Avalle-Arce [Madrid, Castalia 1969] ir Carlos Romero Munoz [Madrid, Catedra, 1997]. Tuo tarpu, neseniai pasirodžiusi angliška laida, išversta Celia Richmond Weller ir Clark A. Colahan

Olaus Magnus [Olaf Magnusson] Lietuvos detalė iš *Carta marina*, Venecija, 1539.

Olaus Magnus istorija yra labai turtinga vizualiai, su keliais šimtais fantastinių medžio raižinių, kuriuos Cervantes panaudojo *Persilio* aprašymuose...[21]. Jie ir šiandien

---

[Berkeley, University of California Press, 1989], aiškiai pažymi „A Northern Story".

21 Žemėlapio iliustracijos primena Jeroen van Aken [Hieronymus Bosch, 1453–1516] tapybą, pilną velnių ir kitokių šėtoniškų pabaisų. Tai Kontrareformacijos dvasia prieš Reformaciją.

turi nepaprastą pasisekimą tarp kartografų. Ir nors niekas nereikalauja iš Cervantes ir jo laikų kartografų geografinio tikslumo, sunku yra susekti jo personažų maršrutą tarp mitinių salų ir fantastinių karalysčių. Visai nenuostabu, kad tarp tų prasimanytų princesių ir karalių, Persilis susitinka su Lietuvos kunigaikščiais, kurių vardai, tokie kaip princesė Sulpicija ir karalius Krotilas, tikrai nelietuviški. Aš nesiūlyčiau Cervantes maršruto keliauti po šiaurės Europą, tačiau reikia stebėtis kaip Cervantes niekad nepalikęs Vidužemio jūros, puikiai suvokė padėtį šiaurės Atlante ir Baltijos jūroje! Nei Cervantes, nei Rabelais, nei kiti tų laikų rašytojai nemini Baltijos jūros. Rabelais ją vadina „la mer Sabuleuse", t.y. jūra tarp kopų ir ten mini „Litwanie" [Gargantua, I, xxxiii].

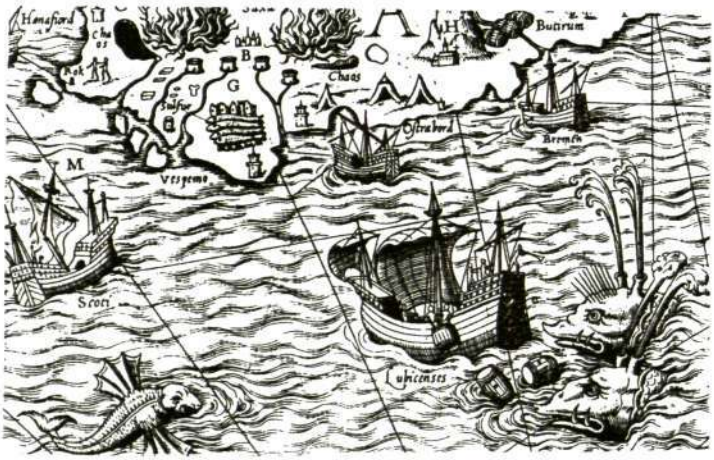

Detalė iš Olaus Magnus *Carta marina*, Venecija, 1539.

Sutikime, kad Cervantes geografijos bei istorijos pažinimas nebuvo tikslus, bet jis buvo susipažinęs su šia pasaulio dalimi turbūt labiau, nei daugelis to meto lietuvių pažino Ispaniją ar Ameriką.

Magnusson aprašo Lietuvos žmonių prietarus, papročius, gyvates [*„givoiitos"*], šventus miškus, šventą ugnį, Perkūną, blogas ir geras dvasias, ir t.t. Visa tai, aišku, yra vaizduojama iš Romos kataliko taško. Kartais neaišku kur jis aprašo Lietuvą ir kur apskritai Šiaurę. Olaf palygina tą Šiaurę su Egiptu [lyg prisimintų Heliodorą], kur buvo garbinami paukščiai, žuvys, gyvatės ir kirmėlės. Daug dėmesio Olaf skyrė paprastų žmonių papročiams aprašyti, pavyzdžiui, vestuves: „Ypatingoms apeigoms atvesdavo arklius ir jautį, nepamiršdavo ir kirvį dar pridėti, kad jauniesiems primintų, jog darbą reikės dirbti, sunkų ir nuolatos, iki skyrybų ar iki mirtis atpalaiduos..."[22] Olaf nepamiršo paminėti Lietuvos žirgų, kurie vaidina tokią svarbią rolę Lietuvos karaliaus dvare, kaip yra aprašyta Cervantes.

4. Antonio de Torquemada. Daug mažiau žinomas už Ispanijos ribų yra Antonio de Torquemada, kuris rašė apie viską. Tai humanistas, įtakotas Erazmo, grafų Benavente auklėtojas ir pirmas ispanų enciklopedistas.[23] Jo tikslas buvo—mokyti per „staigmeną" [*„sorpresa"*]. Susipažinęs su Olaf Magnusson veikalu, kaip įprasta tais laikais, jį laisvai interpretuoja. *Don Kichote* Cervantes mini jo abu

---

22 Olaus Magnus: *Historia de gentibus septentrionalibus*, Roma, 1555, III knyga, IX skyrius. [Vertimas Irenos Penikienės].

23 Nesumaišyti su Tomas de Torquemada, pirmu Ispanijos inkvizitoriumi.

veikalus: riterių romaną *Don Olivante de Laura*, 1564 ir *Jardin de flores curiosas* [*Nuostabių gėlių sodas*, 1570].[24] Klebonas be jokio gailesčio jas pasmerkia: „negaliu nutarti katra iš tų dviejų knygų yra daugiau tikra, kitaip sakant, mažiau meluoja" [*Don Kichotas*, I. 6][25] Bet nežiūrint to, Cervantes nemažai pasinaudojo Torquemados veikalu— ištisi aprašymai Šiaurės gyvenimo ir papročių yra tikrai paimti iš Torquemados, kuris savo ruožtu jas paėmė iš Magnusson, brolių Zeno ir Sigismund von Herberstein.[26]

Būtų sunku spręsti ką, kiek, kuo ir kodėl pasinaudojo Cervantes, bet nėra abejonės kad *Persilio* autoriui tikrai netrūko žinių. Penkta ir šešta Torquemados knyga [*Nuostabių gėlių sodas*] aprašo šiaurę, kurioje pusę metų nėra saulės, kur atsitinka nepaprasti dalykai: galima vaikščioti ant jūros, roges traukia elniai, skrenda žirgų pulkas per jūrą [užšalusią, aišku], kur žvėrys pakeičia

---

24 Antonio de Torquemada, *Jardin de flores curiosas*, en *Obras Completas*, I. Turner, Biblioteca Castro. Iki 1600 metų išėjo 9 laidos ir keturi vertimai į prancūzų, italų, vokiečių ir anglų kalbas. [Lietuva yra paminėta p. 896]. Ilgas tos knygos titulinis puslapis sako: *Jardin de flores curiosas, en que se tratan algunas materias de Humanidad, Philosophia, Theologia y Geographia, con otras cosas curiosas y apazibles.* [Leyden, 1573, Salamanca, 1577...].

25 Cituosim *Don Kichotą* pagal tomą ir skyrių, I, 6, reiškia pirmas tomas šeštas skyrius.

26 Baron Sigmund von Herberstein [*Rerum Moscouiticarum Commentarii*. Basileae: Neyperg et Guettenhag, 1571 ir *La Moscovie du XVIe Siecle*. Paris: Calmann-Levy, 1965], buvo Karolio V pasiuntinys, kuris du kartus [1517 ir 1526] buvo sustojęs Lietuvoje ir savo įspūdžius išspausdino lotyniškai 1549. Herberstein nemažai dėmesio skiria Lietuvai, jos papročiams, jos miestams, ekonomikai ir socialinei tvarkai.

kailio spalvą pagal metų laiką, apie medžioklę, vašką ir medų, ir t.t. Jis mini daugelį kraštų, tarp jų Lietuvą, Suomiją, Gotlandiją, „Moscobią" ir Rusią. Įdomiai apibūdina maskviečius: „žmonės kurie nelaiko savo žodžio ir yra labai žiaurūs".

5. ***Dvi klaidos: A. Cervantes ir broliai Nicòlo bei Antonio Zeno.*** Viena iš didžiausių Cervantes geografinių klaidų (jeigu taip galima sakyti)—tai jo iškraipymas dviejų venecičių brolių pavardžių, vieton *Zeno* jis jas vadina *Temo*. Bet paradoksas, kad Cervantes irgi buvo apgautas. Rašydamas priešpaskutinį *Persilio* skyrių, skubėdamas jį užbaigti [pagal patį autorių „su viena koja balne"], ne tik sumaišo pavardes, bet ir bando pasiteisinti iš kur jis paėmė informaciją apie Frislandiją, Žygimantės tėvoniją, kuri yra 100 km į pietus nuo Islandijos, Persilio tėvynės. Frislandija tariamai atrasta Nicòlo Zeno 1380 metais, jau buvo pripažinta visų to laiko žymių kartografų. Tad nėra ko stebėtis, kad ir Cervantes neabejoja jos buvimu ir duoda svarbią vietą savo romane.

Ko Cervantes nežinojo tai, kad Zeno knyga [*Dello scoprimento dell isole Frislanda, Estlanda, Engrouelanda, Estotilanda et Icaria, fatto sotto il polo artico da due fratelli Zeni, M. Nicòlo il Caualiere, et M. Antonio*] buvo apgaulė, nes parašyta ir išspausdinta du šimtai metų vėliau negu skelbta. Frislandijos sukūrimas turėjo labai aiškų Venecijos respublikos tikslą—įrodyti, kad Amerika buvo atrasta šimtą metų anksčiau, negu genoviečio Kolumbo. Tariami rankraščiai buo išspausdinti Zeno palikuonių 1558 metais ir buvo labai populiarūs. Cervantes, kaip ir daugelis kitų, įkliuvo į tuos spąstus ir panaudojo savo romanui informa-

ciją, kuri paskui pasirodė didesnė fantazija nei pats Persilis.[27]

6. Dar viena klaida. Kalbant apie klaidas, kurių beveik visuose Cervantes veikaluose apstu, tik prieš porą metų jas buvo bandyta išaiškinti. Kaip ir su broliais Zeno, (kuriuos Cervantes ar neapdairus tipografas pavadino Temo), taip ir su Lituania, kurią ne Cervantes, kaip iki šiol dauguma istorikų įrodinėjo, bet neatsakingi Ispanijos tipografai sumaišė su „Bituania".[28] Tai įrodė vienas žymiausių šių dienų cervantistų Francisco Rico, autorius naujausios *Don Kichoto* laidos, kur dauguma grynai tipografinių klaidų jau ištaisyta. Jis pripažįsta, kad „Išspausdintas originalas buvo pilnas klaidų, nes XVII a. ispanų spaustuvės buvo labai prastos" [„El texto original estaba plagado de errores, porque la imprenta española del XVII era ínfima"].[29] Ispanų literatūros istorikai yra

---

27 Šią apgaulę demaskavo Fred W. Lucas: *The Annals of the Voyages of the Brothers Nicolo and Antonio Zeno in the North Atlantic about the End of the Fourteenth Century and the Claim founded thereon to a Venetian discovery of America. —A Criticism and an Indictment.* London, 1898. Ten jis įrodo, kaip Zeno Frislandija turėjo būti tas tiltas tarp Skandinavijos ir Grenlandijos ir Amerikos. Zeno nežinojo, kad tai jau daug anksčiau buvo vikingų padaryta.

28 Savo pirmoje studijoje bandžiau įrodyti, kad visi Cervantes minimi geografiniai kraštai [realūs ir mitiniai] egzistavo tų laikų žemėlapiuose. Bituanijos jose nebuvo.

29 Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*, edicion del Instituto Cervantes, dirigida por Francisco Rico, Barcelona, Instituto Cervantes, 1998, p. cxcvi, rašydamas įvadą Don Kichoto naujausiai laidai, Francisco Rico pažymi, kad 1605 metų *Don Kichote*, tipografinių klaidų buvo daugiau kaip du

pasidalinę lygiai į dvi grupes, ir nors abi pripažįsta, kad Bituania—tai ta pati Lituania, vieni nori išlaikyti Cervantes *Editio Princeps* klaidas, o antri jas ištaisyti, kaip tikrai turėjo būti. Tuo tarpu abi mokyklos teisios. Ar tai buvo Cervantes ar tipografo klaida, šiandien visai nesvarbu.[30]

7. Persilio problematika. Kada buvo parašytas *Persilis*? Prieš metus rašydamas apie „Cervantes ir Lietuvą", iškėliau klausimą, kuris mane kamavo: kaip *Don Kichoto* autorius, po tokio genialaus kūrinio galėjo parašyti tokį skirtingą veikalą kaip *Persilio ir Žygimantės vargai, Šiaurės istorija?* Man į pagalbą atėjo Jorge Luis Borges su tuo pačiu klausimu. Jis vienoje iš savo daugelio „autobiografijų" pastebi „...kad neišaiškinamųjų *Persilio ir Žygimantės vargų* autorius negalėjo sukurti *Don Kichoto*. Sutinkame, jei *Persilio* eksperimentas buvo parašytas po *Don Kichoto*."[31]

šimtai. Pavyzdingų novelių leidinyje 1613 jau tik 70, o pas Persilį dar mažiau.

30 Abiejų mokyklų bibliografija yra tokia milžiniška, kad aš tik bandysiu duoti porą svarbesnių pavyzdžių: Juan Bautista Avalle Arce, savo laidoje *Los trabajos Persiles y Sigismunda* [1969], nors pripažįsta, kad čia Lietuva, nenori taisyti Cervantes. Idem, Carlos Romero Muñoz laida, 1997 metų, palieka Cervantes klaidą. Tuo tarpu Angel Valbuena Prat, *Cervantes Obras completas* [Madrid, Aguilar, 1964, 1995, etc.] ištaiso, kur gali, Cervantes tipografines klaidas. Beveik visos XIX a. *Persilio* laidos rašė Lituania, pvz. *Persilio* laida išleista Madride ir Barcelonoj 1859, Madrido 1864 metų paruošta Cayetano Rosell, ir t.t.

31 1974 metais Borges parašė sau epitafinį nekrologą ir kaip „epilogą" išspausdino *Obras Completas* [Buenos Aires, Emecé, 1974]. Luis Rosales, Borges jaunų dienų draugas, poetas, ispanistas ir cervantistas, parašė irgi ilgą studiją apie Cer-

Jau ne vienam literatūros istorikui pasirodė daugiau logiška, kad *Persilis* galėjo būti parašytas prieš. *Persilyje* neužsimenama apie *Don Kichotą*, o tuo tarpu pastarajame net keleta kartų tiesiogiai ir netiesiogiai primenama, kad jis yra to „geriausio" romano autorius.[32]

Persilio ir Žygimantės vargai yra padalinti į keturias knygas, iš kurių pirmųjų dviejų siužetų vystosi Šiaurėje (Heliodoro knygoje viskas vyksta Pietuose) o dvi paskutinės, tarp Portugalijos ir Romos. Naujas romano skaitymas leidžia spėlioti, kad pirmas dvi knygas Cervantes parašė kur kas anksčiau, negu *Don Kichotą*. Kai kurie kritikai spėja, kad ji galėjo būti sugalvota net apie 1560-tuosius, kai Cervantes teturėjo vos 13 metų. Nors istoriškai tai atrodytų teisinga, yra daug to meto istorinių detalių minimų romane, kaip, pavyzdžiui, Karolio V paskutiniai metai ir mirtis [1558], sutampantys su tuo dešimtmečiu, vis dėlto, gal galima būtų visa tai perkelti ir į vėlesnę datą, aš drįsčiau sakyti į 1580 arba 1590, (maždaug penkiolika metų ***prieš*** *Don Kichotą*).[33] Kitaip sakant,

---

vantes [*Cervantes y la libertad*]. Ten, tarp kitko, Borges pažymėjo, kad jis „buvo savo draugo Luis Rosales sukurtos tezės šalininkas, kuri skelbė, kad neišaiškinamųjų *Persilio ir Žygimantės vargų* autorius negalėjo sukurti *Don Kichoto*. Pastarasis romanas, tarp kitko, buvo vienas iš nedaugelio, pelniusio Borges palankumą...". „Pierre Menard, *Don Kichoto* autorius" fikcijoj, Borges vadina Persilį „kamuojančiu" veikalu.

32 *Don Kichoto* I, 48, autorius mini, kad jau yra parašęs net 100 lakštų to „naujojo romano", o antros dalies įvade, praneša apie Persilio greitą pasirodymą.

33 Nėra jokių davinių, kurie aiškintų kada tikrai Cervantes pradėjo rašyti šį romaną, mes tik žinom, kad labai skubiai prieš pat mirtį jį užbaigė 1616 m., ir labai skubiai našlės

Persilis galėjo būti jauno Cervantes bandymas sukurti naują romaną, ir jo ieškojimas galėjo tęstis visą gyvenimą, tačiau romaną vos spėjo baigti mirties patale. Kad geriau suprastumėme *Don Kichotą*, yra būtina rasti tikrą *Persilio* sukūrimo datą.

Grįžęs iš Argelijos nelaisvės 1580 m., Cervantes ieškojo naujų kelių savo kūrybai. Jis griebėsi teatro ir poezijos, bet kiti ispanijos poetai ir dramaturgai [Lope de Vega, Fray Luis de Leon, San Juan de la Cruz, Garcilaso de la Vega, etc.] buvo geresni už jį. Jam liko romanas. Bet koks? Juk kaip žanras, romanas nebuvo nė gimęs, o visa kūryba apsiribojo riteriniais ir pastoraliniais meilės nuotykiais bei istorijomis. Visi tų laikų romanai turėjo antraštę „istorija" ir net nesivadino romanais. Savo jaunystėje, kur nors Italijoje, gal Argelijoje, Cervantes—turbūt Tasso dėka—perskaitęs Varševickio Heliodoro vertimą, sumanė parašyti moderniską meilės romaną, kur meilė būtų viso kūrinio ašis.[34] Aš tik spėlioju, nežinodamas, tik nujausdamas, kad jokių pokalbių su autoriais tada nebuvo, kad Cervantes galėjo sugalvoti parašyti *Persilį* dar savo jaunystėje, o rimtai šio darbo jau ėmėsi apie 1590 metus, nors galėjo pradėti apie 1585, tuojau po *Galatejos*. Bet *Persilis*,

---

buvo išspausdintas. Gal už tai tiek įvelta klaidų. Ir tikrai, per tuos vienerius metus, išėjo net septynios laidos [Madrid, Barcelona, Valencia, Pamplona, Lisboa, Paris, Brusels] ir sekančiais metais du vertimai: Paryžiaus, 1618 ir Londono 1619.

34 Kaip Emilio Carrilla ir daug kitų kritikų pastebėjo: „el verdadero eje del *Persiles* es el amor" [„*Persilio* tikra ašis yra meilė"], tai būtų tiesioginis įpėdinis sukrikščionintų, šiandien sakytume „modernizuotų" graikų meilės romanų išdava.

tarp tų visų riterinių romanų, atsidūrė vienišas, nes tie romanai užtvindė visą Europą, savo nesąmonėmis stabdydami bet kokio kito žanro sukūrimą. Kažkas yra pasakęs: „beprotystė yra užkrečiama", ir ne tik Don Kichotas išėjo iš proto skaitydamas riterių romanus, bet ir visa Europa, pradedant Karoliu V ir baigiant šv. Terese ir šv. Ignotu—visi buvo užsikrėtę ta riterinių romanų liga. Cervantes buvo priverstas sukurti ką nors naujo, reikėjo sunaikinti pasenusį, nuvalkiotą žanrą. Šv. Teresė sukūrė naują Karmelitų ordiną, šv. Ignotas įsteigė naują religinį riterinį ordiną [Compañía de Jesus], Hernán Cortés užkariavo Meksiką, Cervantes sukūrė naują romaną. Pasinaudojęs Heliodoru, Cervantes pradėjo rašyti skaisčią meilės apysaką, kuriame du jaunuoliai papasakoja savo meilės išgyvenimus, „kurie pamokytų palinksmindami" [enseñar entreteniendo"].

Parašius dvi *Persilio* pirmas knygas [Šiaurės istorija], kilo mintis parašyti *Don Kichotą*, kuris išjuoktų tas nesąmones. Tik po 1605 metų, kai Cervantes prajuokino ir pralinksmino riterių romanų skaitytojus, galėjo grįžti prie *Persilio*, trečios ir ketvirtos knygos, kurių veikėjai persikėlė į Pietų kraštus. Kiti istorikai,[35] tuo tarpu, laikosi labai griežtos chronologijos ir skiria *Persilio* sukūrimo pradžią tarp pirmos ir antros *Don Kichoto* dalies, tarp 1613 ir 1616 metų. „Taip galvojant, atsiranda du, visai skirtingi autoriai, mažai ką bendro turintys", ironiškai pastebėjo Borges. Tačiau jeigu *Persilis* buvo parašytas prieš *Don*

35 Žr. Rudolph Schevill ir Adolfo Bonilla „Introduccion" a *Persiles y Sigismunda*. Madrid: Imprenta de Berrnardo Rodriguez, 1914.

Kichotą, bent pirmos dvi jo knygos, tada jis įgauna visai naują dimensiją, o palyginus su tuo metu rašomom fikcijom, tai po *Don Kichoto* yra geriausias XVI ir XVII a. romanas.[36]

Pavarčius Marcel Bataillon veikalą *Erasmo y España* [„Erazmas ir Ispanija"], kur autorius irgi savo nustebimui, pripažįsta, kad beveik visi Erazmo pasekėjai labai vertino Heliodorą, man kilo mintis, kad jeigu tikrai Heliodoras buvo jaunų intelektualų modelis, kaip šiandien sakytume—„laisvamanių" idealas, kur skaistybė ir moralė buvo skleidžiama kaip naujo, reformuoto tikėjimo pavyzdys, tai *Persilio* ankstyvas parašymas ir Cervantes abejingumas jį išspausdinti atitinka tų laikų konfliktinei dvasiai.[37] Šitas atradimas padrąsino rimtai priimti tezę, kad Persilio genezės reikia ieškoti jauname Cervantes; jo idealizmo laikotarpyje, ir kad pirmos dvi knygos—gal su vėlesniais pataisymais—buvo parašytos dar XVI a.,

---

[36] Tą mintį man davė Francisco Márquez Villanueva, Harvardo universiteto cervantistas, daugelio knygų apie Cervantes autorius.

[37] Desiderio Erazmas [1465–1536] yra žymiausias savo laikų humanistas. Jo patarimų klausėsi Leonas X ir Karolis V. [Nemažai jo laiškų pasiekė ir Lietuvą]. Buvo Bazelio universiteto rektorius. Miestas žymus savo leidiniais. Ispanijoje Erazmo įtaka, vadinama erasmismo, buvo stipri jaunų intelektualų sluoksniuose ir ne kartą susidūrė su inkvizicija. Ironiška, kad nors Erazmo veikalai niekad nebuvo uždrausti, jo pasekėjų raštai buvo draudžiami ir jų autoriai persekiojami. Cervantes ne kartą buvo bandytas patraukti į Inkvizicijos tribunolą, bet kažkaip jam sekėsi išsisukti. Cf. Marcel Bataillon, *Erasmo y España*, trad. de Antonio Alatorre. México: Fondo de Cultura Económica, 1966, pp. 620–622.

Renesanso dvasioj, o dvi paskutinės, jau Cervantes senatvėje, stiprioje kontrareformos įtakoje.[38]

Cervantes gyveno intensyviame geografinių tyrinėjimų amžiuje. Visi ieškojo naujų, egzotiškų kraštų, daugiausia Amerikos, bet Cervantes pasirinko Šiaurę, kuri buvo ne mažiau paslaptinga, negu Amazonės atogrąžos. Sekdamas Tasso patarimu, kad poetai turi ieškoti medžiagos savo kūrybai kur nors toli, nežinomose šalyse, kaip „di Gotia e di Norveggia e di Suevia e d'Islanda" [*Discorsi del poema eorico*, p. 109], Cervantes, kaip Ariostas pasirenka Šiaurę. Ir Lietuva yra tos Šiaurės dalis, kuriai Magnusson ir Torquemada skiria daug dėmesio. Cervantes niekad nebuvo toje Šiaurėje, bet ji traukė jį kaip paslaptingas kontinentas. Šiaurė, *Ultima Thule*, pagal Seneką, kurio originalas buvo atrastas ir išspausdintas 1492 metais, jau buvo apdainuota Vergilijaus, kur baigėsi visas žinomas pasaulis. Tulė [šiandien Islandija, Persilio tėvonija] liko kaip paslaptinga žemė, pasaulio galas, apie kurį viską buvo galima fantazuoti. Pirmą pavyzdį davė Ariostas, vienas iš įtakingiausių Cervantes pranašų; ir kaip *Pašėlusio Rolando* žygiai vyksta Šiaurėje, taip ir *Persilio* vargai yra atpasakoti paslaptingoje Šiaurėje, kur antros knygos penki skyriai vyksta Lietuvoje. Cervantes siekdamas tiesos, ją ėmė iš istorijos, [nepamirškim, kad Persilio paantraštė yra „Šiaurės istorija"] tad nors ir ne viskas galėjo atitikti teisybę, viskas turėjo nors atrodyti kaip teisybė [„veritas"]. Cervantes čia nieko naujo neatrado, jis tik pabrėžia seną Aristotelio ir Horacijaus

38 Čia gal tik įdomi pastaba, kad į gyvenimo pabaigą Cervantes įstojo į pranciškonų tretininkų ordiną.

taisyklę, *Ars Poetica*, kad fikcija jeigu nori būti miela, turi būti arti teisybės ar bent atrodyti kaip teisybė, t.y. įtikinanti. Pagal erazmistus, *Aethiopica* kaip tik ir buvo to įtikimumo pavyzdys. Už tai Cervantes tiek dėmesio skyrė žinomiems savo laikotarpio faktams, ir net geografijos klaidos buvo dalis to enciklopedinio žinojimo. Mūsų terminais tai būtų tarpdisciplinarinis romanas. Visi menai ir mokslai—kurių „karalienė" tais laikasi buvo teologija, susilieja. *Persilyje*, be teologijos, geografijos ir istorijos yra tapyba, psichologija ir mitologija, karo menas ir taika, ekonominiai ir socialiniai kontekstai. Ta istorinė rekonstrukcija nereiškė pažodinės kronikos, bet..." istoriniai elementai panaudoti poetiškai"—ką apie savo romaną taikliai pastebėjo García Márquez.

Olaus Magnus, *Historia de Gentibus Septentrionalibus*, Roma, 1555. "On piracy by noble maidens". Iliustracija iš angliškos laidos, medžio raižinys paimtas iš Holbeino, London, 1996. V, 27. Alvidos istorija, Lietuvos princesės modelis aprašytas Cervantes *Persili*.

Olaus Magnus, *Historia de Gentibus Septentrionalibus*, Roma, 1555. "On attacking ships of the enemy that are frozen in", XI, 30. Pagal Cervantes Persilio laivas užšąla prie Baltijos jūros ir yra išgelbėtas Lietuvos karaliaus.

8. Cervantes ir Lietuva: Cervantes ryšys su Lietuva yra atsitiktinis. Ar jis tą Lietuvą atrado kartografų žemėlapiuose, ar kelionių aprašymuose, mes to niekad nesužinosim, bet turint omenyje tai, ką mes šiandien žinome, nėra ko stebėtis, kad tarp visų Cervantes atradimų yra ir Lietuva. Lietuva buvo gan svarbus kraštas XVI-tame šimtmetyje, [didžiausia Europos šalis] ir kad ją mini didžiausi XVI a., poetai visai nenuostabus reiškinys [Rabelais, Ariostas, Tasso...]. Ją aplanko ir aprašo diplomatai ir keliautojai, ypač Žygimanto Senojo[39] ir Žygimanto Augusto laikotarpyje.[40]

---

39 Jan Dantyszek-Flaschbinder arba stačiai Dantiscus [1485–1543] buvo Žygimanto Senojo ambasadorius prie Karolio V-to sosto. Paliko gausią korespondenciją su Lenkija ir Lietuva ir savo kelionių įspūdžius po Ispaniją ir Portugaliją. Jo anūkas [fray Gerónimo Gracián] prisidėjo prie šv. Teresės Karmelitų reformos ir paliko įdomią korespondenciją su

Štai ką rašo apie Lietuvą Olaus Magnus savo *Šiaurės istorijoje* [*Liber Tertio praefatio*]: Tą Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę didžiai vertinu, kadangi yra turtinga ir gausi vaško, medaus korių, galvijų ir brangiausių kailių. Taip pat garsi savo narsiais kariškais žirgais. Didelė, nes dažnai nugali žiauriose kovose totorius, maskviečius ir valakus. Pranaši, nes išsivadavo iš pagoniškų stabų ir gali tapti dar didesnė kaip Lenkijos sąjungininkė...[41]

šventąja. Jo kitas anūkas [Lucas Gracián Dantisco] parašė *Galateo español* [1593].

40 Girolame Lippomano, *Relazione di Polonia*, circa 1576 Henriko de Valois Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus išrinkimo proga, Venecijos respublika pasiuntė Lippomano į Lenkiją. Apie tai jis parašė savo pastabas, kurias galėjo matyti Cervantes. Įdomu pastebėti, kad Lietuvių Enciklopedija pamiršo paminėti Girolamo Lippomano. Jo brolis, Aloysio [arba Luigi] Lippomano, buvo popiežiaus nuncijus Vilniuje, tarp 1555 ir 1558 metų, t.y. Vilniaus akademijos pirmaisiais steigimo momentais. Roizijus parašė poleminę poemą pavadinta *Chiliastichon*, kur paliečiama reformatų ir kontrareformatų polemika Lietuvoje. Ten minimas ir popiežiaus nuncijus Luigi. Žr. Zenonas Ivinskis, Lietuvių enciklopedija, t. 16. Boston, 1958, pp. 257–258. [Kai kurie Lietuvių enciklopedijos individualūs straipsniai yra tokie svarbūs, kad beveik būtų verta išspausdinti juos atskira knyga, kaip pvz. Ivinskio, Reklaičio, Ostrausko, Kavolio, Šilbajorio, Sužiedėlio, Rabikausko, etc.]. Dar vienas dokumentas iš Venecijos; tai Pietro Duodo *Relazione di Polonia*, 1592, kur aprašomas Stepono Batoro įžengimas į Lietuvos ir Lenkijos sostą. Autorius labai daug dėmesio skiria Radvilų ir kitų Lietuvos didikų šeimoms, pažymėdamas kad Lietuva turi labai daug didikų.

41 *Historia Olai Magni... de Gentium Septentrionalium uariis conditionibus...* Basilaea, ex Officina Henricpetrina, 1567. Įdomiu sutapimu Heliodoro/Varševickio ir Olaus Magnus knygos buvo išspausdintos Bazelyje. Tarp kitko, abi knygos

Cervantes laikais jau buvo iš kur pasiimti žinių apie Lietuvą, ji gal nebuvo tokia kokią mes ją šiandien įsivaizduojame, ar norėtume, kad būtų, bet nėra jokios abejonės, kad tai buvo svarbi katalikiškos Vakarų Europos sąjungininkė prieš turkus, reformatus ir stačiatikius. Lietuva, kuri tada neturėjo nei savo rašto, nei savo lietuviškų poetų, gan įdomiai prisidėjo prie bendros Europos kultūros vystymosi. Viduržemių respublikoms Šiaurės salos ir karalystės atrodė maždaug vienodos ir, jeigu Cervantes nebūtų paminėjęs Lietuvos princesės ir Lietuvos karaliaus, kurie kalba lenkiškai, gal būtume nežinoję, kad čia rašoma apie Lietuvą.[42]

Ispanijoje ryšiai su Lietuva yra glaudesni, negu iš karto atrodo. Net Žygimanto Augusto motina, pirmoji ir trečioji žmona buvo Pilypo II prosenelė ir pusseserės. Vilniaus Kolegijos fundacija ir jėzuitų ordino vyresnieji—

---

yra Vilniaus Universiteto bibliotekoje. Štai Olaus tekstas lotyniškai: *Hanc Lituaniam ducatum magnum dici existimo, quia amplissimus est, et opulentissimus in caera, melle, armentis, et pellibus pretiosis magnus. Itidem est, quia equos, et magnanimos, ac strenuos bellatores habet. Magnus est, quia saepius Tartaros, ac Moscos, ac Valachos acerrimis praelijs superatos eduxerat in triumphum. Magnus etiam, quia a daemonum cultu liberatus maior adhuc fieri possit, praefertim syncera feruata concordia cum Polonis...* [išvertė Irena Penikienė].

42 Nors ir nemanau iš to daryti išvadų, Persilio lenkų kalba yra ta tarpinė kalba tarp barbarų ir civilizacijos. Dėka Transilijos, viena iš Barbarų salos vergių, kuri kažkodėl moka lenkiškai, visi personažai susikalba tarp savęs. Meksikoj atsitiko panašiai su vienu ispanų, Aztekų vergu. Jis buvo tarpininkas su savo žmona indėne Malinche, tarp Cortes ir Montezuma, tarp nahuatl ir ispanų kalbų.

visi buvo arba ispanai, arba turėjo glaudžius ryšius su Ispanija. Mitas, kad Lietuva buvo tolima, nežinoma ir šalta, kad žiema trukdavo pusę metų, ir tris mėnesius saulės nesimatydavo, visa tai patraukdavo pietiečių smalsumą. Kad tas aprašymas daugiau tiko šiaurės Norvegijai ar Suomijai, žiūrint iš to tolimo taško, nesudarė didelio skirtumo. Lietuva buvo svarbi kaip buferio zona, perėjimo kelias į Rytus, į Maskvą, pas Vosylių III ir pas Ivaną IV Žiaurųjį.

Vakarų Europa žiūrėjo su nusistebėjimu į Šiaurę, į Rytus ir į Vakarų Indiją [Ameriką]; visur atsivėrė nauji horizontai ir visur buvo kažkas nematyto, negirdėto, nežinomo. Amerika ir Lietuva buvo lygiai tokie pat nuostabūs žemynai, nes buvo nežinomi ir visi aprašymai būdavo pernelyg perdėti ir dažnai mums nelabai palankūs. Skaitant Lietuvos pagonybės aprašymus, pradedi galvoti, kad skaitai apie kokias nors barbarų–kanibalų salas, o ne apie Lietuvą! Rašytojai nuolatos ieškodavo mažai žinomų pasaulių savo fantastiniams nuotykiams aprašyti. Cervantes vieton Etiopijos pasirinko Tule ir Frislandiją [dvi mitines salas], Daniją, Norvegiją, ir Lietuvą, o ispanų skaitytojui apie jas skaityti buvo lygiai taip pat nuostabu, kaip apie Meksiką ar Peru. Cervantes geografija yra mitinė ir reali, sukurta jo vaizduotės ir istoriškai pagrįsta, bet, kaip sako Borges, fantazija yra pati realiausia iš visų fantazijų.

Ką Cervantes žinojo apie Lietuvą? Nedaug. Bet jis nekartojo tų mitų kuriuos paskleidė Merkatorijus, Orte-

lijus, Munsteris, Herberšteinas ir Magnussonas.[43] Cervantes mato Lietuvą laisvą, galingą, didelę, kur „gražiausios" ir „dailiausios" mergaitės gina savo skaistybę ir garbę, verčiau norėdamos mirti, negu prarasti laisvę. [44] Kur karalius valdo kaip taikingas valdovas, žino civilizuoto karo taisykles, gerbia savo žmonių papročius, gina jų įstatymus, kuris žino, kas yra dėkingumas ir moka priimti svečius, moka pagerbti kitų kraštų valdovus. Nepanašu į įsivaizduojamus barbarus. Aš nemanau, kad Cervantes pažinojo Žygimantą Augustą, kurio charakterio panašumas su Pilypu II yra stebėtinas... [„Fratri et Consanguineo nostro charissimo" taip vadina jis Lietuvos Didįjį Kunigaikštį, viename iš šimto laiškų].[45] Tad Cervantes, niekad nebuvęs Šiaurėje, visai neblogai susigaudo ir moka skaityti kitų autorių raštus bei juos kūrybiškai interpretuoti [Renesanso laikais versti ir interpretuoti tai vienas ir tas pats]. Pirmos dvi *Persilio* knygos vyksta Šiaurėje, primityvioje bendruomenėje, barbarų salose.

---

43 Juozas Jurginis ir Algirdas Šidlauskas pristatė daugelio autorių vertimus; knygoje, kurios mintis yra puiki, nors gal būtų laikas naujiems vertimams ir geriau parinktiems tekstams [*Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai XIV–XIX a.* Vilnius: Mokslas, 1983.]

44 Visos Cervantes mergaitės yra gražiausios, protingiausios ir dailiausios.

45 Žr. Pilypo ir Žygimanto Augusto korespondenciją, *Valerianus Meysztowicz: Elementa ad Fontium Editiones VIII—Documenta Polonica ex Archivo Generali Hispaniae in Simancas.* I Pars. Roma, 1963. Pagal istorinius aprašymus Žygimantas Augustas buvo paniuręs, lengvabūdiškas, labai apsiskaitęs, remiantis mokslą ir krikščionišką humanizmą, bevaikis, daug kartų vedęs, menko tikėjimo, tik į gyvenimo pabaigą pasidaręs tvirtas katalikas.

Žmogus apsuptas jūrų ir šiurpios aplinkos. Antra dalis, arba paskutinės dvi knygos yra kontrareformos rezultatas, Cervantes jau arti mirties grįžta ar bando grįžti prie tyro tikėjimo, prie Dievo be klaustukų, kur bažnyčia turi visus atsakymus ir popiežiaus palaiminimas atidaro dangaus vartus. Roma toli nuo Šiaurės. Istorija/romanas prasideda vergijoj ir visas gyvenimas yra tremtinio kelionė, ieškant to „prarasto" rojaus. Persilis ir Žygimantė yra tie benamiai, kurie kaip Odisėjas ieško savo namų, tos tėvynės be kurios sunku gyventi, o kad galėtų grįžti į savo gimtinę jie turi užsukti į Romą, į tikėjimo centrą, be kurio nėra išganymo!

8A. Sulpicija. Persilio pirmas kontaktas su Lietuvos žmonėmis bus Sulpicijos dėka, Lietuvos princesės, kuri kaip Heliodoro Chariklėja ir Cervantes Auristela [Žygimantė] be jokios baimės keliauja per jūras, per marias, per salas, audras, susitinka su visokiom baisenybėm, kovoja prieš visas blogybes, nelinkusi lengvai pasiduoti. Tai feministinės didvyrės, kurios, kaip Odisėjas, grįžta į Itakę. Chariklėja į savo karalystę, o Žygimantė į savo mitinę salą, kurios karalienė ji yra.[46] Tose poemose /romanuose mergaitės Camila [Vergilijaus], Chariklėja [Heliodoro], Clorinda [Tasso], Žygimantė [Cervantes] atsiskleidžia kaip gražiausios ir tvirčiausios asmenybės. Bizantiniame romane visados buvo žavimasi moters pajėgumu. Jeigu feministams reikėtų naujų įrodymų ieškant

[46] Esu skolingas Diana de Armas Wilson knygai už šiuos feministinius davinius: *Allegories of Love: Cervantes' Persiles and Sigismunda* [Princeton: Princeton University Press, 1991, p. 186].

moters vietos Renesanso ir Baroko laikais, tai Cervantes romanuose būtų apstu pavyzdžių. Tose renesansinėse istorijose [romanuose], mergaitės turi protą, drąsą, jėgą, laisvės troškimą, ir tvirtą nusistatymą vesti gyvenimą savo pasirinkta kryptimi. Prisiminkime Don Kichoto mergeles, kaip Marselės ir Grisoštomo meilės tragediją, Kardenijaus beprotystės ir Luscindos ištikimybės, Kamačo vestuvių tragikomediją, Don Fernando neištikimybės istoriją su Dorotėja, belaisvio tikrą meilės istoriją su Zoraida, ir panašiai.[47] Žygimantė ir jos modelis Chariklėja rodo kelią savo mylimajam, pataria, paguodžia, padrąsina... Sunku įsivaizduoti ką tie vyrai darytų be tų šaunių mergaičių proto ir tvirtumo!

Iš kur Cervantes paėmė modelį Lietuvos princesei? Pirmas, tai Heliodoro Chariklėja; antras, tai Olaf Magnusson istorinis personažas, vardu Alvida, kurią jis mini kaip pavyzdį drąsios merginos, persirengusios vyriškais rūbais ir, plaukiant Šiaurės jūra, ieškančios naikinti piratų. Lygiai taip kaip daro Persilis ieškodamas savo sužadėtinės.[48] Sulpicijos istorija—tai penkta iš trylikos novelių, įterptų *Persilio* romane. Romanas prasideda neaiškioje barbarų saloje, labai panašioje į Karibų jūrų salas, tiktai Šiaurėje, nes, pagaliau, ir Šiaurėje yra barbarų. Per pilietinį karą, sala sudeginama, visi belaisviai pabėga ir

---

47 Cervantes skaniai save pakritikuoja: Tu manai—sako don Kichotas Sančui—iš tikrųjų būta visų tų Amarilių, Filių, Silvijų, Dianų, Galatėjų, Filidžių ir kitų damų, kurių knibždėte knibžda romanuose, romansuose, kirpyklose, teatruose, tu manai, jos iš tikrųjų buvo mylimosios tų poetų, kurie jas šlovino ir nūnai tebešlovina? [*Don Kichotas* I, 25].

48 Olaus Magnus, ed. cit., V, 18 ir V, 27.

susidraugauja, plaukdami per nežinomas salas. Jie prisiglaudžia Baltijos jūroje, Golandijoje, pagal Cervantes, (Gotland pagal švedus, 95 km nuo Švedijos, apie 200 km nuo Lietuvos). Golandijos saloje, kurią labai vaizdžiai aprašo Olaus Magnus, susitikę pasakoja savo nuotykius. Cervantes ne visados pasako kur, bet po susitikimo su fantastinėmis būtybėmis „Naufrago" arba „Physeter" [banginis vardu „sudūžęs laivas"], slibinu [Magnusson, *Istorija*, 21; Torquemada, *Jardin*, 61], „lykantropais", t.y. žmonėmis pavirtusiais vilkais, nuostabiu paukščiu vadinamu „bernaklu",[49] išbadėję ir sušalę, tie visi benamiai atsitrenkia į Hibernijos salos pakrantę, apsivertusio laivo „pilve". Galop, išgelbėti ir priglausti karaliaus Polikarpo ir jo dukters Sinforosos, kaip Dekamerone arba Heptamerone,[50] kiekvienas barbarų salos pabėgėlis pasakos savo gyvenimo istoriją, o Persilis atskleis savo susitikimą su Lietuvos princese [*Persilis*, II, 14], su Lietuvos karalium Kratilu [II, 18] ir papasakos apie savo šuolį į užšąlusią jūrą ant Kratilo žirgo [II, 20].[51]

---

49 Bernacle/bernaclas mini Olaus Magnus [ed. cit.], Torquemada [*El jardin de flores curiosas*, 1570], Johann Boemus [*Repertorium librorum trium... de omnium gentium ritibus*, Augsburg, 1520] ir Francisco Thámara, kuris laisvai išvertė Boemus knygą [*El libro de las costumbres de todas las gentes del mundo*, 1556].

50 Marguerite de Navarre nuotykiai irgi vyksta Šiaurėje, mitinėje Demonų saloje, kur tai prie Kanados.

51 Aš seku tradicinį *Persilio* antros knygos skyrių padalinimą. Per tipografo apsirikimą, II,7 turi dvi ilgas dalis, ir tokiu būdu, kas turėtų būti II, 15 yra II, 14. Žr. *„Persilio ir Žygimantės vargai—Šiaurės istorija"* Ed. Cit. Mūsų vertime buvo naudota nauja sistema, t.y. II, 15, II, 19, II, 21.

Persilis prisimena savo pirmą, labai dramatišką susitikimą su Sulpicija, vidury jūros, ant laivo ir kaip po Sulpicijos vyro nužudymo, ji, gindamasi, su keturiais blaiviais tarnais ir dvylika mergaičių iššudo keturiasdešimt girtuoklių ir juos pakaria ant laivavirvių, pridurdama, kad jie kabo „kaip vaisiai ant medžių..." Štai kaip atlyginama girtuokliams už aistrą! Koks galingas moters įniršis!

Tokiu momentu ją atranda Persilis. Sulpicija, nežinodama kas jos laukia, pamačiusi priplaukiantį piratų laivą, pasitinka jį apsirengusi balta tunika, su auksiniais šarvais ir 12 „gražiausių" mergaičių palydovių. Ji drąsiai ir dramatiškai papasakoja savo istoriją:

> Aš tikiu, o kariai, kad jūs esate labiau sužavėti, nei išgąsdinti šio mažo mergelių būrio. Tačiau po to, kas mums nutiko, po atsikeršijimo už mums padarytas skriaudas, jau niekas negali mūsų išgąsdinti. Pulkite, jei esate kraujo ištroškę, ir praliekite mūsų kraują, atimdami mums gyvybę, nes už savo garbę mielai atiduosime ją. Mano vardas Sulpicija, esu Kratilo, Lietuvos karaliaus, dukterėčia. Ištekino mane dėdė už didžiojo Lampidijaus, garsaus tiek savo kilme, tiek turtais. Abu plaukėme aplankyti karaliaus, mano dėdės [...] tačiau grožis ir vynas, kurie sugeba apsukti galvą ir blaiviausiems, ištrynė iš atminties pareigos jausmą tarnams ir vietoj jo pažadino gašlumą.[52]

Aišku, Persilis ir jo įgula jai dovanoja ne tik gyvybę, bet ir turtą ir kaip riteriai pasisiūlo jai tarnauti. Kaip ir kituose atvejuose, Cervantes vaizduoja mergaitę kaip individą, galinčią save apginti ir savarankiškai daryti sprendimus.

---

52 Ibid., p. 198. [Eglės Barskajos ir autoriaus vertimas].

Moters lygybė, ar gal net pranašumas atsiskleidžia per Sulpiciją.

Prabėgus dviem mėnesiams, rašo Cervantes, Persiliui, tam geram piratui, nieko ypatingo neatsitiko, tik užkariavęs ir paskandinęs 60 piratų laivų, ir beieškodamas Žygimantės, vėl susitinka su Sulpicija. Šį kartą jau Lietuvos pakrantėje, užšalus Baltijos jūrai, gręsiant pavojui mirti badu ir Sulpicijos dėdei Kratilui duodant progą Persiliui bei jo įgulai „paragauti" lietuviško vaišingumo.

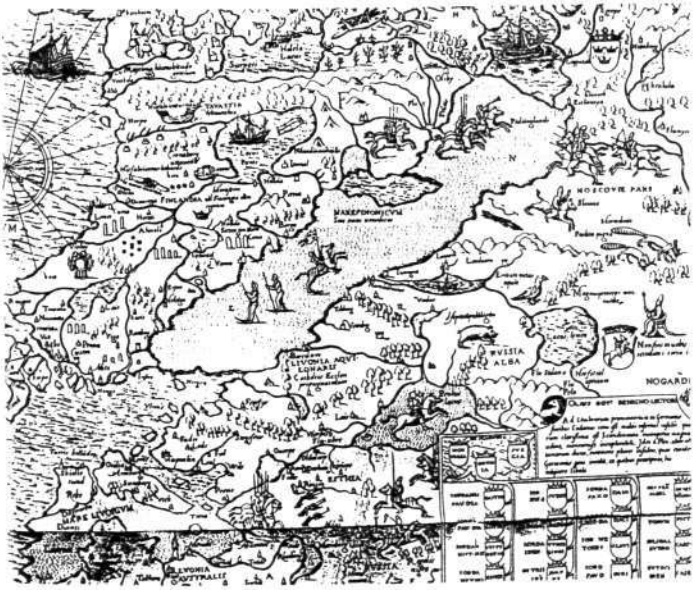

Olaus Magnus, *Carta marina*, Venecija, 1539. Detalė užšalusios Baltijos jūros pakrantės ir Suomių įlankos.

Kad tuo laiku Baltijos jūra užšaldavo, užtenka pažiūrėti Olaus Magnus žemėlapį, kur mažiau-daugiau dvidešimt mylių jūros pakrantė yra užšalusi. Kaip Persilis iš šiaurės ašigalio, prie Norvegijos, atsirado Baltijos jūroje, geografams nevisai aišku, nors pagal jų apskaičiavimą, tas 400 mylių, kurios juos skiria, buvo galima perplaukti per gan trumpą laiką.[53]

Iš kur gi tas Sulpicijos vardas? Ar nebus kartais Cervantes girdėjęs, kad lietuviai kilę iš romėnų, ir už tai parinkęs romėnišką moters vardą,[54] nors Kratilui—graikišką.[55] Romėniškos Sulpicijos aistringa meilė buvo aprašyta Tibulo, jo meceno dukterėčios, šaunios romėnės,

---

53 Žr. Ricardo Beltrán y Rózpide, „La pericia geográfica de Cervantes...", *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, tomo LXIV, Madrid, 1924, pp. 270–293.

54 Apie romėnišką lietuvių kilmę žr. Marcelinas Ročka, *Mykolas Lietuvis*, Vilnius, Mokslas 1988, pp. 55–82 *passim*. Įdomus sekantis tekstas, jau šimtą metų po Romos senato prakalbų pasakytų Jono Ostrorogo, Husoviano ir kitų šaunių romėnų palikuonių ieškotojų, Thomas Lansius, [*Consultatio de principatu inter provincias Europae*. Tvbingae, typis Brunnianis, 1613, editio quarta] įterpė Maksimilijono iš Moschi sekantį „fantastinį" tekstą: *„...plurimis rerum Polonicarum et Russicarum scriptoribus uno ore attestantibus, Italum quendam* ***Palaemonem****, et alios socios prfougos,* ***Vrsinos, Columnas, Iulianos, Caesarianos, Gastaldos****, Lituaniae Nobilibus familiis originem dedisse; plebem autem Lituanorum ex Gothis ortam esse..."* p. 669.

55 Cratilo arba Kratilas, Lietuvos karalius, kilęs iš graikiško žodžio kuris reiškia jėgą, kalbėjo lenkiškai. Taip pat Platonas pavadino tuo vardu vieną dialogą.

pirmos ir vienintelės tų laikų moters palikusios šešis ilgus meilės laiškus Kerintui.[56]

8B. Ant ledo ir ant žirgo. Lietuvoj atsitinka dar du įdomūs mums įvykiai. Pirmą kartą ispanų literatūroje yra aprašoma mažai jiems žinomas, vos girdėtas, čiuožimo menas. Kadangi Cervantes pats niekad nečiuožė ir su rogėm nevažiavo, tai jo to momento aprašymai yra gan primityvūs ir skamba fantastiškai. Padeda įdomios iliustracijos, kurių randame jau minėtuose Herberšteino ir Olaf Magnussono veikaluose. Cervantes naudojo Olaf aprašymą ir iliustracijas, o kadangi to „sporto" nematė, tai nestebėtina, kad ir jo aprašymas skamba naiviai, kaip kad „ėjo ant vienos kojos" ir panašiai. Viduržemių kultūroms—tai fantastinis reginys vertas Cervantes plunksnos, o lyg netyčia pamini Evangeliją, kur šv. Petras vaikšto ant vandens:

> ...Kai maniškiai nuodugniai peržiūrėjo ir skaičiavo maisto atsargas ledų sukaustytame laive, nelauktai nuo kranto pusės pastebėjome per ledą žygiuojančią ginkluotų žmonių kuopą—daugiau kaip keturis tūkstančius karių. Nuo šio vaizdo mums pasidarė šalčiau, nei nuo užšąlusios jūros. [...] Tuo tarpu kariai čiuožė ledu, permesdami svorį nuo vienos kojos ant kitos, ir taip stūmėsi į priekį. [Po to kaip Persilis sutiko pasiduoti, Lietuvos kariai griebė grobį kaip išmanydami...] Nieko nelaukdami, labiau panašūs į karo nei taikos pranašus, jo kariai įnirtingai puolė laivą, akimirksniu jį iškraustė, pernešę į savo ir sukrovę visa, kas jame tik buvo, įskaitant artileriją ir žvejybos reikmenis, ant

---

[56] Apie Tibulą ir romėnų matroną Sulpiciją žr. *The Encyclopaedia Britannica*. Eleventh Edition. New York, 1911. Vol. XVI, 930–931.

jaučių odų, kurias ant ledo buvo pasitiesę, aprišo jas, idant būtų tikri, jog nė daiktelis nepasimes.[57]

Nemažiau fantastinis—pagal paties autoriaus personažų komentarus, beveik neįtikėtinas—Lietuvos žirgų aprašymas. Ir vėl Cervantes ras Magnusson visą skyrių apie Šiaurės arklius, kuris pastebi, kad Lietuvos arkliai yra labai patvarūs, narsūs ir geri karui, net kandžioja priešo arklius.[58] Cervantes paskiria visą skyrių Kratilo mėgiamiausiam bet nesuvaldomam žirgui, kurį Persilis sutramdo, lygiai kaip Teagenas [Heliodore] sutramdo savo arklį prieš visą Chariklėjos tėvų dvarą, t.y. sužadėtinę. Įdomios paralelės su Heliodoro *Aethiopicae*:

> Žirgo didumą ir prigimtį ir grožį, apie kuriuos jums esu pasakojęs, Kratilas buvo labai pamilęs ir nemažiau norėjo jį matyti sutramdytą negu aš [Persilis], trokšdamas jam pasitarnauti, galvodamas kad Dangus man suteikė progą įtikti tam, kurios ponas jis buvo, ir kokiu nors būdu pasirodyti esąs vertas pagyrimų, kuriuos gražioji Sulpicija apie mane karaliui buvo sakiusi... [...] grįžau prie kranto su žirgu, vėl ant jo užšokau ir taip, kaip pirmąsyk, paraginau jį šokti; bet tai buvo neįmanoma, nes ties uola žirgas su tokia jėga pasipriešino šuoliui, kad net pritūpė ant užpakalinių kojų, įsispyrė į žemę ir suplėšė vadžias. Jis nuo galvos iki kojų apsipylė prakaitu ir taip išsigando, kad iš liūto pavirto į ėriuką, iš neprijaukinto gyvulio—į taurų žirgą, tokį, kurį berniukai išdrįsta paglostyti, o karališkieji

---

57 *Darbai ir dienos, loc. cit.*, p. 200. Negalėjau nenusišypsoti skaitydamas. Gal Cervantes pažino Lietuvą geriau negu mes manom!

58 Olaus Magnus, [*op. cit.*, III, xvii/xviii, pp. 666–667] taikliai aprašo žirgų narsumą, discipliną ir paklusnumą. Apie Lietuvos žirgus buvo išleista Kristupo Manvydo knyga: *Hippica*, Krokuva, 1603.

arklininkai—pažaboti, užšokti ant jo ir joti visiškai ramūs. Žirgo eiklumas ir romumas buvo ligi tol neregėti...[59]

Lietuva užima labai nedidelę dalį viso romano, bet Sulpicijos asmenybė, Lietuvos princesė, įstoja į Cervantes mergaičių panteoną. Mes jau niekad neužmiršim tos taurios mergaitės rizikuojančios savo gyvybe. Visa tai įrodo, kad Cervantes Lietuva nebuvo vien fantazijos kūrinys, anaiptol, jis rimtai tyrinėjo, skaitė ir pagaliau kaip suprato taip pristatė tuos tolimus kraštus. Mes čia neieškom tikslumo, nei istorinės tiesos, bet užtenka, kad Cervantes fantazija sukūrė Lietuvą kuri dar mūsų romanuose tebeformuluojama 400 m., vėliau. Dėka Varševickio Heliodoro, o gal dėka ir kitų autorių, Lietuvos vardas skambiai nuaidėjo po Europą Renesanso laikais...

Vieton išvadų: Baigiant, reikia tik stebėtis, kad romanas, kuris buvo parašytas prieš 400 metų ir nors iš pradžios buvo godžiai skaitomas [tai liudija septynios laidos per pirmus metus], paskui, ištisus šimtmečius gulėjęs užmirštas, per paskutinius dešimtmečius grįžo į skaitytojų rankas, ir nors negalėčiau tvirtinti, kad čia tikras „best-selleris" tačiau kritikai pradeda naujai vertinti šį pasmerktą romaną. Gal Cervantes buvo per didelis optimistas, nes jis, lyg bandydamas skaitytojo kantrybę išdrįso iškelti jį į padanges. Jau *Don Kichoto* pirmoje knygoje autorius per kanauninką gyrėsi parašęs virš šimtą lakštų! [I, 48] Antros knygos įvade rašė:

> [...] reikia manyti, bus tai knyga pati prasčiausia arba, priešingai, pati geriausia iš visų mūsų kalba rašytų (turiu

[59] *Darbai ir dienos, loc. cit.*, p. 201.

galvoje pramogines knygas); beje, gailiuosi pasakęs: prasčiausia, nes, mano draugų nuomone, šioji knyga pasiekia visokeriopos tobulybės viršūnę.[60]

Cituodamas tą pastraipą su ironija pasakiau „Nepasikliaukite draugų nuomonėmis!" Tada norėjau pasakyti, kad autorius nepasitikėdamas savo kūryba; (manau, kad mes visi abejojam savąja kūryba), atsiremia į draugus, kaip ir mes, bet nereikia jiems duoti daugiau prasmės negu verta. Cervantes žinojo, kad tik laikas išspręs vertės problemą![61]

---

60 Miguel de Cervantes *Išmoningasis Bajoras Don Kichotas Lamančietis* [iš isp. vertė V. Petrauskas]. Vilnius: Vaga, 1997, t. II, p. 6.

61 Cervantes, 1604 metais, per jau cituotą kanauninką, pastebi: *...norėdamas išbandyti, ar tikrai mano kūrinys yra toks, kaip aš apie jį manau, parodžiau jį panašių skaitymų mėgėjams— protingiems bei mokytiems žmonėms, o taip pat ir nemokšoms, kurie labiausiai mėgsta klausytis įvairių nesąmonių. Vieni ir kiti mane teikėsi pagirti, bet aš vis dėlto lioviausi rašęs, jausdamas, kad toks darbas nesuderinamas su mano pareigomis ir matydamas, jog pasaulyje daugiau paikuolių negu protingų...* [*Don Kichotas*, I, 48, iš ispanų k. vertė Pulgis Andriušis, Kaunas: Valstybinė Leidykla, 1942].

BIBLIOGRAFIJA

A. Pirminiai šaltiniai

Cervantes, Miguel de: *Los trabajos de Persiles y Sigismunda*, ed. de Carlos Romero Munoz, Madrid, Catedra, 1997 [naudoja Bituania, nors pripažįsta kad tai tas pats kaip Lituania. Nenaudoja antro titulo „Šiaurės istorija"].

Cervantes Saavedra, *Miguel de: Los trabajos de Persiles y Sigismunda. Historia septentrional.* [Recopilacion, prólogo y notas de Angel Valbuena Prat]. Madrid, Aguilar, 1964. Valbuena leidinys ir pereito šimtmečio leidiniai vartoja Lituania. Žr. Madrid: Librería de San Martin, 1859 ir Madrid, 1864 [ed. de don Cayetano Rosell], ir t.t.

Cervantes, Miguel de: *Los trabajos de Persiles y Sigismunda* [introducción y notas de Emilio Carilla.] Salamanca, Anaya, 1971.

Cervantes, Miguel de: *Los trabajos de Persiles y Sigismunda* [introducción y notas de Juan Baustista Avalle Arce]. Madrid Clásicos Castalia, 1969. [Avalle-Arce griežtai laikosi *Editio Princeps* ir nedrįsta taisyti tipografinių klaidų.]

Cervantes, Miguel de, *The Trials of Persiles and Sigismunda, A Northern Story.* Tr. by Celia Richmond Weller and Clark A. Colahan. Berkeley: University of California Press, 1989. [Naujausias *Persilio* vertimas į anglų kalbą, palieka pilną romano pavadinimą „Šiaurės istorija" ir seka Avalle-Arce leidinį].

Cervantes, Miguel de, *The History of Don Quixote de la Mancha,* [trans. by John Ormsby]. Chicago: *Encyclopaedia Britannica,* 1952. [Įdomu, kad anglų vertimas pavadino Don Kichotą istorija.]

Cervantes, Miguel de: *Išmoningasis Bajoras Don Kichotas Lamančietis* [iš isp., vertė Valdas Petrauskas]. 2 t. Vilnius: Vaga, 1995 ir 1997.

Heliodorus, *Etiopica.* [iš lotynų Varševickio vertimo] į italų vertė Luca Ghini [1490–1556] [g. Gentile, ed. *Enciclopedia italiana di scienza,* lettere, ed arti, 16: 916–917].

Heliodorus, *An Aethiopian History*, [English ed. by Thomas Underdowne, anno 1587], with and Introduction by Charles Whilbey. London: David Nutt, 1895. Reprinted, New York: AMS Press, Inc. 1967.

Heliodorus, *An Ethiopian Story*, trans. J.R. Morgan, in Collected Ancient Greek Novels, ed. B.P. Reardon [Berkeley and L.A. 1989].

B. Antriniai šaltiniai:

Bagrow Leo: *History of Cartography*, tr. by D.L. Paisey, revised and enlarged by R.A. Skelton, Cambridge, Harvard University Press, 1966.

Bakhtin, Mikhail: *The Dialogic Imagination: Four Essays*, [tr. C. Emerson and M. Holquist], Austin, Texas 1981.

Bataillon, Marcel, *Erasmo y España*, [vert. Antono Alatorre]. México: Fondo de Cultura económica, 1966.

Beltrán y Rózpide, Ricardo: „La pericia geográfica de Cervantes demostrada en la *Historia de los trabajos de Persiles y Sigismunda*," Boletín de la Real Sociedad Geográfica LXIV [1923–24]: 270–93.

Boemus, Johann, *Repertorium librorum triium... de omnium gentium ritibus*. Augsburg, 1520.

Cary, G.: *The Medieval Alexander*, Cambridge 1956 [cf. 231–232].

Cary, G., „Narrative Strategy of Heliodorus," *Yale Classical studies*, 27 [1982] 93–158.

Castro, Américo: „Noruega, símbolo de la oscuridad," *Revista de filología española*, 6 [1919]: 184–86.

Derry, T.K.: *Skandinavijos istorija*, iš anglų k. vertė E. Ališanka, V. Berenis, K. Seibutis ir V. Valentinavičius. Vilnius, Baltos lankos, 1995.

Fletcher, John & Francis Beaumont: *The Custom of the Country*. 1962.

Forcione, Alban K.: *Cervantes' Christian Romance: A Study of Persiles y Sigismunda*. Princeton: Princeton University Press, 1972.

Goštautas, Stasys, *Dos humanistas españoles del siglo XVI en Italia, Polonia y Lituania: Antonio Agustín y Pedro Ruiz de Moros*. Bologna: Studia Albornotiana, XXXVVII, 1979.

———, „Cervantes ir Lietuva" ir ištrauka iš *Persilio ir Žygimantės vargai. Šiaurės istorija. Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU, 1999, #8 [17] pp. 190–202.

Herberstein [Baron von] Sigismund: *La Moscovie du XVIe Siecle: Vue par un Ambassadeur Occidental*, [iš lot. kalbos vertė Robert Delort]. Paris: Calmann-Levy, 1965.

Johnson, Donald, Phantom *Island of the Atlantic*. New York: Walker and Comapny, 1994.

Jurginis, Juozas ir Šidlauskas, Algirdas: *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai [XIV–XIX a.]*. Vilnius: Mokslas, 1983.

Krants, Albert, *Chronica regnorum aquilonarium, Daniae, Suetiae, Norvagiae*... Strasbourg, 1548.

Kubilius, J. et al. *Vilniaus Universiteto istorija, 1579–1803*. Vilnius, Mokslas, 1976.

———, *A Short History of Vilnius University*. Vilnius: Mokslas, 1979.

Lippomano, Aloysio, *De vitis sanctorum ab*... Venice, 1581.

Lynam, Edward: *Olaus Magnus, Venize 1539. Rome 1572*, Jenkintown, Tall Tree Library, 1949.

Magnus, Olaus [Olaf Magnusson], *Historia de Gentibus Septentrionalibus*, Rome, 1555.

———, *Description of the Northern Peoples*, ed. by Peter Foote, tr. by Peter Fisher and Humphrey Higgens. London: The Hakluyt Society, 3 vol. 1996, 1998.

Mathias of Miechow, *De Sarmatia Asiana et Europea*, 1517.

———, *Chronica Polonorum*, 1521.

Petrauskienė, Irena, *Vilniaus Akademijos spaustuvė [1575–1773]*. Vilnius: Mokslas, 1976.

Rabikauskas, Paulius, *The Foundation of the University of Vilnius—1579*. Roma: L.L.M.A. 1979.

Ročka, Marcelinas, *Mykolas Lietuvis*. Vilnius: Mokslas, 1988.

Samas, Aloyzas, *Žemėlapiai ir jų kūrėjai*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997 [pirmas iškelia Olaus Magnus reikšmę lietuvių kartografijojel.

Rodolfo Schevill ir Adolfo Bonilla, „Introducción", *Persiles y Sigismunda*. Madrid: Imprenta de Bernardo Rodríguez, 1914.

Springarn, Joel E., *Literary Criticism in the Renaissance*. New York: Harcourt, Brace & World, 1963.
Walter Stephens, „Tasso's Heliodorus and the World of Romance" in *Search for the Ancient Novel*, ed. James Tatum. Baltimore: Johns Hopkins University, 1994.
Thámara, Francisco, *El libro de las costumbres de todas las gentes del mundo*, 1556.
Tooley, R.V., *Maps and Map-Makers*, New York, Bonanza Books, 1970.
Wilson, Diana de Armas: *Allegories of Love: Cervantes's Persiles and Sigismunda*. Princeton: Princeton University Press, 1991.
Winkler, J.J.: *Auctor and Actor: A Narratological reading of Apuleius*. Berkeley, 1985.

Lietuva pagal Herberstein kelionės atsiminimus, 1549.

ADOMO DUONA

ich habe genug

VAINIS ALEKSA

Nerandam būdo perimti to būro metų laikus.
Dabar nuolat lyja todėl ir orė būtų buvusi sunki.
Adomas netiki, kad gimdyt taip lanksto kaulus.
Bitės padeda jam lievą rasti. Iš ribų ji padaryta,
ir ribuose ji matosi, pro qžuolo šakas ant samanų.
Ošia jos suknelė, sukilimams paskirta.
Ir kas po rudenio? Kokį dar reikės Adomui žodį išgalvoti?
Nežino ką daryt su kūdikiu, gal karvei leisti aplaižyti?
Gal alyvų darže lizdą sukti ar į barzdą pinti?
Duona kvepia žemėmis, ir dygsta plutoje daigai.
Pusiau dar rojuje, pusiau iš uoslės radęs ėsti,
jaučia grūdų formą, o ne skonį ant liežuvio.
Kaip ir rojaus, tai dabar ir žemės jau gana.
Ir jam ir Dievui, jau gana.
Nebeverks jis parduotuvėj knygų skyriuje,
nemigdys jis angelų
savo pasakomis
apie lietimą.
Buvo to ir to,
o dabar gana.
Buvo jam gana.

5 ATSITIKTINIAI ŽODŽIAI IŠ SRUOGIENĖS

(su atsiliepimu)

atidėti
bręsti
posėdžiauti
vėlu
Lenkija

(Čia Amerikoj nesvarbu.
Stovime šalia viens kito laukdami autobuso
lyg ne mūsų tolima Europa
savo drebančiom pakrantėm
ir artritiniais
rubežiais.

Bet lyja, ir su akcentu jis siūlo man
atsarginį lietsargį, man šiauresniam
žmogui, kuris žino, kad jei
nori užmokėti skolas, karts
nuo karto reik vienam
sušlapti.

Ir pučia. Kvepia dūmais jo žodynas.
Aš šiaurietis atbulai į vakarus traukiuos.
Man nereikia šito angelo,
tegu skrenda jis su savo meile
dar toliau į šiaurę, negaliu
išspaust jam žodį iš
storųjų knygų, tik
kaip stulpas palei seną
kelią blunku
riečiuosi, sukrypstu
kūnišku
svoriu.)

PRIEŠ NAUJĄ GYVENIMĄ

akys permatomos,
galva vėjų nušlifuota.
po žievės, nieko nerandu

prieš naują gyvenimą

mano siela kaip palėpė,
šviesa dreba, lempa susvyruoja.
turiu ko reikia, savo paltą

prieš naują gyvenimą

renkas šunys mano praeity.
vietoj traukinio atrieda angelas
ir aš laikausi piktžolės

prieš naują gyvenimą
prieš naują gyvenimą

NORA AUŠRIENĖ jau beveik dešimtmetį stipriai minko negausioje Amerikos lietuvių karamikų gretoje. Išminkiusi pastato šalia Eleonoros Marčiulionienės ir a.a. Aleksandro Marčiulionio, Rimo VisGirdos, Kosto arba Antano Ulevičių, Henrietos Vepštienės, Dalios Šlenienės, Marytės Gaižutienės ir išsiskiria. Trapi, lyg balansuojanti po metinio baliaus ant aukštakulnio batelio, kartais kiek peršviečiama, neslepianti natūralių formų po švelnia matine smėlio spalvos, melsva ar pilkšva glazūra.

Manytum—geras gyvenimas, bet, tik ištarusi pirmąjį rusišką žodį, Nora Venciūtė buvo atiduota į Čiurlionio menų mokyklą Vilniuje, kur dingo vaikystė, paauglystė, ankstyvoji jaunystė. Ištarusi pirmą vokišką žodį—į Valstybinio dailės instituto Vilniuje Keramikos katedrą, kur dingo dar penkeri jaunystės metai, nepasitikėjimas savimi, neprofesionalus požiūris į savo darbą. Tuoj po to—į Vilniaus dailės kombinatą, kur dingo dar pora jaunystės metų ir visokie nesėkmingi „formos ieškojimai", o netrukus, prakalbus angliškai—į Art Institute of Chicago, kur dingo paskutiniai uždarumo likučiai. 1998—į Lutheran School of Theology Čikagoje, kur dingo kiti menininkui nebūtini dalykai ir 2000-aisiais Nora Aušrienė pelnė menų ir teologijos magistrės laipsnį.

Nora kalba apie įvairių rūšių porceliano gamybą, degimo krosnių temperatūros režimus, glazūras meiliai. Kaip apie vyrą

Valdą ir jų tris vaikus. Ji taip pat mėgo ar tebemėgsta dėstyti meną The Grunewald Guild dailininkų kursuose Washingtono valstijoje, Amerikos lietuviukų vasaros stoyvklose Michigane, Čikagos lituanistinėje mokykloje, organizuoti kitų parodas, pirmininkauti Amerikos lietuvių meno draugijai.

Dauguma Noros Aušrienės vazų nulipdyta iš siaurų iškočiotų porecliano juostų. Aukštos, didelės, siaurasienės, dėjus sprigtą gražiai suskamba. Nedūžta, nors, atrodo, turėtų. Dailininkė nenaudoja žiedžiamojo rato, džiaugiasi natūraliu lipdymu, vazų sienas sulaužo spirališkai zigzagu kylančiomis aukštyn briaunomis. Noros vazos puikiai merkia gėles, talpina džiovintas puokštes, bet prieš tai yra meniniai objektai, vertingi savo forma. Pirmiausia, skulptūrine, bet ir spalvine—vazų paviršių dailininkė dengia efektingomis gamtiškų, metalinių, pieniškų atspalvių glazūromis, dažnai naudodama skirtingas spalvas indo vidui ir išorei, nevengdama faktūros, kelių spalvų derinio. Čia jau, kaip rašė vienas anglas Čiurlionio kritikas, paties žiūrovo reikalas prisitaikyti kūrinio reikšmę savo poreikiams ir supratimui, svarbu, kad dailininkas suteikia gražią, dėmesį traukiančią formą. Gali matyti kūno išlinkimus, Šiaurės Karolinos vandenyno kriaukles, gali—persuktą vamzdį, kurio gale vis nesimato šviesos.

Nora Aušrienė dalyvavo keliose grupinėse parodose ir surengė tris personalines: Čikagos Čiurlionio galerijoje 1993 m. ir 1994 m. bei 2000 m. Lakeside galerijoje Lakeside, Michigano valstijoje, kur garsiojo Emilijaus Holenderio advokatų pastangomis kūrė ir eksponavo keli išrinktieji lietuviai. Paskutinėje parodoje, kaip linksmai, bet teisingai parašė vietos laikraštis, Nora Aušrienė keramikoje „parodė biškį kūno", švelniai, lyg užuomina, ar paslaptis ryškėjančio porceliano paviršiuje. Žmogaus kūnas, kaip indas, du kūnai, kaip susiliejantys indai—galima ilgai gražiai interpretuoti, bet reikia taupytis, nes dailininkės kūrybinė jaunystė niekur nedingo, tik švankuojasi, mintys laisvos, o minkymu ištreniruotos rankos stipresnės nei bet kada.

Danas Lapkus

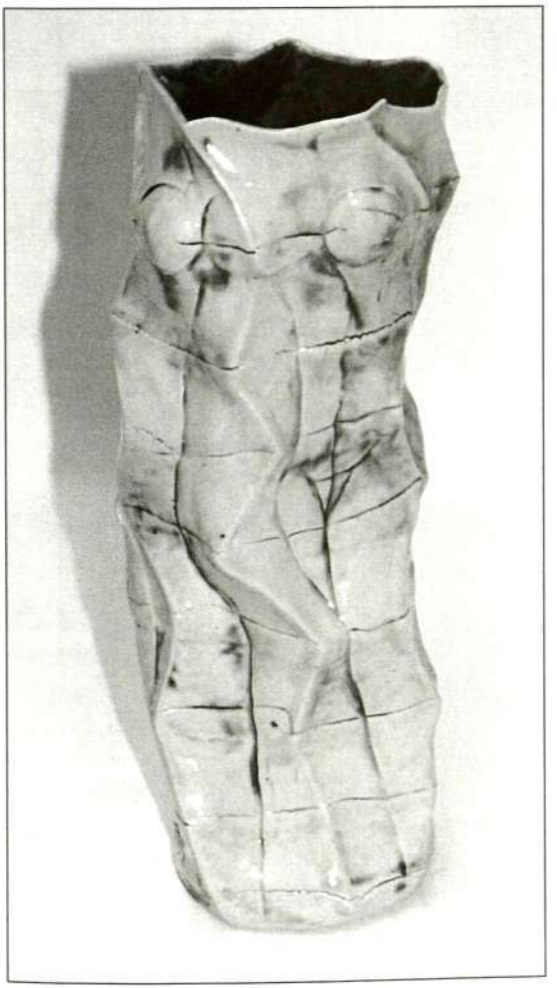

Vaza lipdyta iš porceliano juostų, 2000, 30 cm aukščio.

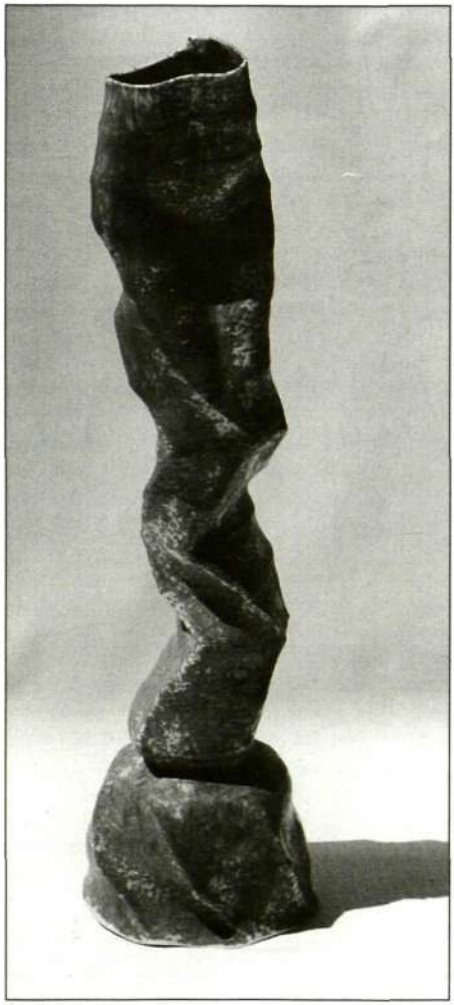

Porceliano vaza „Nikė", 2000, 45 cm aukščo.

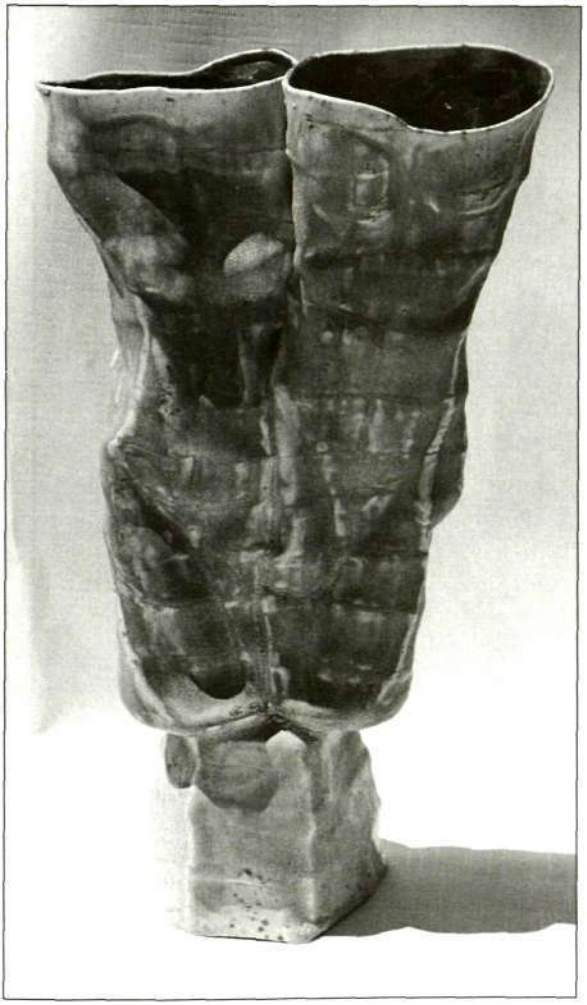

Vaza „Arti", lipdyta iš porceliano juostų, 2000, 44 cm aukščio.

„Trys gracijos“, lipdyta iš porceliano juostų, 2000, 38 cm aukščio.

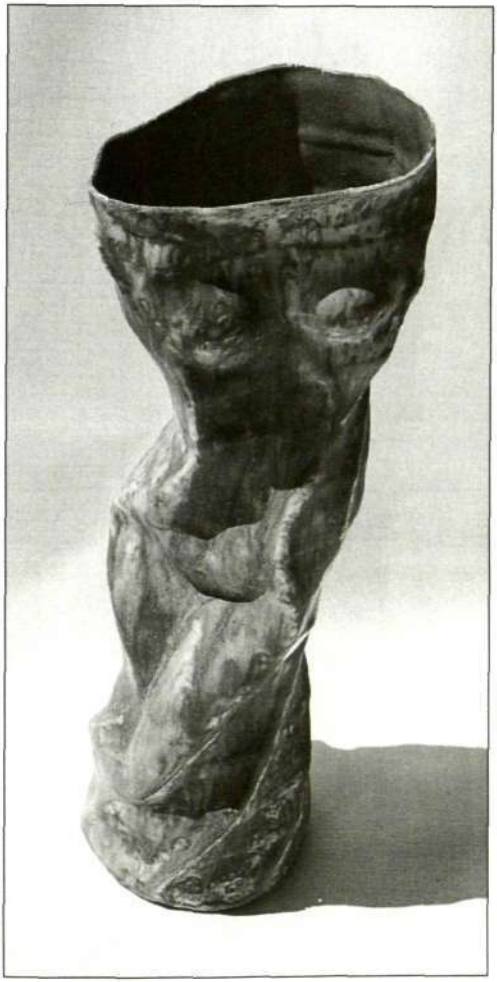

Porceliano vaza „Medėja“, 2000, 40 cm aukščio.

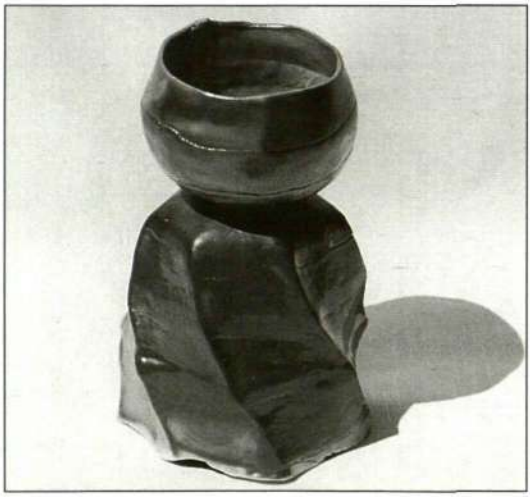

Vaza lipdyta iš porceliano juostų, 17 cm aukščio.

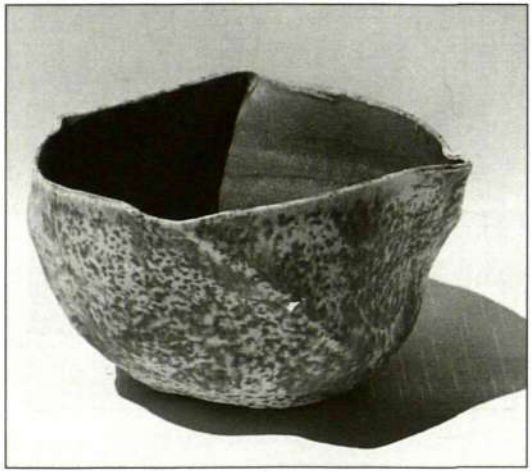

Porceliano dubuo 10 cm aukščio.

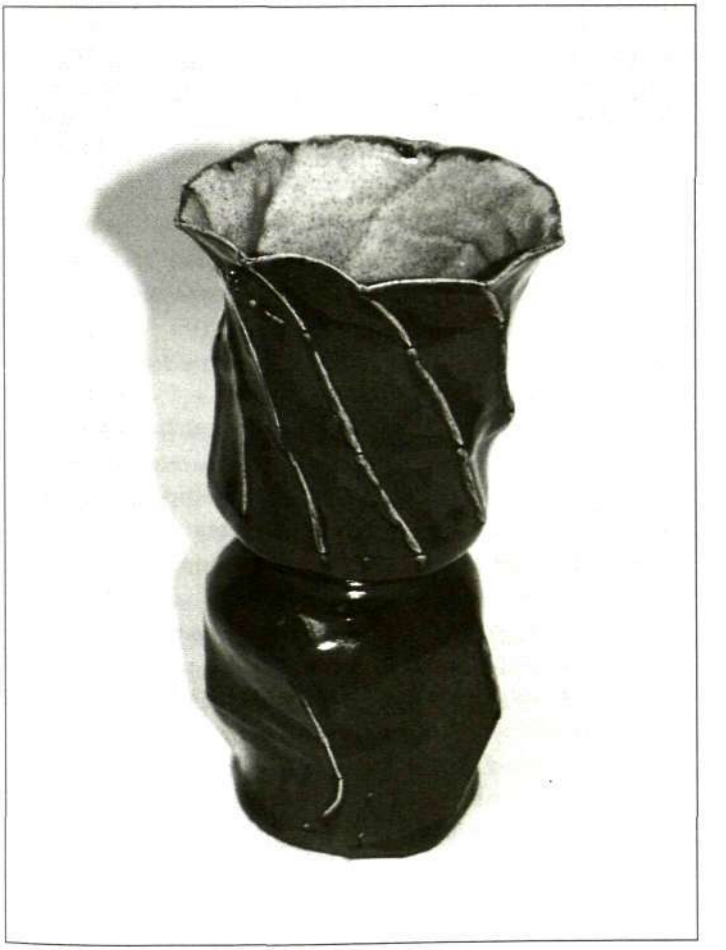

Porceliano vaza lipdyta iš juostų, 35 cm aukščio.

NEMUNAS KAIP XIX AMŽIAUS LIETUVOS ISTORIOGRAFIJOS OBJEKTAS

REDA GRIŠKAITĖ

Jeigu atidžiau pažvelgtume į XIX amžiaus vidurio Lietuvos istorikų tekstus, negalėtume nepastebėti vienos aplinkybės – greta bendro pobūdžio praeities tyrinėjimų, greta žymiausių asmenybių ir svarbiausių praeities įvykių aprašymų, juose neproporcingai didelę vietą užima detalūs šio krašto landšafto, jo gamtos vaizdai. Iš pirmo žvilgsnio tokį ypatingą anuometinių praeities tyrinėtojų domėjimąsi ne visai „istoriškais" dalykais paaiškinti gana paprasta – vis didesnė reikšmė buvo teikiama vadinamosioms pagalbinėms istorijos mokslo disciplinoms – archeologijai, istorinei geografijai, kartografijai. Tačiau detaliau įsiskaičius į to meto tekstus toks atsakymas atrodo pernelyg jau paprastas. Romantinei istoriografijai kraštovaizdis buvo kur kas daugiau nei viena iš galimybių išspręsti itin opias lokalizacijos problemas. Tuometiniam istorikui gimtojo krašto vaizdai, jo gamta – tai unikali galimybė pažvelgti į praeitį, ją rekonstruoti. Dar daugiau – tai apčiuopiamas seniai dingusio pasaulio liudininkas, jo atminties saugotojas. Akivaizdu, kad būtent tuomet istorio-

grafijos akiratyje visų pirma atsiduria *upė* – kaip istorinio, kultūrinio pasaulio perdavėja, kaip bendra gamtos ir žmonių visuomenės erdvė. „Kaip kraujas organinės būtybės arterijose, taip krašto gyvenimas stipriausiai tvinksi jo upėse" – sakė monografijos apie Nemuną autorius, garsus poetas ir ne mažiau garsus darbų apie savo krašto istoriją autorius Vladislovas Sirokomlė, ne kartą savo plunksną plukdęs ta pačia kaip ir upė tėkme[1]. Plaukti upe – tai *keliauti po praeitį*, atgaivinti atmintį. „Ir kuria kryptim tu beeitum, / bus primintos upės, ežerai, dvarai (... a w którąś szedł stronę / Rzeki, jeziora, dwory, będą przypomnione)" – jau eilėmis rašė Sirokomlė[2]. Ir grafą Konstantiną Tiškevičių – kitos studijos, tik jau apie Nerį, autorių – keliauti upe ginė ta pati *„viltis rasti praeities ženklų"*[3]. Tad neatsitiktinai kaip tik XIX šimtmečio viduryje mūsų istorinėje literatūroje susiformuoja šiandien jau gerokai primirštas terminas *upės istoriografija, upės istoriografas*. Ir nors tuo metu upės buvo tiriamos ir kitais – pavadinkime juos strateginiais ar merkantiliniais – tikslais, iš paskos inžinerinio korpuso karininkams, pirkliams plaukė ir istoriografai. Iš tikrųjų, jeigu pažvelgtume į tuo metu spaudoje pasirodžiusias studijas apie svarbiausias

---

1 Vladislavas Sirokomlė, *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, iš lenkų kalbos vertė Kazimieras Bizauskas, Vilnius: Mintis, 1991, p. 5.

2 *Niemen od źródeł do ujścia: 1) Monografja rzeki Niemna od jego źródeł do Kowna prez Władysława Syrokomlę; 2) Pamiętnik podróży żeglarza litewską wiciną z Kowna do Królewca zredagowany i przerobiony, przez tegoż*, Wilno: nakładem A. Assa, 1861, s. 5.

3 Konstantinas Tiškevičius, *Neris ir jos krantai hidrografo, istoriko, archeologo ir etnografo akimis*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Būda Vilnius: Mintis, 1992, p. 95.

senosios Lietuvos valstybės upes, pamatytume, kad jų sąrašas gana įspūdingas. Štai 1835 metais Mykolas Balinskis paskelbia statistinį Neries (Vilijos) aprašymą[4]. Po aštuonerių metų Ignotas Chodzka išspausdina *Neries krantus*[5]. Tais pačiais metais Vilniuje paskelbiama Mykolo Borcho knyga *Du žodžiai apie Dauguvą*[6]. 1858 metais Adomas Honorijus Kirkoras išspausdina Stanislovo Moravskio kelionės Nemunu aprašymą, pavadintą *Nuo Merkinės iki Kauno*[7]. 1861 metais paskelbiamos net dvi monografijos: Adomo Platerio Dauguvos aprašymas[8] ir jau cituotas Sirokomlės *Nemunas*. Po dešimties metų ir vėl pasirodo dvi studijos – Ignoto Bušinskio *Dubysa* ir garsioji Konstantino Tiškevičiaus *Neris ir jos krantai*[9]. Pastaroji knyga – dar 1857 metų kelionės aprašymas. 1873 metais Bušinskis ir vėl paskelbia naują monografiją – šį kartą

---

4 Michał Baliński, *Opisanie statystyczne miasta Wilna*, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1835.

5 Ingacy Chodzko, „Brzegi Wilii", in Ignacy Chodzko, *Obrazy litewskie*, ser. druga, t. 1-3, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego.

6 Michał hr. Borch, *Dwa słowa o Dźwinie*, Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego, 1843.

7 Stanisław Morawski, „Od Merecza do Kowna. Gawęda pustelnika", *Teka Wileńska*, 1858, nr. 4, s. 52-85; nr. 5, s. 82-119; nr 6, s. 49-116.

8 Adam hr. Plater, *Opisanie hydrograficzno-statystyczne Dzwiny Zachodnej, oraz ryb w niej żyjących*, Wilno; w drukarni A.H. Kirkora, 1861.

9 J.B. [Ignacy Buszyński], *Dubisa, główna rzeka w dawnem księstwie Żmudzkiem, dziś w gubernji Kowieńskiej, z mappą tej rzeki*, Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego, 1871; Konstanty hr. Tyszkiewicz, *Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym*, Drezno: drukiem i nakładem J.I. Kraszewskiego, 1871.

Nevėžio krantus[10]. Jonas Čečiotas dviejų svarbiausių upių – Nemuno ir Dauguvos (tiksliau – slaviškosios Dvinos) – vardus nuolat primena jų pakrantėse surinktose liaudies dainose[11], o kiti du ne mažiau garsūs literatai – Mykolas Balinskis ir Juozapas Ignotas Kraševskis – savo Vilniaus miesto monografijose ne vieną eilutę skiria ir Neries upės tyrinėjimams[12]. Suprantama, tai tik tai, kas išliko, ką galime paliesti ir šiandien. Dauguma gana svarbių upių tyrinėjimų tuomet taip ir liko rankraščiai arba, išbarstyti po įvairius leidinius, taip ir nebuvo apibendrinti atskiromis studijomis. Todėl šiame sąraše nerasime ne tik Dominyko Cezarijaus Chodzkos, ne tik Jono Pileckio, bet ir garsaus istoriko, devynių tomų *Lietuvių tautos istorijos*[13] autoriaus Teodoro Narbuto pavardžių. Taip niekada ir nesužinosime ką tas pats Tiškevičius užfiksavo savo kelio-

---

10 J.B. [Ignacy Buszyński], *Brzegi Niewiaży*, Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego, 1873.

11 [Jan Czeczot], *Piosnki wieśniacze znad Niemna*, Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego, 1837; [Jan Czeczot], *Piosnki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny, z dołączeniem pierwotwornych w mowie sławiano-krewickiej*, Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego, 1844; [Jan Czeczot], *Piosnki wieśniacze znad Niemna i Dźwiny, niektóre przysłowia i idiotyzmy, w mowie sławiano-krewickiej, z postrzeżeniami nad nią uczynionymi*, Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego, 1846.

12 Michał Baliński, *Historia miasta Wilna, t. 1: Zawierająca dzieje Wilna, od założenia miasta aż do roku 1430*, Wilno: drukiem Antoniego Marcinowskiego, 1836, s. 5-7 (przypis 5); Józef Ingacy Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, t 1, 1840, s. 3-5 etc.

13 Teodor Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego* (pirmieji trys tomai: *Dzieje starożytne narodu Litewskiego*), Wilno: nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego, t. 1-9, 1835-1841.

nės užrašuose dar 1838 metais plaukdamas Dauguvos upe – ši medžiaga niekuomet nebuvo paskelbta. Tačiau kiekvienas, apie kurį bus kalbama šiame rašinyje, turėjo pagrindo vadinti save ir *upės istoriku*. Tiesa, istoriku ne šiandieniniu įsivaizdavimu – juk būta tokios menkos ribos tarp to, ką mes dabar vadiname *literatūra* ir to, ką suprantame kaip *istoriją*. Pagaliau tai ne taip jau ir svarbu, jeigu tas pats Sirokomlė savo sumanymą parašyti monografiją apie Nemuną nusakė ir tokiais žodžiais: „Istorijos, gamtos, etnografijos, archeologijos, geografijos atžvilgiais tirti mūsų gimtąją žemę – tai, rodos, būtų tiksli išvada to, kas sutarta vadinti *tėvynės meile. Nes kaipgi mylėti, kaipgi kraują lieti už tai, ko nepažįstama ir nesuprantama?* [paryškinta mano – R.G.]"[14].

„Lietuviška" upės monografija

Bene garsiausios XIX šimtmečio studijos apie Vilnių autorius istorikas Mykolas Balinskis su jam nebūdingu patosu Nemuną, bet ne Vilnių (sic!) pavadino Lietuvos žemės širdimi. Iš tikrųjų, visų dėmesys buvo sutelktas būtent į šią upę. Net Konstantinas Tiškevičius savo monografiją apie Nerį laikė tik medžiaga svarbiausios Lietuvos upės – Nemuno – tyrimams. Tiesa, aprašyti Nemuną galėjo ryžtis ne kiekvienas. Tam reikėjo ne tik entuziazmo ir lėšų, bet ir kvalifikuoto pasirengimo. Tad šiandien visiškai suprantama, kodėl Tiškevičius, ketindamas aprašyti Nemuną, visų pirma pirklio barku perplaukė Dauguvą, o po dvidešimties metų, šį kartą jau puikia plokščiadugne laiba – ir Nerį. Jau sakiau, kad kelionės

14 Vladislavas Sirokomlė, *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, p. 4.

Dauguva medžiaga taip ir nebuvo paskelbta, todėl šiandien Tiškevičius mums yra žinomas tik kaip žymiausias Neries istoriografas. Savo ketinimo perplaukti ir aprašyti Nemuną grafas taip ir neįgyvendino, bet galima drąsiai teigti, kad jo monografija apie Nerį iki šiol neprarado savo aktualumo. Knygos vertės nemenkina net tai, kad jos objektas, tariant paties Tiškevičiaus žodžiais, „nėra iš pirmojo šalies upių rango"[15]. Antra vertus, ši studija – ne tik istorijos šaltinis, bet ir unikali medžiaga, rodanti tuometinio upės istoriografo intencijas, pagaliau – jo mentalitetą. Tenka apgailestauti, kad monografija, išspausdinta tik 1871 metais, t.y. praėjus net keturiolikai metų po Tiškevičiaus ekspedicijos; be to, išspausdinta Drezdene (pratarmę knygai parašė Juozapas Ignotas Kraševskis), turėjo minimalų poveikį amžininkams. Bet kuriuo atveju tai profesionaliausia XIX amžiaus studija apie Lietuvos upę. Ji ir šiandien žavi ne tik informatyvumu, bet ir puikiu stiliumi. O tai taip pat nemenkos svarbos faktas, juolab, kad kai kuriuos tuometinius upių aprašymus galėtume pavadinti tik gryna statistika. Tokia buvo Adomo Platerio *Dauguva*. Taip dar 1835 metais apie Nerį rašė Balinskis. Skirtingai nuo jų, Tiškevičius, nors ir teigė, kad „sausi topografijos, istorijos ir archeologijos dalykai" jo knygoje yra svarbiausi, stengėsi *„upės aprašymą pateikti veikiau kaip kelionę Nerimi nei kaip sunkią, monotonišką ir nuobodžią istoriografiją* [paryškinta mano – R.G.]"[16]. Ir autoriui tai pavyko. Knygos patrauklumą stiprino ir gausios iliustracijos, kurių autorius buvo profesionalus dailininkas, Tiškevičiaus ekspedicijos narys – Marcelinas Januševičius.

---

[15] Konstantinas Tiškevičius, *Neris ir jos krantai*, p. 25.
[16] Ibid., p. 13-14.

Dar daugiau, ši monografija atitiko visus tuometinės istoriografijos reikalavimus. Tiesa, Tiškevičiui buvo svarbu upę tirti ir geografo, astronomo, hidrografo akimi – neveltui ekspedicijos metu buvo matuojama ir piešiama kiekvienos reikšmingesnės sausumoje esančios raguvos ar vandens apyrubės planai, buvo išmatuotos ir sužymėtos pagrindinės jos rėvos, surašytos pakrančių gyvenvietės, tiltai, keltai, menkiausi šaltiniai, intakai, jos niveliacija barometru, net upeivių kalba. Vis dėlto abejonių nekyla, kad Tiškevičius į Nerį visų pirma žvelgė *istoriko žvilgsniu*. Ir nors XIX šimtmečio viduryje Lietuvos upės dar nebuvo nei geologiškai, nei hidrografiškai pakankamai ištirtos, pirmiesiems jų aprašinėtojams, regis, rūpėjo ir kas kita. Kitaip tariant, jų tikslai buvo platesni. Ir vėl bene aiškiausiai tai nusakė Tiškevičius. *„Upės*, – rašė jis, – *be abejo, įdomus kiekvienos šalies reiškinys, minimas didžiulėje inventorizacijos knygoje, kuri vadinama istorija* [čia ir toliau paryškinta mano – R.G.], nes su jomis paprastai esti susijusios pirmųjų toje žemėje įsikūrusių gyvenviečių *legendos ir paminklai*. Jų krantuose ieškotina ir pirmykščių ten apsigyvenusių genčių pėdsakų, ir pirmųjų sodybų liekanų, ir senovinių tvirtovių ar pilių liekanų. Pagaliau jos yra tas *didysis kelias*, kuriuo gabenami Tėvynės lobiai, kuriuo šalies gyventojams lengviau keistis darbo vaisiais. Jos yra ir ta *jėga*, kuri pirmiausia išjudina žmogaus darbo įnagių amatą"[17]. Dar daugiau, Tiškevičiui upės, t.y. Neries, studijavimas – *tai ir lietuvių tautos praeities tyrinėjimo dalis*. Jis sakė: „Nuodugniai buvo diskutuojamas mokslas apie gotus, mezagotus, galus, normanus ir vienas Dievas težino dar apie ką, bet niekas mums nepapasakojo, kas

17 Ibid., p. 17.

buvo lietuvis, kada jis radosi toje varganoje žemėje, kaip gyveno, kaip mito, vilkėjo, kokie buvo pirmykščiai lietuvio įpročiai, kokie buities papročiai, koks buvo jo Dievo supratimas, kaip Jį garbino, kokios buvo visuomeninio ir politinio gyvenimo normos"[18]. Tiškevičius teigė, kad plaukdamas Temze, Sena, Reinu, Dunojumi ar Elbe keliautojas ne tik iškylauja, bet ir patogiai atsisėdęs, su knyga rankoje stebi prieš akis kas akimirksnį vis skubančius naujus vaizdus – miestus, miestelius, pilis, skaito sau smulkiai nupasakojamą jų praeitį, be vargo ir lengvai studijuoja šalies veikalus. Kitaip – Lietuvoje. Nors daugelyje mūsų upių tuomet jau plaukiojo garlaiviai – Nemunu kursavo dar 1855 metais Rainoldo Tyzenhauzo pastangomis užsienyje nupirktas „Kęstutis" (*Kiestut*) o Nerimi kiek mažesnis „Neris" (*Nerys*) – ir jais plaukiantis keleivis dažnai krante matydavo senųjų tvirtovių griuvėsius, ištuštėjusias pilis, nuostabias bažnyčias ir vienuolynus – „brangios mūsų praeities liekanas arba mūsų senolių pamaldumo paminklus" – veltui jis būtų mėginęs klausinėti jų reikšmės: „visiškai nieko nežinodamas, kas iš ko, grįš iš tos kelionės nepatenkintas, ničnieko nesužinojęs apie savo šalį, nes ir sužinoti nėra iš ko"[19]. Smulkiai buvo žinoma, kada įkurta Ninevija, kas dekoravo Babiloną, kodėl ir kas sugriovė Trojį ir Kartaginą, kas išgelbėjo Romą, bet niekas neapšvietė, kas ir kada įkūrė Trakus, Kernavę, Vilnių, kokio iš pradžių didumo buvo ši paskutinė sostinė, kaip ji prekiavo ir politiškai santykiavo su pasauliu. Būtent čia Tiškevičius ir matė savo, upės istoriografo, darbo prasmę. Ypač 1855 metais, susikūrus Vilniaus

[18] Ibid., p. 30.
[19] Ibid., p. 18.

archeologijos komisijai, kilus naujam intelektualiniam sąjūdžiui, atrodė, kad ir *„Lietuvos upes reikia uoliai ištirti, istoriografiškai aprašyti* [paryškinta mano – R.G.], nes šis dalykas mūsų raštijoje didžiai trūktinas"[20]. Tiškevičius sakė: „Štai vienas iš mūsų brolių puikuojasi, jog plaukiojęs Misisipe, o anas aprašęs puikiojo Nilo stebuklus. Kitas gėrėjęsis Reino grožybėmis arba klosto, pro kokias vietas nuostabiuoju Dunojumi ar gražuole Elbe plaukiojęs. O niekas iš apsišvietusiųjų žmonių, niekas, sakant be užuolankų, nėra perplaukęs nė vienos savo upės, rinkęs jos veikalų paminklų, nepagerbė aprašymu jos krantų. Jei gražu aplankyti svetimus kraštus, nuodugniai pažinti savąją šalį – būtina žmogaus pareiga"[21].

Taigi savo monografiją apie Nerį Tiškevičius matė ir kaip kitų garsių to meto Lietuvos istorikų – Kraševskio, Balinskio, Narbuto tyrinėjimų dalį. Pagaliau – kaip tęsinį Jono Sniadeckio ir Tado Čackio pastangų astronomiškai ir geografiškai išmatuoti šalį. „Mano užsibrėžtas darbas aprašyti Nerį, vieną iš gražiausių Lietuvos upių, – teigė jis, – gali išplėsti krašto pažinimą ir suteikti mano broliams pasitenkinimą, o visuomenei – naudą"[22]. Juolab, kad kituose kraštuose poreikis tyrinėti upes, jų istoriją buvo jau seniai jaučiamas. Tiškevičius žavėjosi 1744 metais grafo Ludovico Fernando de Marsigli iš lotynų kalbos išverstu Dunojaus aprašymu. Jam buvo žinoma ir 1849 metais Varšuvoje išspausdinta Ludwiko Wolskio Narevo upės monografija, ir 1852 metais Wincento Polio sukurtas poetiškas Dniestro krantų vaizdas, ir 1854 metais Oskaro

20 Ibid., p. 21-22.
21 Ibid., p. 22.
22 Ibid., p. 221.

Flatto išleistas Vyslos krantų aprašymas. Tiškevičius tikėjosi, kad jo „lietuviška" monografija nebus menkesnio turinio. Todėl jam buvo įdomi bet kokia kelionėje rasta smulkmena. Neveltui jis save prilygino elgetaujančiam vienuoliui, į kurio aukų dėžutę yra dėtina kiekviena žmonių daina arba kokia liaudies patarlė, vietos legenda arba koks istorijos faktas. Plaukdamas Nerimi Tiškevičius kaip niekada įsisąmonino, kad visos upės natūraliai esti kliūtys, todėl dažniausiai tampa valstybių, šalių ar privačių valdų ribomis. Upės, skiriančios gentis, yra apsauga nuo abipusių puolimų ir garantuoja svarbiausias viešojo gyvenimo sąlygas. Todėl jų krantuose reikia ieškoti įvairiausių smulkių, iš pirmo žvilgsnio nieko nereiškiančių kalbos, tarmių, buities papročių atspalvių – „vienu žodžiu, menkiausių detalių, kadaise skyrusių gentis vieną nuo kitos ir formuojančių kiekvieną atskirą tautybę"[23]. Visa tai buvo „atradimas nemažos svarbos istorijai", kurios tyrimams jis buvo užsibrėžęs atsidėti šioje kelionėje. Tiesa, ne viskas pavyko. Taip ir nepasisekė tiksliai nustatyti ribą, kur slavų *Vilija* tekėdama įgauna lietuvišką vardą *Neris*. Pro akis praslydo ne vienas ženklus pakrančių gyventojų kalbos ar buities skirtumas. Tačiau nors ir su tokiais trūkumais, studija pasiekė kur kas daugiau – ji privertė pažvelgti į upę kaip į savotišką sakralinį reiškinį, Tiškevičiaus žodžiais, „šventą paminklą", prie kurio krantų mūsų sentėviai ne tik žengė pirmąjį žingsnį, bet ir pradėjo formuoti visuomeninius santykius, trumpai tariant, *„ėmė ugdyti Tėvynės gyvenimą"*[24].

---

[23] Ibid., p. 29.
[24] Ibid., p. 27.

Upių piligrimai

Galima tik spėlioti, koks būtų buvęs Tiškevičiaus knygos poveikis, jeigu ji būtų išspausdinta dar 1858 metais, t.y. tada, kai buvo parašyta. Tiesa, Vilniuje, Senienų muziejuje, buvo saugomas jos rankraštis (pirminis studijos variantas), tačiau jis buvo prieinamas ne kiekvienam[25]. Akivaizdu tik viena – Tiškevičiaus iniciatyva *išsamiai* aprašyti Lietuvos upes, o ypač pačią didžiausią, tuomet nebūtų likusi be atgarsio. To įrodymas – ir jau ne kartą minėta Sirokomlės knyga, kurios įžangoje autorius be užuolankų pareiškė, kad Tiškevičiaus rankraštis (taigi Sirokomlė buvo vienas iš tų, kuriam pavyko su juo susipažinti) paskatino ir jį imtis plunksnos. „To gražaus darbo pavyzdys, – sakė jis, – įdrąsino mus ir šią knygą išleisti"[26]. Jau minėjau, kad savo monografiją Tiškevičius manė esant tik svarbiausios Lietuvos upės – Nemuno – tyrinėjimo pradžia. Sakiau ir tai, kad Tiškevičiaus svajonė pačiam parašyti tokią studiją taip ir liko neįgyvendinta. Taigi Sirokomlė sumanė padaryti tai, kas nepavyko *Neries* autoriui – jo žodžiais, aprašyti „vieną stipriausių, herkulinių, mūsų Lietuvos gyslų"[27]. Aprašyti Nemuną nuo versmių iki jo žiočių. Ir nors autorius prisipažino, kad neturėjo tiek daug medžiagos kaip grafas Tiškevičius, vis

---

25 Senienų muziejui Tiškevičius dovanojo ir smulkius Neries upės bei jos rėvų žemėlapius, kuriuos sudarė grafo ekspedicijos narys Jurgis Šantyras (*Spis ofiar, które wpłynęły do Muzeum Starożytności, Rok 1860: dary od 11 stycznia do 18 lutego*), Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (f. 46, b. 173, l.50).

26 Vladislavas Sirokomlė, *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, p. 5.

27 Ibid.

dėlto nutarė sunaudoti viską, kas susirinko jo portfelyje per keliolika metų[28]. Taigi Sirokomlės užduotis buvo ne per lengviausia. Ir čia derėtų iš anksto pasakyti, kad nors ir turėjo geriausių norų, jam taip ir nepavyko visapusiškai įgyvendinti savo tikslo. Palyginti su Sirokomlės pirmtako ir įkvėpėjo Tiškevičiaus monografija, ši studija buvo ne tik skurdžios apimties, bet ir informacijos. Kitais žodžiais, knygos pavadinimas neatitiko turinio. Tai jautė ir pats autorius, jau pratarmėje pažymėjęs, kad silpnai teišgvildeno ne vieną šios upės praeities ir dabarties pusę. Jis rašė: „Geisčiau pateikti tikslesnę panemunių gyventojų etnografiją, prabėgamos žemės aprašymą geologijos ir ūkio atžvilgiais, duoti tikrą čionykštės prekybos charakteristiką, tiksliai aprašyti senąsias pilis, išskaičiuoti visus ir skaitytojų akyse atkasti bent kelis piliakalnius, išmatuoti kalnų aukščius ir vandenų gelmes, žodžiu, atkreipti dėmesį į kiekvieną įdomią smulkmeną, kurių čia pilna. Tačiau to neįstengiau. Kelios knygos, keli savi atsiminimai ir užrašai – tai buvo visa medžiaga"[29]. Iš tikrųjų, jeigu ne antrojoje *Nemuno* dalyje išspausdintas kažkokio anoniminio amžiaus pradžios keliautojo (greičiausiai paties Sirokomlės sugalvoto) dienoraštis – *Atsiminimai apie 1829 metais lietuviška vytine atliktą kelionę iš Kauno į Karaliaučių* – knyga būtų buvusi dar menkesnė. Tiesa, Sirokomlė pateikė ne vieną detalų panemunių gyvenviečių aprašymą. Čia rasime ir Gardino, ir Merkinės, ir Liškiavos istorijos faktų, rodančių, kad autoriui buvo žinoma tiek seniausia, tiek naujausia istoriografija. Ir vis dėlto studija toli gražu neprilygo Tiškevičiaus mono-

[28] Ibid.
[29] Ibid., p. 8.

grafijai. Knygos spragas Sirokomlė dar mėgino užpildyti Ovidijaus lyrika ar įmantriais *Naujųjų Atėnų* autoriaus Joachimo Benedykto Chmielowskio posakiais, tačiau vertingiausia monografijos dalis taip ir liko jos aistringa bei žėrinti puikiomis mintimis... pratarmė. Tai pastebėjo ir Tiškevičius, atidžiai sekęs visas upių istoriografijos, o ypač Nemuno, naujienas. Paskutinėje *Neries* rankraščio redakcijoje, be jokios abejonės, datuotinoje jau po 1861 metų, jis taip rašė apie Sirokomlės darbą:

> Pirmosios Nemuno dalies – nuo versmės ligi Kauno – Sirokomlė jau taip įdomiai nebeaprašo. Rašė, kaip pats sakosi prakalboje, sėdėdamas už staliuko, palaužtas ligos. Todėl nesistebėtina, jog daug ko trūksta, kad būtų išsamiai aprašyta ši didi ir graži upė, mūsų Nemunas. *Ja būtina plaukti, ją reikia matuoti ir ligi paskutinės kruopelytės surinkti krante jos veikalus* [čia ir toliau paryškinta mano – R.G.]. Sirokomlė, kurio jaunystės metai, kaip sakosi, yra prabėgę Nemuno krantuose, iš laimingiausio žmogui amžiaus atsiminimų kurdamas tos upės aprašą, tik vieną kitą jos kilpą vos teužgriebia. Rašydamas mums žymiausių Nemuno kranto sodybų istoriją, pasakoja į Nemuną tekančių didesnių upių istoriją. Kalba šiek tiek apie pavojingas rėvas. Nuoširdžiai dėkojame garsiajam mūsų rašytojui už tokią gausybę įdomių istorijos įvykių, aprašytų mums Nemuno monografijoje. *Tačiau drįsčiau sykiu atkreipti jo akis į tai, jog tokiame puikiame Nemuno aprašyme, kurį turiu dabar prieš akis, pačios upės visiškai nematyti, nes iš to aprašo niekas aiškiai taip ir nesužinos, kas yra Nemunas, per kurią šalies dalį jis teka, kiek pločio, gilumo, kokių jame esama kliuvinių ir raguvų, kokie žmonių padavimai su jomis susiję, kokias legendas pakrančių gyventojai apie jį pasakoja arba kokios dainos dainuojamos jo krantuose.* Kalbama knygelė, už kurią esame autoriui didžiai dėkingi, pravers, be abejo, būsimam tyrėjui gausia ir turtinga medžiaga. *Tačiau pačios upės istorija turi būti ištirta ir surinkta vietoje. Šiuo žvilgsniu ji tebelaukia tyrėjo, kuris vien tik tam darbui atsidėtų ir nuo jos*

ištakų laivu pamažu plaukdamas visą savo darbą ir savo gebėjimą skirtų puikiojo Nemuno vandenims. Kadangi mes davėme pirmąjį to darbo pavyzdį ir įveikėme pirmuosius sunkumus, tikimės, kad tas laikas nebetoli, kai po mūsų šiame bare dirbančiam geriau ir nuodugniau pasiseks tą pareigą atlikti nei mums. To tikėtis turime visišką teisę, nes gabių ir geros valios žmonių, ačiū Dievui, mūsų Lietuvoje dar netrūksta[30].

Vertėtų atkreipti dėmesį, jog tai buvo *paskutiniai* Tiškevičiaus monografijos žodžiai. Nemunas tebelaukė savo *istoriografo*. Kraševskio teigimu, „ne diletanto, žaidžiančio su senais niekučiais, kokių visur apstu, bet mokyto tyrėjo, kapuose ieškančio istorijos"[31]. Tiesa, 1858 metais, dar prieš pasirodant Sirokomlės knygai, Adomas Honorijus Kirkoras *Teka Wileńska* paskelbė įdomų tekstą – prieš penketą metų mirusio daktaro Stanislovo Moravskio rankraštį *Nuo Merkinės iki Kauno*[32]. Apie jį būtina kiek plačiau pakalbėti. Jau vien dėl to, kad ir jo centre – Nemunas. Antra vertus, Moravskio aprašymas išsiskiria iš visų kitų minėtų monografijų. Visų pirma todėl, kad autorius, skirtingai nuo Sirokomlės, nerašė įkvėptas Tiškevičiaus studijos, t.y. jis savęs nevadino (o ir negalėjo vadinti) grafo tyrinėjimų tęsėju – *Nuo Merkinės iki Kauno* buvo parašyta mažiausiai penkeriais metais anksčiau už Tiškevičiaus *Nerį*. Moravskis nevadino savęs ir Nemuno istoriografu. Netgi priešingai: rašė tiesiog „į stalčių", taigi sau, bet ne viešuomenei. Tiesa, jau sakiau, kad aplinkybės susiklostė taip, jog šis tekstas vis dėlto pasaulį išvydo. Tiškevičius įtraukė jį į Lietuvos upių istoriografijos

---

30 Konstantinas Tiškevičius, *Neris ir jos krantai*, p. 303-304.
31 Ibid., p. 7-8.
32 Žr. 7 išnašą.

sąrašą, pavadinęs „žavingu Nemuno dalies aprašymu"[33]. Tačiau prie *istorijos* darbų priskyrė gana atsargiai, ir ne be priežasties: nors Moravskis, kaip Tiškevičius ar Sirokomlė, apie Nemuno pakrantes rašė „keliautojo žvilgsniu"; nors kaip ir šių autorių knygose daug vietos skyrė praeičiai atskleisti, *jo kelionės tikslas buvo kitas*. Moravskis sakė: „Tik tegul niekas iš manęs, vargšo kaimiečio, nesitiki tų gražučių aprašymų, tų išdailintų vaizdelių, kuriems šiandien visi yra tokie godūs"[34]. Šio keliautojo uždavinys – ne didingos praeities atskleidimas, bet *šiandieninio* tautos, visų jos sluoksnių, moralinio nuosmukio priežasčių ieškojimas. Antra vertus, tai visiškai nereiškė, jog jis *nepažino tos praeities*. Atvirkščiai, Moravskis ją puikiai išmanė – informacijos čia rasime daugiau nei skambiai pavadintoje ir tokius didelius tikslus turėjusioje Sirokomlės knygelėje: jis rašė apie Nemuno slenksčius ir jo pritaikymą laivybai, pateikė įdomių detalių apie upės dugno valymą Žygimanto Augusto ir Stanislovo Augusto laikais, smulkiai papasakojo apie Vilniaus universiteto matematikos profesoriaus Pranciškaus Ksavero Norvaišos ir jo vadovaujamos komisijos pastangas išvalyti Nemuno dugną. Moravskiui buvo žinoma ir 1829 metais didžiojo kunigaikščio Konstantino organizuota inžinierių ekspedicija, ir sumanymas visas didžiausias Lietuvos upes sujungti viena didele kanalų sistema. Jis pateikė ne vieną specifinę pačios upės, ne tik jos gyvenviečių, istorijos detalę. „Juk šiandien tokia mada, o pas mus – visų didžiausia, – ne be ironijos sakė Moravskis, – aprašant kokią nors vietą perrinkti

33 Konstantinas Tiškevičius, *Neris ir jos krantai*, p. 24.

34 Stanisław Morawski, „Od Merecza do Kowna", *Teka Wileńska*, 1858, nr. 4, s. 62.

kiekvieną šiaudą, kiekvieną žolelę, visus lapelius ant medžio, suskaičiuoti akmenėlius šaltinyje, debesėlius danguje, rasos perliukus, mėnulio spindulėlius"[35]. Ir vis dėlto faktologija jam rūpėjo mažiausiai – skirtingai nei Tiškevičiui, Sirokomlei ar net Balinskiui, kurie ne tik rinko kiekvieną istorijos smulkmeną, bet ir laikė ją relikvija. Nors Moravskis pripažino, kad po apleistų pilių ir bažnyčių griuvėsiais guli „ištisos didžios poemos"[36], visiškai nesistengė jų rekonstruoti. „Palikime tai tiems, kurie aprašinėja mūsų praeitį" – sakė jis[37]. Istorijos Moravskiui reikėjo tik tiek, kiek ji rodė, *kas buvo* ir *kas liko*. Taip jis perbėgo svarbiausius Merkinės, Nemunaičių, Alytaus istorijos faktus. Bet tik tam, kad parodytų, *kas yra dabar*. Tiesa, ir Sirokomlė, pasakodamas apie Merkinę, „taip lenkų karalių numylėtą miestą"[38], prisimindamas buvusią jos didybę, negalėjo jos nelyginti su skaudžia dabartimi. Tačiau jeigu Sirokomlės aprašyme randame tik sentimentalius pagraudenimus ir liūdesį dėl dabarties, tai Moravskio tekste – gerokos ironijos dozės nuspalvintą įsitikinimą, kad pasaulis yra permainingas. Merkinė – tas žymus Lietuvos istorijoje panemunių miestelis, garsus tuo, kad jame ne tik lankėsi, bet ir mirė įžymūs žmonės; taigi miestelis, „kaip matyti skirtas kapų ir karstų šlovei", šiandien, anot Moravskio, turėjo naują, savitą, o galbūt net ir geresnę, nes *naudingesnę* [čia ir toliau paryškinta

---

35 Ibid., s. 63.

36 Stanisław Morawski, „Od Merecza do Kowna", *Teka Wileńska*, 1858, nr. 6, s. 104.

37 Ibid., s. 103.

38 Vladislavas Sirokomlė, *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, p. 24.

autoriaus – R.G.], šlovę – „visoje Lietuvoje ji garsėja savo džiovintų *grybų* puikumu ir gausumu!..."[39]

Moravskio aplankytos gyvenvietės – nykios, nuobodžios ir skurdžios. Dar liūdniau ir varganiau jos atrodo didingo Nemuno fone. „Taip, skubėdami paskui tos gražios upės žavesį, įklimpome, mano broli, į baisią dykumą, į tokią neaiškią, tokią bespalvę ir nuobodžią, kad mums niekas nešauna į galvą!" – rašė Moravskis[40]. Jis nerado nieko, su kuo būtų galėjęs pakalbėti apie tų vietovių praeitį, „pasisemti kokių nors padavimų"[41]. Nėra atminties – nėra ir moralės. Todėl ir istorinė Punia Moravskiui visų pirma tik „amžinas didžios *doros atminimas* [paryškinta mano – R.G.]"[42]. Pastovus tik orusis Nemunas, kuris teka kaip ir anksčiau, savo sena vaga. Bet jeigu „nuo tų puikiųjų Nemuno vandenų savo akį nusuksi, širdį tau tuoj pat suspaus kaip žnyplėmis"[43]. Todėl natūralu, kad Moravskio pasakojimo centre – ne istorinės panemunių vietovės, bet *pati upė*. Nemunas jam tarytum šventa vieta – apie jį iš tikrųjų kalbama su tam tikru pamaldumu. Keliauti šia upe – tai tam tikra prasme atlikti *piligrimišką kelionę*. Būtent taip ją ir vadino pats Moravskis. Dar daugiau – kelionės pabaigoje jaučiamas savotiškas autoriaus dvasinis apsivalymas. Tos kelionės reikia ne tiek kraštui, jo mokslui, kiek pačiam keliautojui. „Visiškai už-

---

39 Stanisław Morawski, „Od Merecza do Kowna", *Teka Wileńska*, 1858, nr. 4, s. 64, 65.

40 Ibid., s. 69-70.

41 Ibid., s. 85.

42 Stanisław Morawski, „Od Merecza do Kowna", *Teka Wileńska*, nr. 5, s. 89.

43 Stanisław Morawski, „Od Merecza do Kowna", *Teka Wileńska*, nr. 4, s. 69.

miršęs nuovargį, – sakė Moravskis, – pajunti savyje kažkokią neapsakomą linksmybę ir laimę, kažkokį naują gyvenimą; norėtum kaip paukštis dar aukščiau pakilti"[44]. Tos upės didybės ir žavesio pagautas, keliautojas akimirką jau nebemąsto nei apie savo šalies nuosmukį, nei apie jos žmonių abejingumą praeičiai. Atvirkščiai, Nemuno akivaizdoje jis vėl įgauna dvasinių jėgų ir vilties. „Lenkiausi prieš tą galingą ir prigimties žavesio kupiną meno kūrinį, kuris niekais paverčia bet kokias kitas mūsų pastangas!" – rašė jis[45]. Moravskis tarytum vėl pajunta savyje „lietuvio išdidumą": Nemunas jam nepalyginamai gražesnis tiek už žaismingąjį Reiną, tiek už plačiąją Volgą, kurią, beje, taip pat buvo perplaukęs „nuo pat jos varganų versmių iki pat karališka didybe ir grožiu pulsuojančių žiočių"[46].

Taigi nors Moravskio monografiją ir sunku priskirti prie upių istoriografijos darbų, ji pakankamai originali. Kažką panašaus (jeigu apskritai Moravskio tekstai su kuo nors lygintini) galima rasti tik 1843 metais išspausdintuose Ignoto Chodzkos *Neries krantuose*[47]. Čia taip pat labai daug puikių gamtos aprašymų, kurie pajėgūs „sužavėti žvilgsnį, užvaldyti vaizduotę, pakylėti ir apsvaiginti didžiausiu malonumu sielą"[48]. Kaip ir Moravskiui, Chodzkai atrodė, kad Lietuvos gamta laukia dailininko teptuko ir puikios literato plunksnos, „kuris ją aprašytų, apgyvendintų, paskelbtų apie jos egzistavimą ir grožį, ir palydėtų

---

[44] Stanisław Morawski, „Od Merecza do Kowna", *Teka Wileńska*, nr. 6, s. 67.

[45] Ibid., s. 68.

[46] Ibid., s. 67-68.

[47] Žr. 5 išnašą.

[48] Ignacy Chodźko, „Brzegi Wilii", in *Obrazy litewskie*, ser. druga, t 1, s. 9.

skaitytoją iš vietos į vietą – kaip puikioje galerijoje, nuo paveikslo prie paveikslo, kur ir gimtosios žemės daiktai, ir pačios apylinkės žėrėtų gyvu ir natūraliu žavesiu"[49]. Kaip Moravskiui Nemunas, taip Chodzkai Neris, o ir apskritai upė – ne tik praeities liudininkė, bet ir jos saugotoja. „Pasivaikščiokime tos mūsų gimtosios Neries krantais!.. – rašė jis. – *Tos amžinos mūsų bičiulės* [paryškinta mano – R.G.], kurios vandenyse kadaise laukinis lietuvis girdė savo žirgą; prie kurios šio krašto monarchas, pargriovęs ant žemės tų Lietuvos miškų valdovą, savo narsią dešinę ranką, išdidaus žvėries krauju apšlakstytą, jos švariuose vandenyse nuplovė; kuri priglobė ir dugne tebesaugo šventu kryžiumi nuverstus ir į jos guolį paguldytus senus lietuvių dievus; kuri vėlesniais laikais buvo daugybės visuomeninių įvykių ir namų malonumų liudininkė!..."[50]

Tačiau upė ne tik užkonservavo tą praeitį, bet ir padėjo ją rekonstruoti, žadino vaizduotę. Tai matėme Moravskio tekste, tai buvo ryšku ir Chodzkos knygoje. Prieš šių keliautojų akis staiga atgydavo apleisti dvarai ir kadaise triukšmingi miesteliai; pro šiandien negyvenamų rūmų langus sklisdavo linksmos puotos šūksniai, skambėjo nelaimę skelbiantys trimitai. *„Kiek kartų jauna ir gyva vaizduotė mane čia nešė į tolimą praeitį? Kiek kartų ji vystė gijas fantastiškų, bet vis dėlto įtikinamų paveikslų, iš kurių susideda kiekviena praeitis ir kurią mėgstame tęsti iki begalybės?"*[51] – rašė *Neries krantų* autorius. Tai buvo nuostabūs išgyvenimai. Chodzkos, vėliau ir Moravskio, tokios netikėtos problematikos tekstai, skaitytojų buvo sutikti

---

49 Ibid.
50 Ibid., s. 11.
51 Ibid., s. 21.

labai palankiai. *Neries krantai* sulaukė dar ne vieno leidimo[52]. Ir Tiškevičius, kuris iš šia tematika rašiusių autorių visų pirma reikalavo *istorinio* tikslumo, tą kartą buvo atlaidesnis. „Kas lydėjo poną Chodzką toje kelionėje, – sakė jis, – kas mintimis plaukė su juo kartu, tas pajuto visą *Neries krantų* grožį; tas girdėjo įvairiose vietose kartojamas legendas; tas pasijuto patekęs į praeities papročių šalį, patyrė buvusios kartos vaišingumą, kalbas ir draugiškumą, namų buities kuklumą ir didelį mūsų bičiuliišką dosnumą, taip tikrai ir dailiai pavaizduotą"[53]. Antra vertus, Tiškevičiaus *Neris* liko nepralenkiama šios upės monografija – istoriko precizija joje puikiai derėjo su gana emocionaliais ir visai „literatūriniais" pastebėjimais. Nors ir kaip originaliai rašė Moravskis, nors ir kaip plačiai užsimojo Sirokomlė, Nemunas šiuo požiūriu liko gerokai nuskriaustas. Jis taip ir nesulaukė savojo Tiškevičiaus. Nors, tiesą sakant, taip gali atrodyti tik iš pirmo žvilgsnio.

„Tai senasis Chronas, tai mūsų lietuviškasis Nemunas"

Taip savo monografijoje rašė Sirokomlė. *„Pasakykite, iš kur kilęs vardas Nemunas, ir aš pasakysiu, iš kur esame mes, lietuviai"* – jo mintį pratęsė ir kitas, ne mažiau garsus jo amžininkas, *Lietuvių tautos istorijos* (toliau – *LTI*) autorius Teodoras Narbutas. Ir tai nebuvo tik emocijų proveržiai.

---

52 *Neries kranai* buvo išleisti dar 1851, 1854, 1872, 1892 metais. Pačioje XX amžiaus pradžioje Jonas Montvila Chodzkos kūrinį išvertė ir į lietuvių kalbą (1900-1901 metais spausdintas Čikagoje leistame savaitraštyje *Katalikas*). Galima palyginti, kad Sirokomlės *Nemunas* lietuvių kalba pasirodė 1933 metais, o Tiškevičiaus *Neris* – tik 1992 metais.

53 Konstantinas Tiškevičius, *Neris ir jos krantai*, p. 23.

Nė vienam iš jų Nemunas nebuvo tik geografinė sąvoka, kaip ir Tiškevičius manė, kad būtent šioje upėje buvo užkonservuota lietuvių tautos praeitis. Dar daugiau – šie žodžiai rodo, kad Nemuno vandenyse mėginta įžvelgti užkoduotą atsakymą į bene esminę romantinės istoriografijos problemą – *tautos genezės klausimą*. Būtent šioje plotmėje mums itin svarbūs Teodoro Narbuto darbai. Tiesa, Narbutas, skirtingai nuo kitų, Nemuno tyrinėjimų neapibendrino vienoje studijoje. Ir nors jo rankraštinis palikimas rodo, kad tokių ketinimų būta ir netgi šis tas padaryta, sumanymas taip ir nebuvo realizuotas iki galo. Tačiau šiandien nekyla abejonių, jog būtent Narbutas ir buvo tasai potencialus Nemuno istoriografas, turėjęs visus šiam darbui reikalingus duomenis. Be to, aplinkybės susiklostė taip, kad prie tos upės jis praleido net kelerius intensyvaus darbo metus. Iš pradžių – kaip Rusijos armijos inžinerinio korpuso karininkas, o vėliau – kaip privatus asmuo, atsidėjęs Lietuvos istorijos tyrinėjimams. Taigi turime unikalią galimybę kalbėti apie inžinieriaus, karišKio, istoriko derinį. Visos šios Narbuto gyvenimo pusės nekliudė viena kitai. Netgi atvirkščiai – kalbant apie Nemuno tyrimus, tokia kombinacija buvo privalumas. Taigi iš pradžių prie šios upės būsimasis istorikas atsidūrė ne savo noru: 1803 metais pagal Prūsijos ir Rusijos valstybių konvenciją buvo sudaryta komisija, kurios tikslas – palengvinti laivybą Nemuno upe. Pagrindiniu administratoriumi iš Prūsijos pusės buvo paskirtas garsus to meto hidraulikas J.A. Eitelweinas, o iš Rusijos pusės – olandų kilmės generolas majoras Jean Falkoné. Šiam tikslui įgyvendinti buvo asignuota per šeši šimtai tūkstančių sidabro rublių. Tiek Rusija, tiek Prūsija prie Nemuno ko-

mandiravo ir nemažai inžinerijos karininkų, tarp kurių buvo ir būsimas *LTI* autorius Teodoras Narbutas. Darbai prasidėjo 1804 metais. Buvo planuota, kad jie vyks aštuonerius metus. Eitelweinui ir Falkoné vadovaujant, labai greitai ir labai profesionaliai buvo statomos užtvankos, rezervinės atšlajos, valomos seklumos, o ypač – slenksčiai. Iki pat 1807 metų paraku sprogdinami povandeniniai rieduliai, tam laikui moderniausiomis mašinomis traukiami didžiuliai jų nuolaužų kiekiai. Nieko panašaus prie Nemuno nevyko nuo Pranciškaus Ksavero Norvaišos komisijos laikų. Visas šias ir dar daug kitų smulkmenų Narbutas vėliau užfiksuos rankraštyje *Istorija apie Nemuno upę*, kurio kopija pasieks mūsų dienas[54]. Tas tekstas rodo, kad pastangos pritaikyti šią upę laivybai Narbutui buvo žinomos nepaprastai detaliai – jo žinios siekė nuo seniausių, t.y. Žygimanto Augusto laikų. Šia prasme su juo negalėjo lygintis nei Moravskis, nei juo labiau – Sirokomlė. Tai rodo, kad prie Nemuno Narbutas ne tik dirbo savo tiesioginį darbą, bet ir domėjosi šios upės praeitimi. Ir iš tikrųjų, jis kasinėjo, rinko padavimus ir kaupė archeologijos, numizmatikos radinius. Kad ir kaip būtų keista, aplinka buvo labai palanki tokiems tyrimams – juos skatino pati būsimojo *LTI* autoriaus vadovybė – tiek iš rusų, tiek iš prūsų pusės. Jau kiek vėliau, 1817 metais, Narbutas sakys: „Per tą laiką ne tik kad turėjau galimybę pažinti šią įžymiąją upę nuo jos versmių iki žiočių hidrografine prasme, bet ir kartu su mokytais inžinieriais – rusų generolu majoru Falkoné, Prūsijos slaptuoju tarėju

---

54 Teodor Narbutt, „Historya o rzece Niemnie", in *Zapiski córki ś.p. Teodora Narbutta*, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 11, b. 19, l. 100-106 (be datos).

Eitelweinu ir kt. – *darėme įvairius tyrimus, susijusius su istorija ir etnografija* [paryškinta mano – R.G.]"[55]. Ir tai nebuvo tik tušti žodžiai. Iš tikrųjų, tarp puskarininkio, generolo ir slaptojo tarėjo ilgam užsimezgė bičulystė, kuriai šį kartą buvo ne taip jau ir svarbu kariniai laipsniai ar tautybė. Visi trys buvo ne tik eruditai, bet ir piliečiai, neabejingi istorijai. Tiksliau – istorija buvo jų aistra. Šį kartą juos subūrė upė. Nemunas davė peną daugybei apmąstymų apie tai kas *buvo*: apie seniausiąją to dar po šiai dienai neištirto krašto praeitį, jos jungtį su kitų šalių istorija. Narbuto raštų dėka šiandien netgi galime apčiuopti tuo metu tarp jų vykusios diskusijos nuotrupas. Štai kad ir toks epizodas. „Kai kurie mano darbų prie Nemuno bičiuliai, – sakė Narbutas, – karštai gynė tokią nuomonę: krašto padėtis rodanti, kad prieš krikščioniškąją erą Baltijos jūra ribojosi su Tilžės lygumomis. Esant tokiai padėčiai, arba per Nemuną aukštyn, arba nuo Insterburgo pusės per Angerburgo pelkes ir ežerus, per žemumas už Balstogės į Bugą ir Pinsko pelkes, o toliau Pripete ir Dniepru vyko vandens komunikacija su Juodąja jūra. Taigi galbūt pagaliau bus galima įminti mįslę, kokiu keliu argonautai iš Juodosios jūros pasiekė vandenyną? Iš kur Pinsko pelkėse atsirado laivo inkaras, apie kurį rašo Surowieckis[56]? Antra vertus, mūsų žemėje tokia vandens

---

55 Teodor Narbutt, „O uroczysku Russ", in Teodor Narbutt, *Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historyi Litwy odnoszące się*, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 1856, s. 17. Pirmą kartą straipsnis spausdintas leidinyje *Tygodnik Wileński* (1817, t. 3, p. 257-262).

56 Narbutas turėjo galvoje veikalą: W[awrzyniec] Surowiecki, *O rzekach i spławach krajów Księstwa Warszawskiego*, Warszawa: w drukarni rządowej, cz. 1, 1811.

padėtis turėjo būti labai seniai, kadangi nei Herodotas, nei kuris nors kitas senovės istorikas apie tai neužsimena. Aš tą nuomonę pateikiu tik kaip prielaidą, paremtą hidrauliniais tyrimais, bet tik kaip prielaidą"[57].

Regis, jau tuomet, prie Nemuno, per pašnekesius su Eitelweinu ir Falkoné, Narbutas giliai įsisąmonino, kad bet kurio krašto praeities tyrimai bus bevaisiai, jeigu istorikas liks abejingas fizinei geografijai, topografijai, hidrografijai, istorinei geografijai. „Neįmanoma deramai ištyrinėti jokios tautos istorijos, – rašė jis antrajame *LTI* tome, – nepanagrinėjus fizinių savybių žemės, kurioje gyvena ta tauta, o juo labiau, kai jos politinis gyvenimas be paliovos vyko toje žemėje, kol tauta, užsiėmusi žemdirbyste, augte suaugo su ja. Kita vertus, tos žemės sandara ir gamta daro nemažą įtaką jos derlingumui, klimatui ir suteikia daugiau ar mažiau palankias žmogaus sveikatai sąlygas, o kartu formuoja jo temperamentą, įvairius tautinio charakterio bruožus"[58]. Suprantama, tarnaudamas inžineriniame korpuse būsimasis *LTI* autorius turėjo unikalią galimybę prisiliesti ir prie svarbios kartografinės medžiagos, ir prie kai kurių savo kolegų inžinierių užrašų. Narbutui buvo prieinami net legendinio generolo grafo Karlo Oppermano rankraščiai. Jau kiek vėliau, 1811 metais, jam teko laikyti rankose vokišką tekstą antrašte *Topografiniai ir statistiniai Volgos žemupio ir Astrachanės apylinkių stebėjimai, inžinieriaus generolo majoro Telkerzamo surinkti jo ilgo buvimo*

---

57 Teodor Narbutt, „O uroczysku Russ", s. 19-20.

58 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 2, Vilnius: Mintis, 1995, p. 141. Citata patikslinta pagal leidinį: Teodor Narbutt, *Dzieje starożytne narodu Litewskiego*, Wilno: drukiem i nakładem Antoniego Marcinowskiego, 1837, s. 194-195.

Rusijos imperijos pietryčiuose metu[59]. Nuo pat darbų prie Nemuno pradžios Narbutas ėmė kaupti faktus ir apie šią upę (juk tokia buvo tradicija!), nors atrodo, kad tuomet dar nebuvo kristalizavusis mintis rašyti tautos, per amžius ten gyvenusios, istoriją. Jau 1805 metais apžiūrėjo mūšio prie Rūdavos vietą[60]. Netoli Jurbarko, kairiajame Nemuno krante, Kidulių kaime, senos mūro pilies bokštelyje, aptiko stabmeldišką žaibo ir griaustinio deivės Perkūnaitėlės atvaizdą[61]. Tais pačiais metais jau dešiniajame Nemuno krante, Veliuonos miestelyje, aplankė kadaise ten stovėjusios amžinybės ir būsimojo pomirtinio gyvenimo deivės Velionos šventyklos vietą, o tenykštis kunigas leido susipažinti su klebonijoje saugomais rankraščiais[62]. Tais pačiais, 1805 metais, žemiau Jurbarko, Kalnėnų kaime, stebėjo archajiškas apeigas, skirtas lietuviams švento Blindės medžio garbei[63]. Kaune persipiešė požemių dievo Pokliaus ir pragaro karalienės Nijolės atvaizdus[64]. Fiksuojama buvo viskas. Todėl netrukus galėjo pasakyti: *„šiandien turiu po ranka reikalingą medžiagą"*[65]. Padriki faktai vėliau bus sujungti į vieną tiems laikams unikalią lietuvių mitologijos sistemą. Medžiaga, paremta *„mūsų pačių topografinių tyrimų duomenimis"*[66], Narbutas sėkmingai iliustruos vadinamąjį istoriškąjį Lietuvos laikotarpį. Prie

---

59 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 2, p. 69-70.

60 Teodor Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego*, t. 5, Wilno: nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego, 1839, s. 184.

61 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1 Vilnius: Mintis, 1998, p. 126.

62 Ibid., p. 131.

63 Ibid., p. 241.

64 Ibid., p. 138.

65 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 2, p. 182-183.

66 Ibid., p. 260.

Nemuno ne kartą lankysis ir vėliau, ypač tada, kai jau bus tvirtai apsisprendęs atsidėti lietuvių tautos praeities tyrimams. Ir vėl kairiajame Nemuno krante, netoli Zapyškio miestelio, stebės upių ir šaltinių deivei Upinei skirtas apeigas, o vietos klebonas atskleis ne vieną tenykščių gyventojų padavimą. Kitame, Lokaičių kaime, sužinos apie ten pat, po kadaise milžiniško ąžuolo kelmu, rastą senovinį lobį – rūdžių suėstus kalavijus, kardus, skydus, antveidžius, varinius ir sidabrinius daiktus[67]. „Prie šios upės, – su nuostaba rašys Narbutas, – yra daug senovės piliaviečių, pylimų, pilkapių, kapų ir reikšmingų šventųjų vietų, *pašventintų daugelio praėjusių metų atminimų* [paryškinta mano – *R.G.*]"[68]. Kitaip tariant, ateis suvokimas, kad be šios upės, be jos pakrančių tyrimų, be panemunių gyventojų pasakojimų ir padavimų, neįmanoma parašyti tautos istorijos, pažinti senojo jos tikėjimo. Todėl Nemunas taps pirmojo *LTI* tomo – *Lietuvių mitologijos* – ašimi. Būtent prie šios upės veši ir klesti senosios lietuvių dievybės: Perkūnaitėlė, Veliona, Kronis, Milda, Nijolė, Kaunis, Blindė, Kovas, pats Nemunas... Regis, Narbutui tereikėjo perplaukti šia upe, apsižvalgyti pakrantėse ir susirinkti jas. Iš dalies taip ir buvo. Bet tam prireikė ne vienerių metų. Todėl akivaizdu, kad Nemunui, „savo numylėtai upei"[69], jautė ir didelę simpatiją. *„Nemune, mano krašto upe, kurios vandenis / Ne vieną kartą sėmiau kūdikio rankomis (Niemnie domowa rzeko, gdzie są*

---

67 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, p. 97.
68 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 2, p. 222.
69 Teodor Narbutt, „Historya o rzece Niemnie", k. 100.

wody, / Które nieraz czerpałem w niemowlęce dłonie)" – užrašė jau minėtos *Istorijos apie Nemuno upę* pradžioje[70].

LTI iš tikrųjų galima rasti puikių Nemuno aprašymų – Narbutui kėlė nuostabą „stebuklingo grožio kraštovaizdžiai", o šios upės pakrantes vadino „žaviomis, derlingomis ir vaisingomis"[71]. Tačiau nors Narbutas ir rodė suprantamus sentimentus, jam vis dėlto buvo svarbu kas kita. Nemunas – tai juk jo tautos *pradžia*. „Nemuno žemupio pakrantes visų pirma dera laikyti pirmąja lietuvių tautos buveine šiame krašte, iš kur besiplėsdami lietuviai užėmė tolesnes šalis" – sakė jis[72]. „Dešiniosios Nemuno žemupio šakos pakrantėse buvo pirmos lietuvių tautos gyvenvietės, atsiradusios bendruomeninėje santvarkoje" – mintį patikslino ir kitoje vietoje[73]. Žinoma, Lietuva šiuo požiūriu niekuo nesiskyrė iš kitų šalių – „iš topografinių bet kurio krašto, o ypač – Lietuvos, tyrimų jau yra įrodytas dalykas, kad pačios seniausios gyvenvietės yra prie upių"[74]. Visos tautos visų pirma kūrėsi prie didžiųjų savo upių: Narbutui buvo žinoma pirmųjų gyvenviečių prie Arakso, Doneco, Vyslos, Volgos atsiradimo istorija; tam *LTI* buvo skirtas ne vienas puslapis. Išskirtinį istoriko dėmesį šiai problematikai rodė ir tai, kad antrajame studijos tome buvo išspausdintas net atskiras paragrafas, pavadintas *Apie upes*[75]. Taigi buvo visiškai akivaizdu, jog „upių ir ežerų vardai *yra seniausi tautų palikimo paminklai* [čia ir toliau paryškinta mano – *R.G.*], kadangi net tautoms

---

70 Ibid., p. 217.
71 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 2, p. 216-217.
72 Ibid., p. 217.
73 Ibid., p. 228.
74 Teodor Narbutt, „O uroczysku Russ", s. 18-19.
75 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 2, p. 179.

pakeitus gyvenamąją vietą ir po tūkstančio permainų jie paprastai nesikeičia, ir *upės, tekėdamos įprasta vaga, išsaugo atminimą apie gentis ir tautas*, kurios viena po kitos išnyksta arba atsiranda jų pakrantėse"[76]. Kitais žodžiais, Narbutą visų pirma traukė Nemuno, jo pakrančių archajiškumas. Todėl tiek daug dėmesio jis skyrė Rusnei. Todėl toks įdomus Narbutui buvo Nemunaičio miestelis. Po smulkių šių vietovių tyrimų istorikas konstatavo, kad Rusnės „gyventojai yra išlaikę ypatingą senųjų lietuvių kalbos, drabužių, papročių originalumą"[77]. Nemunaitis tuo tarpu buvo dar reikšmingesnis. Šio miestelio vardas patvirtino jau anksčiau Narbuto išsakytą prielaidą, jog senovės lietuviai turėję paprotį pirmą svarbesnę pakrantės gyvenvietę pavadinti tos upės vardu. Be to, vietos padavimai sakė, kad ten, ant upės kranto, stovėjusi Nemuno, „garsaus jūrininko, kurio atminimą didžiai gerbė Nemuno žemupio lietuviai"[78], šventykla. Tiesa, Nemuno Narbutas nepriskyrė prie svarbiausių senovėje garbinamų dievybių – lietuvių mitologijos sistemoje jam teko kuklesnė didvyrio, didžiavyrio, vieta. Taigi jis stojo į vieną gretą ne su Pramžimu, Ukapirmu, Viršaičiu ir Kovu, bet su Gelonu, Vitolfu, Alciu, Kukovaičiu ir Palemonu. Aišku, Narbutą labiausiai intrigavo šio pusdievio ir Nemuno vardo panašumas, piršęs mintį, kad „tas garsusis atėjūnas, kaip pirmasis jūrininkas šia upe keliavęs, bus davęs upei savo vardą"[79]. Narbutas neabejojo, kad šis pavadinimas, „kaip

---

76 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, p. 231.
77 Teodor Narbutt, „O uroczysku Russ", s. 17.
78 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, p. 220.
79 Ibid., p. 221.

ir daugelis kitų lietuvių vardų, yra skandinaviškas"[80]. Ir nors senojoje Motiejaus Strijkovskio Lietuvos istorijos dalyje tarp lietuvių didikų rado Mantvilos sūnų, Palemono vaikaitį – Nemuną, trečiajam *LTI* tomui parašė atskirą paragrafą, kuriame šio vardo mėgino ieškoti kitose Europos šalių giminėse[81]. Ir, suprantama, rado. Visa tai tik dar labiau sustiprino jau anksčiau išsakytą nuomonę, kad didžiausios Lietuvos upės vardas yra „atsineštinis". Galbūt dėl šios priežasties itin daug dėmesio skyrė senajam Nemuno pavadinimui – *Cronus, Cronos, Chronus, Cronium*. Ir jame, žinoma, matė daugiau archajiškumo. „Seniausi padavimai sako, – rašė antrajame *LTI* tome, – jog galingas Šiaurės Vakarų kraštų valdovas *Cronos*, laiko karalius, arba Titanas, garbinamas kaip laiko simbolis, kurį vadino ir Saturnu, gyvenęs šiauriniuose Okeano kraštuose. Dėl to šitaip buvo vadinama šiaurinė jūra, ypač Baltija. Mes iš tyrimų, esančių šio veikalo pirmame tome, žinome, kad *šis mitas buvo populiarus ir lietuvių žemėje ir geografiškai taikomas Nemunui* [paryškinta mano – R.G.], – tokias prielaidas darė daugelis senovės istorikų"[82]. Iš tikrųjų, *Lietuvių mitologijoje* tarp svarbiausių senovėje garbintų dievybių istorikas išskyrė ir laiko deivę, valdančią metų laikus – Kruonę (*Kronis*), kitaip – Metą (*Mehta*). Visi duomenys buvo paremti asmeniniais Narbuto tyrinėjimais. „Už Tilžės, – sakė jis, – žemiau Vingio (*Winge*) dvaro, prie Šancinės, kur Nemunas išsišakoja į dvi atšakas – Giliją ir Rusnę, prarasdamas savo pavadinimą,

---

80 Ibid.

81 Teodoras Narbutas, „Apie Nemuną", in *Lietuvių tautos istorija*, t. 3, p. 70-71.

82 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 2, p. 164.

buvo apkasas, arba piliakalnis, vietinių vadinamas *Kroniszkas – Pilnis*, tai yra Kruonio (*Kronu*) pilimi. Ties Prienais, kur Nemunas daro pusračio vingį, pastebėjau piliakalnį *Krono – kilpinie*, t. y. Kruonio kilpą (*Łuk Kronu*). Tai rodo, kad vietos gyventojai kadaise Nemuną tikrai vadino Kruoniu (*Kronus*); o gal kaip deivė upė buvo garbinama vardu Kruone (*Kronis*). Todėl Antikos geografai tą upę vadino *Chronus* arba *Kronus*"[83].

Šiais Narbuto pateiktais pavyzdžiais anuomet itin susidomėta – juk ne visų istorikų manyta, kad senovės geografai *Cronus, Cronos, Chronus, Cronium* vardą taikė būtent Nemunui. Net garsusis Johannesas Voigtas buvo įsitikinęs, kad taip vadinta Priegliaus upė. Tuo tarpu *LTI* autorius šiai nuomonei ne tik įnirtingai pasipriešino, bet ir nurodė daugybę jau neegzistuojančių Nemuno šakų vardų, sakė, kad „visi šie pavadinimai lietuvių kalboje turi prasmę ir teikia didelių galimybių etimologiniams tyrimams"[84]. Savo ruožtu Narbuto pateikti duomenys tapo svariu argumentu prieš kitas Nemuno vardo kilmės interpretacijas. Štai, sakysime, 1857 metais, pasirodžius Tomaszo Dziekońskio išverstam Eduardo Braconnier'o veikalui *Geografija, paremta istoriniu pagrindu, arba geografijos apžvalga jungiant ją su istorija*[85], bene daugiausia diskusijų Lietuvoje sukėlė šio autoriaus pateikta pirmykštė Nemuno pavadinimo reikšmė. Tiesą sakant, žodis „diskusija" čia ne visai tinka – šeštajame dešimtmetyje šios upės vardo eti-

---

[83] Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, p. 140-141.

[84] Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 2, p. 223.

[85] [Eduard Braconnier], *Geografia na tle historycznem osnowana, czyli rys geografii w połączeniu z historyą, przekład z francuzkiego*, t. 1-4, Warszawa: w drukarni Józefa Unger, 1857.

mologija jau buvo tarytum nekvestionuojama ir kitokia nuomonė sukeldavo ne tiek polemiką, kiek akivaizdžią pajuoką. Štai kad ir Balinskis, kuris Braconnier'o svarstymus dėl Nemuno vardo kilmės įvertino taip:

> Autorius vadina Nemuną *tylinčia upe* (*rzeką milczącą*). Tačiau Nemuno vardas visiškai nesusijęs su kokia nors jo savybe, nes bent jau jo vandenys nėra ramūs: jis yra tik labai rimtas; tiesa, kai kur jis ir burnoja – pavyzdžiui, ant vokiečių – savo vandenis plukdydamas visiškai ne tingiai, bet per rėvas, t.y. sąvartas, netgi gana greitai ir triukšmingai. Tačiau jeigu tos upės vardas kilęs nuo žodžio *niemy*, nebylus, *niemowa*, nebylys, tai tikriausiai todėl, kad už Nemuno gyvenę nebylūs žmonės ten nuo seno įsikūrusių slavų atžvilgiu, t.y. kalbėję šiems nesuprantama lietuvių kalba. Ir tai galima taikyti tik Nemuno aukštupiui, nes abiejose jo žemupio pusėse gyveno lietuvių genties žmonės. Čia derėtų priminti, kad romėnų laikais Nemunas buvo vadinams *Chronus*, o ir šis vardas turėjo būti kilęs iš lietuvių kalbos, ko pėdsakas iki šiol liko kaimų *Kronie* ir *Pakronie*, esančių Trakų apskrityje, pavadinimuose[86].

Šių žodžių kontekste galime geriau suprasti, ką turėjo galvoje Sirokomlė, jausmingai, bet kartu ir lakoniškai, senąjį Chroną sugretinęs su „mūsų lietuviškuoju Nemunu". Beje, ilgainiui, ypač grožinėje literatūroje, tapo netgi madinga sinonimiškai vartoti antikinį upės pavadinimą: tai rodė autoriaus išprusimą ir puikią orientaciją istorinėje problematikoje. Ir tai lietė ne tik Nemuno upę – kurį laiką spaudoje buvo galima dažniau sutikti Rubono, Eridano ar Arakso nei Dauguvos ar Volgos vardus.

---

86 [Michał Baliński], „Listy znad brzegów Krożenty" (List VIII), *Gazeta Warszawska*, 1858, nr. 176, s. 5.

Antra vertus, klystume manydami, kad to meto istorikui Nemunas buvo įdomus tik kaip lietuvių tautos genezės ar mitologijos šaltinis. Šalia šios upės formavosi ne tik vadinamoji legendinė istorija. Nemunas buvo ir visų svarbiausių jau rašytiniuose šaltiniuose fiksuotų įvykių liudininkas. Beje, šaltinių, kuriuos reikėjo ir verifikuoti. Tad vargu ar pačiame XIX šimtmečio viduryje buvo galima apsieiti be detalaus šios upės pažinimo. Tiesa ir tai, kad ne kiekvienas rašantis Lietuvos istorijos temomis sugebėjo šią sąlygą įgyvendinti – jau sakiau, kad profesionali monografija apie Nemuną taip ir nebuvo išspausdinta, o topografinė, kartografinė ar hidrografinė medžiaga tuomet nebuvo visiems prieinama. Taigi šiuo požiūriu Teodoras Narbutas buvo pranašesnis už kitus – jis tokią medžiagą ne tik turėjo, bet ir panaudojo rašydamas *LTI*, ir ne tik pirmuosius jos tomus. Detalūs praeities įvykių aprašymai iš tikrųjų turėjo vieną privalumą – jie buvo ne tik vaizdingi, bet ir įtikinami. Štai kaip Narbutas pasakojo apie Ragainės komtūro Vernerio iš Orzelno žygį Nemunu prie Junigedos tvirtovės:

> Jo [komtūro – *R.G.*] sumanymas buvo sunaikinti prie upės esančius uosto įtvirtinimus, tai reiškė užgrobti prie upės esančias vietoves, kuriose įtvirtinimo priedanga tapę ginkluoti laiveliai užpuldinėjo plaukiančias priešo valtis ir įvairios paskirties laivus; tai nereiškė, jog buvo ketinama užimti lietuvių tvirtoves – nors tokią mintį perša kronikininkai, mano žinios apie Nemuno pakrantes ir tenykščius miestelius neleidžia su tuo sutikti. Jie buvo tolokai nuo upės kranto, taip aukštai ir taip atokiai, kad jokiu būdu net šian-

dieniniais pabūklais ginkluota baterija negalėtų jiems pakenkti, išskyrus bombardavimą[87].

O štai kaip rašė apie 1385 metų Ordino kampanijos į Lietuvą pradžią:

> Aukščiau Rumšiškių Nemunas nepaprastai ramiai plaukia ir tarsi vos varo vandenį aukštyn labai mažai pakilusia vaga, užtat yra labai gilus ir vandeningas nuo kranto iki kranto. Tie krantai iškilūs ir skardingi gan didelį atstumą; betgi tik pasiekia kaimą, stūksantį kairiajame krante žemiau tos vietovės, krenta tarsi malūno lataku ir plaukia srauniausia seklia vaga, prisėta daugybės pavienių dygių akmenų, didelių ir mažų, susimetusių į kirbines ir įvairiausių formų krūvas. Dėl to šios pozicijos turėjo būti silpniausiai saugomos arba patikėtos mažiausiai įgudusiam vadui. Pasiųsti Pamario ir pakrančių žemių pulkai greitai užėmė punktą ir palengvino persikėlimą, nors nemaža žmonių žuvo; po to skubiai žygiuodamas ten nuvyko didysis magistras ir su visa kariauna persikėlė per Nemuną[88].

Tokių vaizdų *LTI* apstu. Viskas, kas kadaise vyko prie Nemuno – ar tai būtų 1362 metų Kauno apsiaustis, ar šios pilies užėmimas ir sudeginimas 1384 metais, ar pagaliau garsieji statybų žygiai – buvo perteikta remiantis asmenine patirtimi. Dar daugiau, pasitelkęs tik jam prieinamus faktus, autorius ne tik rekonstravo praeitį, bet ir ne vieną kartą pareiškė savo nuomonę, prieštaraujančią kronikininkų interpretacijoms. *„Kadangi mano žinios apie Nemuno pakrantes ir tenykščius miestelius neleidžia su tuo sutikti"*, *„Nemunas toje vietoje siekia iki dviejų-penkių šimtų lie-*

---

87 Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 4 Vilnius: Mintis, 1996, p. 362.

88 Teodor Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego*, t. 5, s. 379.

tuviškų sieksnių pločio", „iš tiesų kam žinoma ta Nemuno vieta, nesutiks su nuomone" – tai tik kelios dažnos Narbuto frazės. Šiandien vargu ar bepavyktų iš naujo surinkti visus šiuos faktus, išbarstytus milžiniškame daugiau nei penkių tūkstančių puslapių apimties veikale. Tačiau akivaizdu, kad be išsamaus tos upės pažinimo *LTI* būtų buvusi *kitokia*.

Ir vis dėlto, skirtingai nuo Moravskio ar Sirokomlės, Narbutas netapo monografijos apie Nemuną autoriumi. Būtent dėl to ir Tiškevičius apie jį rašė tik kaip apie lietuvių tautos, bet ne kaip apie svarbiausios tos tautos upės istoriografą. Suprantama, *Neries* autorius nebuvo visai teisus. Šiandien drįsčiau teigti, kad *tam tikra prasme studiją apie Nemuną Narbutas vis dėlto parašė*. Tai rodo ne tik jo rankraštinio palikimo tyrimai, bet ir pati *LTI*, ypač pirmosios jos knygos. Dar daugiau – Nemuną galima pavadinti pagrindiniu pirmojo *LTI* tomo – *Lietuvių mitologijos* – veikėju. Prie šios upės, šioje upėje, gimė ne tik pati mūsų mitologija, bet ir Narbuto *Lietuvių mitologija*. Tam tikra prasme ši knyga – *tai Teodoro Narbuto kelionė Nemunu*. Tiesa, kiek užslėpta, neakcentuota, bet ne menkesnės reikšmės už tą, į kurią jau vėliau ir jau kita upe išsiruošė grafas Konstantinas Tiškevičius.

* * *

Dar Tadas Čackis suskaičiavo, kad Lenkijos ir Lietuvos žemes raižė keturi tūkstančiai aštuoni šimtai devyniolika upių ir upelių. Turint galvoje šį įspūdingą skaičių, tik ką aprašytos pirmųjų upės istoriografų pastangos atrodo labai jau menkos. Antra vertus, nors ir kuklūs, šie darbai suformavo vieną svarbią mintį – upių, ypač

pačių didžiausių, tyrimas yra nepaprastai svarbus šalies *istorijai* pažinti. Būtent su tokia nuostata Nemunas bus tyrinėjamas ir vėliau. Istoriografinės kelionės nesiliaus, visuomet atsiras norinčių pakartoti savo pirmtakų žygius. Taip 1872 ir 1899 metais į „istoriškas" keliones Nemunu išsirengs Zygmuntas Glogeris: jis ne tik iš naujo aprašinės, matuos, pieš, kasinės, rinks radinius, bet ir dar kartą savo ekspedicijų užrašuose cituos fragmentus iš Vygando Marburgiečio, Petro Dusburgiečio, Motiejaus Strijkovskio kronikų, remsis Teodoru Narbutu ir Mykolu Balinskiu. Jau daug vėliau ta pačia upe ir tais pačiais tikslais plauks Steponas Kolupaila ir Česlovas Kudaba – kitame, XX amžiuje, garsių Nemuno monografijų autoriai. Ir nors jų ekspedicijas jau bus sunku pavadinti tik istoriografinėmis, Nemuno *praeitis* vėl bus neatskiriama jų kelionių dalis. Trumpai tariant, nors ir atrodys, kad ši upė jau pakankamai ištirta, o jos pakrantėse vargu ar galima rasti ko nors nauja *istorijai*, juos, kaipo ir pirmuosius keliautojus, į priekį gins toji amžina *„viltis rasti praeities ženklų"*. O dar tiksliau – įsitikinimas, kad tik įminus *Nemuno mįslę*, bus galima įminti ir *mūsų pačių mįslę*.

FORMULĖ

VANDA JUKNAITĖ

Veikia:

MOTERIS/MARIJA	3	PU Nr. 6 2 7
VYRAS/JUOZAPAS	4	ŠLUBAS SENELIS
ELŽBIETA	5	1 VYRIOKAS
DOVILĖ	6	2 VYRIOKAS
1	7	
2	8	Žmonės

I

1.

Apleista kadaise buvusi šventykla, kurioje įrengta traktorių remonto dirbtuvės, bet tuo tarpu čia tik tamsu. Girdėti lietaus šnaresys, pavieniai šunų balsai.

Pusamžis vyras įneša susuptą į skaras moterį, paguldo ją, tada ima iš lauko nešti ryšulius.

MOTERIS. Mes jau?..
VYRAS. Čia pastogė. Išsidžiovinsim drabužius.
MOTERIS. Aš miegojau?
VYRAS. Ilgai. Buvau net sunerimęs, gal sergi.
MOTERIS. Pagal žemėlapį toj vietoj turėtų būti ežeras...
VYRAS. Ežeras yra.
MOTERIS. Matei?
VYRAS. Girdėjau. Girdėjau teliūskavimą.
MOTERIS. Vandens? (*Pauzė*) Gal tai upė?

VYRAS. Ežeras, Marija.
MOTERIS. Gal vis dėlto išeit apsižvalgyti?
VYRAS. Dar naktis. Užkaisiu arbatą.
MOTERIS. Visos skaros sudrėkę. Kažkuriame ryšulyje buvo gydomųjų žolių.
VYRAS. Vertėtų išsidžiovinti skaras. Vieta atrodo negyvenama, bet ką gali žinoti.
MOTERIS. Ar mes nieko nesutikom kelyje?
VYRAS. Ne. Nors aplink miestelis, žmonių mes nesutikom. Nemačiau net žiburių.
MOTERIS. Patsai vidurnaktis.

Vyras paduoda moteriai arbatos puodelį. Į stogą beldžia lietus. Pasigirsta pratisas kaukiančio šuns balsas.

MOTERIS. Nesuprantu, kodėl man rodosi, kad čia...
VYRAS. Iš ko spėji?
MOTERIS. Jaučiu. Esu beveik tikra.
VYRAS. Vis dėlto turėtų būti koks nors ženklas. (*Po pauzės*) Tu labai jaudiniesi?
MOTERIS. Kodėl gi? Ne. Ne. Bet kažkodėl norėtųsi žinoti.
VYRAS. Dabar pat? Vidurnaktį?
MOTERIS. Atleisk.
VYRAS. Nueisu iki ežero.
MOTERIS. Ir aš kartu.
VYRAS. Tu pasilik. Tik užsiremk duris. Aš greit grįšiu.

MOTERIS palydi vyrą. Grįžusi atsigula tarp ryšulių.

Po kurio laiko pasigirsta beldimas į duris. Beldimas kumščiu. Daužymas pečiu ir stenėjimas.

1. Tfu!
2. Neatsidaro, blet!

Vėl beldimas. Kojomis. Pečiais.

Lūžta durys. Įėjusių nematyti. Prožektoriaus spindulys apšviečia juodus gotiškus skliautus, arkinį išdaužytą langą, statulą su kiauryme galvos vietoje, tepaluotas tekinimo stakles...

1. Žiūrėk, kažkokie ryšuliai.
2. Gal rasime ko nors užėst?
1. Ne tik...
2. O, blet, žiūrėk!
1. Ji gyva...
2. Iš tikro.
1. Žiūrėk, juda.
2. Va, atsisėdo.
1. Bet nekalba.
2. Gal nebylė?
1. Atrodo, esame bažnyčioj! Klausyki, aš ją vesiu. Cha, cha, cha, cha!

Prožektoriaus spindulys dar kartą apibėga skliautus, tuščią altoriaus nišą, jo šone stovinčią begalvę statulą.

1. Tu būsi kunigas, o aš jaunikis. Cha, cha, cha, cha!
2. Ne! Tu būk kunigas, o aš jaunikis.
1. Ne, aš!
2. Aš! (*Tąso vienas kitą už krūtų.*)
1. Na, pupyte, kurį tu išsirinksi. Kas tau labiau patinka? Aš?
2. Aš! (*Vožia kumščiu 1 per galvą.*)

1 (*MARIJAI*). Stokis! Pasirodyk. Pavaikščiok.

Nutraukia nuo galvos gobtuvą. Pečius apkrinta ilgi plaukai.

2. Žiūrėk, kokie plaukai!
1. Tylėk, kvaily.
2. Ar ji visa tokia graži?

1. Tuoj pamatysim.

Nutraukia drabužius. Moteris lieka tik su marškiniais.

MARIJA. Aš laukiu kūdikio.
2. Kaip suprasti?
MARIJA. Aš esu nėščia.
2. Tai ką?
1. Na, nusirenk.

MOTERIS stovi.

1. Sakiau tau, renkis!
2. Tu nori pažiūrėti, ar yra vaikas?
1. Aš noriu jį įsūnyti.
2. Matai, ji nesirengia.
MARIJA. Aš esu Marija.
1. Tai ką?
MARIJA. Aš esu Marija. Aš būsiu Dievo motina.
1. Matai, ji tyčiojasi iš mūsų.
2. O ką aš tau sakiau?..

1 Perplėšia marškinius.

2. Melavo! Jos pilve nieko nėr. Jos pilvas neišsprogęs!
1. Atneški lentgalį!
2. Na, štai.
1 (*MARIJAI*). O dabar gulkis.

Moteris stovi.

1. Ar tu girdėjai, ką aš pasakiau? Padėk.

Abu parverčia ant grindų. Paima lentą.

2. Tu nori pasisupt?

1. Atspėjai. Jei tame pilve kas nors yra, turėtų būti geras pagrindas supynių lentai.

Permeta lentą per moterį. Ji sudejuoja.

1. Na, sėskis.

2 atsisėda. Lentos galas pasistoja piestu.

1 šoka prie lentos, lenkia ją žemyn. Pasigirsta veriantis moters klyksmas. Iš to klyksmo išauga Cyrie!.. sugaudžia vargonai.

Įpuola JUOZAPAS. Jis čiumpa lentą ir švaistydamasis ja į visas puses, šaukia.

JUOZAPAS. Nenaudėliai! Užmušiu! Užmušiu!.. (*Pasilenkęs prie MARIJOS*) Kelkis! Ar jie tau nieko bloga nepadarė?

MARIJA. Kas tai? Kas tai buvo?

JUOZAPAS. Nurimki, Jie tavęs nesužeidė?

MARIJA. Nespėjo...

JUOZAPAS. Išėjau tik vienai akimirkai...

MARIJA. Taip, Juozapai. Ar tu girdėjai?

JUOZAPAS. Galvojau, pasigirdo...

MARIJA. Tai buvo ženklas? (*Ilga pauzė*). Vadinasi, tikrai čia?

JUOZAPAS. Buvau prie ežero. Sutampa ir visi kiti ženklai: eina vandeniu valstybės siena.

2.

Viduryje sukaltas lentinis stalas. Lova, keletas rakandų, reikalingų žmonių gyvenimui.

MARIJA guli lovoje. Įeina JUOZAPAS su puodynėle pieno.

MARIJA. Tu nupirkai pieno?
JUOZAPAS. Ne. Radau prie durų. Jau antrą rytą atrandu.
MARIJA. Kas jį atneša?
JUOZAPAS. Nepastebėjau. Atneša labai anksti.
MARIJA. Tai bus kokia senyva moteris. Jos anksčiausiai keliasi.

Ilga pauzė.

MARIJA. Tie žmonės, ar jie laiko mus šventais?
JUOZAPAS. Ne. Tik perėjūnais.
MARIJA. O jie patys? Kas čia per žmonės?
JUOZAPAS. Buvau sutikęs šiandien vieną prie ežero.
MARIJA. Na?
JUOZAPAS. Pagyvenęs vyras. Mane pamatęs, jis įsitempė. Tarytum jis, ne aš, čia būtų svetimas. Ir taip stovėjo nejudėdamas, kol nuėjau.
MARIJA. Aš naktį buvau atsikėlusi. Peržiūrėjau ryšulius. Ko gero būsime pamiršę drobę vystyklams. Arba mes pametėme ją kur nors kely.
JUOZAPAS. Negali būti.
MARIJA. Ryte dar kartą peržiūrėjau visą mantą. Ritinio nėra. Gal tai ką nors reiškia?
JUOZAPAS. Tai reiškia, kad turėsim daugiau rūpesčių.
MARIJA. Neužmigau visas šitas naktis. (*Pauzė*). Aš viską pergalvojau. (*Pauzė*). Juozapai, paduok man drabužius.

MARIJA apsirengia. JUOZAPAS apgaubia ją skara. MARIJA ima vaikščioti.

JUOZAPAS. Kas tau?
MARIJA (*po pauzės*). Žinai, aš prisimenu visai ne tai, kas parašyta Šventame Rašte. Visokius niekus, kurie siejo tik mus abu ir kurie man yra be galo brangūs. Prisimenu, kaip pirmą kartą pridėjau jį prie krūties.

Jis griebė speneli, patraukė, paskui staiga atsilošė, suriko, apsidairė, vėl prigludo ir pravirko...

JUOZAPAS. Marija, man atrodo, tu vėl karščiuoji!

MARIJA. Ne, Juozapai. (*Pauzė*). Kad visa tai pasikartotų, aš nebeturiu jėgų.

JUOZAPAS. Esi ištvėrusi, Marija. Nekurstyki savęs.

MARIJA. Bet prieš du tūkstančius metų aš nežinojau, kuo visa pasibaigs.

JUOZAPAS. Dabar žinai. Viskam galėsi iš anksto pasirengti.

MARIJA. Ką tu tuo nori pasakyti?

JUOZAPAS. Tik tai, ką pasakiau.

MARIJA. Kam pasirengti? Ne, tu pasakyk.

JUOZAPAS. Tam, kas neišvengiama.

Ilga pauzė.

MARIJA. Ir dar prisimenu, kaip jis, kažką meistraudamas, sugadino tavo varstotą. Paėmiau rykštę, norėdama nubausti. Vietoj to, kad bėgtų slėptis, jis, ištiesęs rankas, puolė prie manęs. Apsikabino kojas ir įkniaubė nosį man į kelius. Jis visada taip elgdavosi, kai turėdavau jį bausti.

JUOZAPAS. Marija! Marija, atsigulk. Aš užvirsiu pieną.

MARIJA. Ne, aš nebegalėsiu. Nepajėgsiu. Aš nebeturiu jėgų.

JUOZAPAS ant rankų nuneša MARIJĄ į lovą. Atneša pieną.

JUOZAPAS. Išgerk. Vakare ištrinsim kojas. Po tokios kelionės, po viso to, kas čia įvyko...

MARIJA. Taip, bet aš tave nutraukiau. Kas yra neišvengiama? Ir kam aš turiu pasirengti?

JUOZAPAS. Nebesiblaškyk, Marija. Tu juk pati žinai.

MARIJA. Aš noriu, kad tu pasakytum.

JUOZAPAS. Tam, kad išsipildytų raštas.
MARIJA. Ak, raštas... Taip raštas. Iš tikrųjų... pamiršau...

3.

Tuo tarpu pro duris su dviračiais, su kuprinėmis ant pečių įeina du turistai. Jie apsirengę šortais, abu su kepuraitėmis nuo saulės. Vienas pastato dviratį prie sienos ir pasilenkia prie jo. Kitas žvalgosi.

3. Kažkas girgždėjo. (*Pakelia užpakalinį ratą. Mina dviratį*). Ne, rodos, viskas tvarkoje...
4. O lia lia!
3. Taip, kas atsitiko?
4. Ar tu matai, kur esam?
3. Ne, po velnių!..
4. Teko apie tai skaityti. Bet pamatyti savo akimis, tai jau kas kita. Tai bent!
3. Neįsivaizduojama. Rodos, būta gotikos.
4. Ne, tai pseudogotika. Nors nevieningas stilius. Altorius... rodos, ten būta altoriaus...
3. Bet tu pasižiūrėki į stakles! (*JUOZAPUI ir MARIJAI*) Laba diena!
4. Įdomu, ar jos dar veikia?
3. Labai panašios buvo pas mus po karo. Beveik tokios pat. Tik šitos nesuteptos. Ir jau gerokai aprūdiję.
4. Sakykit, šiomis staklėmis dar kas nors naudojasi?
JUOZAPAS. Ne. Jau, atrodo, niekas.
4. Jūs čia dirbat sargu?
JUOZAPAS. Ne, mes čia gyvename.
3. Gyvenate? Abu? Ar jūs čia seniai gyvenate?
JUOZAPAS. Taip. Mes vietiniai.
3. Aš kalbu apie bažnyčią. Kiek laiko jūs gyvenate bažnyčioje?
JUOZAPAS. Na, kaip čia jums pasakius...
3. O čia jūsų žmona?

JUOZAPAS. Taip. Ji vardu Marija.
4. O jūs tikriausiai Juozapas?
JUOZAPAS. Taip. Aš Juozapas.
3. Klausykit, tai puiku! Tai anekdotas! Gal galėtume su jumis išgert arbatos? Tik prieš tai norėtume kiek apsiprausti. Mes iš kelionės.

JUOZAPAS įneša dubenį su vandeniu, pastato jį ant kėdės.

JUOZAPAS. Didesnių patogumų čia nėra.
3 (*nusirengęs iki pusės*). Tai dar įdomiau! (*Prausiasi prunkšdamas. Šluostosi.*) Klausyk, bet ar tu matai, kokia čia patalpa.
4 (*rengiasi*). Teisybė, ji puiki.
3. Ir vos už kelių žingsnių siena. Įdomu, kam ji dabar priklauso, ši patalpa?
4. Tikriausiai, Viešpačiui. Cha, cha, cha, cha!

Kai svečiai nusiprausia, visi susėda prie stalo. MARIJA įpila pieno. Turistai pasistato prie savęs po pora skardinių ir valgo iš jų.

3 (*paima stiklinę pieno*). O, labai ačiū! Gal dešimt metų negėriau tikro pieno. Ne, jau gal dvidešimt!
4 (*praplūpsta juoku*). Cha, cha, cha, cha, cha, cha... (*Kvatoja nesulaikomai keletą minučių*).
3. Nekreipkit į jį dėmesio... (*Ir pats nenorėdamas po truputėlį pradeda kvatot*).

Jiems baigus, stoja nesmagi tyla.

3. Jūsų labai jauna žmona...
4. Kiek galime spėti, nelengvai gyvenate?
JUOZAPAS. Dabar toks laikas. Lyg po karo.
3. O iš ko gyvenat?

JUOZAPAS. Sukapoju kam nors malkas. Papjaunu šieną...
4. Ir nieko pastovaus?
JUOZAPAS. Ne. Pastovų darbą susirast labai sunku.
3. Ir moteris nedirba niekur?
JUOZAPAS. Nenoriu, kad ji dabar dirbtų.
4. Gal mes galėtume jums kuo nors padėti?
JUOZAPAS. Ačiū. Išsiversim.
3. Dėkojame už puikią popietę. Bet mums jau metas.

Pasiima dviračius. Išeidami:

3. Ar supratai, ta moteris nėščia?
4. Tai ką?
3. Be lėšų, be pastogės...
4. Ne, mielasis, jeigu ji Marija, tai čia viskas tvarkoje! Cha, cha, cha, cha, cha! Nepakartojama!..

4.

Aušta. MARIJA sėdi prie bažnyčios sienos. Ateina su puodynėle pieno sena moteris, apsiavusi nupjautais auliniais guminiais batais.

MARIJA. Labą rytą!

Senoji moteris lyg sučiupta nusikaltimo vietoje apsidairo. MARIJOS ji nemato.

MARIJA (*eina artyn*). Labą rytą.
ELŽBIETA (*iš netikėtumo atsisėda*). Gerą rytą...
MARIJA. Noriu jums padėkoti. Mums nelengvos dienos.

Senoji moteris nieko nesako.

MARIJA. Mano vardas Marija. (*Pauzė*) Ar jūs ELŽBIETA?
ELŽBIETA. Tai tik metrikuose. Mane vadina Elze.

MARIJA. Atsilyginti už pieną mes dar negalim.
ELŽBIETA. Tuo galit nesirūpint. Mums atlieka. Negi pilsi ji į ežerą.
MARIJA. Nesuprantamai atsakėte.
ELŽBIETA. Ko nesupratote?
MARIJA. Tiek turite pieno, kad galit pilt į ežerą?
ELŽBIETA. Ne, mieloji. Į pieninę nunešt nebeturiu jėgų.
MARIJA. Jūs viena gyvenat?
ELŽBIETA. Ne, mes su Dovile.
MARIJA. Dviem moteriškėm vienkiemyje tikriausiai nedrąsu?
ELŽBIETA. O jūs nebijote?
MARIJA. Jau apsiprantu. Juozapas duris sutvarkė. Iš lauko jų dabar niekaip neatidarysi.
ELŽBIETA. Aš duris palieku atviras.Vis tiek išlauš.
MARIJA. Ar kas ateina?
ELŽBIETA. Na, kaip gi neateis. Kartą atėjo net šešiese.
MARIJA. Jūs juos pažįstate?
ELŽBIETA. Ne visus.
MARIJA. Bet juk girdėti ir akis išduria, ir odą lygintuvu nudegina.
ELŽBIETA. Kasdien tai gali atsitikti.
MARIJA. Ar tai stebuklas, kad neatsitinka?
ELŽBIETA. Ne stebuklas. Aš jų neišsigąstu, jie ir nurimsta.
MARIJA. O Dovilė? Ji jūsų sesuo?
ELŽBIETA. Įdukra. Akla mergaitė.
MARIJA. Ji taip pat nebijo?
ELŽBIETA. Labai bijo. Kartą net pradėjo klykti. Laimei turėjau butelį degtinės. Norėjau sumokėti už šieno suvežimą. Atidaviau ir išėjo.
MARIJA. O bažnyčia kiek laiko jau tuščia?
ELŽBIETA. Jau gerokai laiko.
MARIJA. Čia visą laiką remontavo traktorius?
ELŽBIETA. Ne, buvo sandėlys. Grūdus laikė. Paskui salietrą. Norėjo net kalėjimą įsteigti.

MARIJA. O ką žmonės?
ELŽBIETA. Vienus iššaudė. Kitus išvežė. Išbėgo patys. Taip ir pasibaigė.
MARIJA. Kas pasibaigė?
ELŽBIETA. Kad čia bažnyčia buvo žino tik seniai. Tokie kaip aš.
MARIJA. Gal Juozapas galėtų jums kuo pasitarnauti?
ELŽBIETA. Jums savų rūpesčių nestinga.
MARIJA. Pieno rytais aš galiu paimti pati.
ELŽBIETA. O kelią rasit?
MARIJA. Jeigu parodytumėt.
ELŽBIETA. Ten palei ežerą yra keliukas. Prie pat vandens. Užkopus ant kalno matosi raudonas stogas.
MARIJA. Pamėginsiu.
ELŽBIETA. Ačiū. Tik nesivaržykit.
MARIJA. Gal aš jus palydėsiu. Bus aiškiau.

5.

Bažnyčios vidus. Gilumoje invalido vežimėlyje sėdi mergaitė. MARIJA kočioja baltinius. Įeina 2.

2. Kur senis?
MARIJA. Pareis netrukus.
2. O kur išėjo? Elgetauti? Cha, cha, cha, cha, cha!..
MARIJA. Lauksi, ar vėliau užeisi?
2. Palauksiu. Turiu reikalą.
MARIJA. Kokį?
2. Į senį turiu reikalą.

Abu jie įsitempę stovi vienas priešais kitą.

2. Ar jis tikrai greit grįš?
DOVILĖ. Pareis. Jis meškerioja.
2. O leidimą jis turi?
DOVILĖ. Juozapas turi.

MARIJA. Ne, leidimo jis neturi.

2. Tai kaipgi, turi, ar neturi? (*Eina į scenos gilumą ir atsiveža vežimėlį su DOVILE*). Čia tas kūdikis, kurio tu laukei?

DOVILĖ. Kas šitas žmogus?

MARIJA. Ji Elžbietos dukra.

2. Septyniasdešimties metų senė pasigimdė dukrą. Atrodo, jai nelabai pasisekė. (*Vežioja vežimėlį po sceną.*)

DOVILĖ. Paleisk mane. Marija, aš jo bijau.

2. Jaučiu, mane netrukus ištiks artimo meilės priepuolis. Vaikuti, gal nori saldainiuko? (*Išsitraukia iš kišenės saldainių ir kemša juos DOVILEI į burną. DOVILĖ ima verkti.*)

DOVILĖ. Leisk... Eik iš čia...

MARIJA paima į rankas geležį.

MARIJA. Paleisk ratukus.

2 (*pastumia vežimėlį į šalį*). Tu tikrai manęs nepažįsti? Ar tik apsimeti?

MARIJA (*tiesiai, giliai, be ironijos*). Apsimetu. (*Ilga pauzė.*) Balsą pažinau iš pirmo žodžio.

2. Kodėl balsą?

MARIJA. Jūs švietėt žiebtuvėliu į akis.

DOVILĖ. Marija, tegu jis išeina!

2. Ne, aš pabūsiu. Pasisvečiuosiu, jei jau atėjau.

MARIJA valandėlę tyli. Ištaria staiga.

MARIJA. Išgersime arbatos. Tuojau užkaisiu.

2. Aš?.. Arbatą?..

MARIJA. Cukraus yra tik vaikui.

DOVILĖ. Ir tu jo bijai. (*Kietai*) Aš girdžiu.

MARIJA. Jisai toks pat žmogus kaip mes. Paliesk jo veidą. (*Antram*). Pasilenk prie vaiko. (*DOVILĖ liečia pirštais 2 veidą.*)

MARIJA. Sėskime prie stalo...

Nejaukioje tyloje visi trys geria arbatą.

2. Ar jūs ilgam čia atsikraustėt?
MARIJA. Mėginsime apsigyventi.
2. Ketinate praleisti žiemą šitoj arklidėj?
MARIJA. Juozapas rado išmestą krosnelę.
2. Krosnele tokios erdvės neapkūrensi.
DOVILĖ. Ten už altoriaus yra mažas kambarėlis.
2. Kokio altoriaus?
DOVILĖ. Nematai?..

Pro duris įeina JUOZAPAS. Su keliomis žuvimis ant šakelės.

DOVILĖ. Parėjo!
MARIJA. Šitas žmogus turi į tave reikalą.

JUOZAPAS ištiesia ranką.

JUOZAPAS. Taip?..
2. Geriausia būtų kalbėtis prie keturių akių.

Jie abu išeina į lauką.

2. Turiu paisūlymą tau, seni.
JUOZAPAS. Kokį?
2. Galėtum uždirbti.
JUOZAPAS. Kokiu būdu?
2. Būdas labai paprastas.
JUOZAPAS. Kas nors nešvaraus?
2. Švarių darbų, už kuriuos moka pinigus, dabar nėra.
JUOZAPAS. Bet aš... Marija... matei gi?
2. Aš irgi pamaniau. Jai geriausia nieko nežinoti.
JUOZAPAS. Tai kas per darbas?

2. Jokio. Mums reikia sandėlio. Ar supratai? Tau belieka nieko nežinoti.

JUOZAPAS. Ką jūs ketinate laikyti? Aš dėl vaiko.

2. Nieko pavojinga. Metalus. Aluminį, varį. Siena už kelių žingsnių. Supranti?

JUOZAPAS. Tai už ką man mokėtų pinigus?

2. Už vietą.

JUOZAPAS. Ji ne mano.

2. Tai dar geriau. Tu nieko nežinai. Nei kas čia pasidėjo, nei kur veš. Ne tavo reikalas. Jūs valkatos. Bet būstas užimtas, ar supranti?

JUOZAPAS. Pradedu suprasti. (*Pauzė*). Na, o jeigu vis dėlto įkliūtume?

2. Todėl aš ir sakau. Marijai nereikia nieko žinoti.

JUOZAPAS. Na o aš? Kas man? Aš ne dėl savęs.

2. Tu nežinai.

JUOZAPAS. O jei įrodys, kad žinau? Tektų sėsti?

2. Na, tada jau neišvengiamai. Marija pasirūpinsim.

JUOZAPAS. O jei visus susems?

2. Juokiesi, seni. Tie, kur biznį varo, ir tie, kur semia, visi savi... Čia tu tik vienas alkanas kvailys.

JUOZAPAS. O tu? Kas tu?

2. Na, taip. Aš taip. Aš kvailio vietoj. Mes abu ir sėsim, seni, jeigu prireiks. Nenusimink, aš moku daugybę anekdotų. Nešvankių, suprantama, cha, cha, cha, cha, cha!

JUOZAPAS. Liūdnai juokauji.

2. Leidžiu iki rytojaus pagalvot.

JUOZAPAS. O jei nesutikčiau, tai ką?

2. Tave už pakarpos išmes už durų. Į tavo vietą kitą kvailį pasodins.

JUOZAPAS. Tai kam dar laukti rytdienos?

II.

6.

Bažnyčios vidus.

3. Duris. Greičiau duris!
1. Jie šaudė į ratus.
4. Iš kur jie atsirado? Juk buvom susitarę. Ir pinigai juk buvo sumokėti? Ar ne?
5. Sumokėti. Būk ramus.
6. Įdomu, ar jie sekė mus visą laiką? Sekė krovinį, ar tyčia šaudė į tuščius, vien tam, kad įvarytų baimės?
3. Iš tiesų, galėjo perimt krovinį.
4. Už krovinį jiems buvo sumokėta.
3. Vadinasi kiti? Dar alkani. Negavę nieko.
6. Tik įdomu, kas jie? Pasienis, policija ar dar kas?
1. Trauk juos velniai. Aš kaip žvėris alkanas.
3. Reikėtų išsimaudyti.
5. Nesaugu. Bent jau šiąnakt. Kol paaiškės.
4. Jūs kaip norit, o aš vis dėlto mėginsiu nusiprausti.
6. Išgert ko nors yra?
5. O kur 2? Gal jį užpelengavo?
1. Nekalbėk niekų.
4. Jis dirbs tam, kas daugiau mokės.
6. Manai, kad mokam nepakankamai?
5. Nieko nemanau, sakau, ar tik nebus įkliuvęs?
4. O gal jis dirba mums ir jiems? Tada atlyginimas jau dvigubas. Nauda!
3. Nekliedėkit!
6. O tie, kur šaudė į ratus? Gal dėl akių?
3. Pašaudė ir gerai.
4. Šiaip ar taip, jis čia šeimininkas.
1. Šeimininkas?!.. Cha, cha, cha. cha.
3. Užsičiaupk, o tai kaip vošiu!
1. Atsirado!

5. Na, liaukitės. Išgerkim, kol nesužvėrėjot.
4. Prosit.
5. Benz zdruv!
1. Į sveikatą!
4. Kaip? Kaip?
1. Į sveikatą!
6. На здоробье! Čia visas internacionalas!
3. Puiku, ar ne! Už draugystę!
5. Jei ne ta pelkė... kažin dar kaip būtų viskas.
6. Tas vingis—už posūkio ir kaip į maišą...
4. Apskritai, puiki vieta. Svarbiausia, čia gali įvažiuoti su mašina. Užsidarei duris, ir kaip nebuvę.
3. Nereikėtų jos paleisti iš rankų.
4. Jis kalba tiesą. Toks nardymas ilgai netruks.
6. Kodėl tu taip manai?
4. Kad ne vieni, tai kiti susitvarkys sienas. Šita laimė laikina.
5. Todėl nereikia snausti. Dar po vieną!
6. Teisybė. Gaila jų būtų paleist iš rankų.
4. Čia būtų galima įrengti gerą viešbutį.
1. Čia viešbutį? O kas jame gyvens?
3. Dabar gal niekas, bet po penkerių–septynerių metų!
4. Visa tai reikėtų įteisinti: čia kryžkelė! Siena už kelių žingsnių! Lygiomis dalimis...
5. Tai kas draudžia?
6. Mums reikalingas savininkas. (*Važiuoja mašina.*) Tylos! Tylos!
3. Gesinkit šviesą!
1. Eina čia!
6. Be reikalo nešaudyti!

Įeina patamsyje 2.

1. Tfu, kad tave velniai.
4. Kur tu buvai?
2. Važiavau į priešingą pusę. Gal kokį 50 kilometrų. Kol įsitikinau, kad niekas neseka.

6. Manai, kad sekė?
2. Nieko nemanau. Jūs išgaruosit, o man šakės.
5. Gal įtari ką nors? Iš kur jie atsirado?
2. Tai jūs turėtumėt žinoti. Aš jūsų pėstininkas.
1. Išgerk.
5. Žinai, ką sugalvojom? Įrengti čia viešbutį.
2. Tai, kas jums trukdo?
3. Mums reikalingas žmogus.
2. Koks?
6. Na, vietinis, kaip tu.
2. Kodėl, kaip aš?
5. Dokumentus turi?
2. Sakykim...
4. Pastatą reikėtų su žemės ploteliu. Kitaip nėra prasmės. Stovėjimo aikštelė, pasivaikščiojimui vieta...
2. Dėl žemės nieko neišeis.
3. Kodėl?
2. Žemei gauti reikalinga paveldėjimo teisė.
5. O tu ką? Valdiškas?
2. Atspėjai. Aš iš inkubatoriaus. Dirbtinis.
4. Nieko nesuprantu.
2. Aš pamestinukas. Ar supranti? Ar nori, kad vožčiau tau į snukį?
1. Ko čia įsisiautėjai? Na, jei taip reikia, aš turiu dokumentus.
5. Dokumentus galėtume susiorganizuoti ir patys. Prieš karą šį žemė priklausė Lenkijai. Turiu net giminių šitam krašte. Galėtų būti liudininkais.
6. Prieš karą—taip. O visą devynioliktąjį amžių čia buvo Rusijos gubernija. Cha, cha, cha, cha.
4. Ne, Prūsija!
6. Tuo ir piktnaudžiaujama. Rusija—Prūsija—skiriasi viena raidė. Akių dūmimas, daugiau nieko!
2. Taip ir iki pasaulio sutvėrimo netruksim nukeliauti. Išgerkim!
4. Nepilkit jam. Ir taip vos laikosi ant kojų!

2. O kur ta kekšė? Rodos, čia buvo moteris. Ji šventa Marija. Ji žino viską nuo Adomo ir Ievos.
5. Iš tiesų, ta moteris... Ji, rodos, laukėsi.
1. Taip, skundėsi, kad nėščia.
4. Gimęs vaikas pagal įstatymus įgyja teisę į šią vietą.
6. Klausykit, reikia ką nors daryti, kad jie išsinešdintų iš čia.
4. Nėščią moterį gina įstatymas.
3. Įstatymai? Šiame krašte? Kas jų laikosi?
1. Tai ką gi siūlai?
3. Reikia pagalvot.
6. Gal tu galėtum paprašyti draugelius?
2. O jeigu ji sunervins juos? Oi, ne. Ne, ne!
6. Vis dėlto tą reikalą reikėtų kaip nors išspręsti.
3. Čia reikia išradingumo. Vaizduotės! Bukagalviai!
4. Atrodo, aš jau sugalvojau.
1. Ką?
4. Tai paslaptis.
6. Aš paslapčių nemėgstu. Tiesiog neapkenčiu!
4. Jums prašant, galiu nieko nedaryti.
5. Ar tik nebus ta paslaptis tokia, kad viešbutis ir žemė atsidurs tavoj kišenėje.
3. Taip, vieną kartą, rodosi, jau yra buvę?
4. Vadinasi, tegu tie žmonės lieka?
1. Mes kalbame ne apie juos.
4. Daug kalbate. Net gražu klausyti.
6. Na, ką gi. (*Pavarto išsiėmęs iš kišenės ginklą.*) Tu reikalausi didesnės dalies?
5. Užsičiaupk.
3. Tegu mėgina. Svarbiausia, švariai. Už švarų darbą verta primokėti.

7.

MARIJA ir JUOZAPAS vieni sėdi savo būste.

JUOZAPAS. Uždeki žvakę.

MARIJA suranda žvakę. Pastato ant stalo. Uždega.

JUOZAPAS. Atsisėsk šalia.
MARIJA. Kas tau, Juozapai?

Abu sėdi ir ilgai tyli.

JUOZAPAS. Jaučiuosi toksai bejėgis. Man rodos, aš nesugebu tavęs apsaugoti.
MARIJA. Ką tu, Juozapai.
JUOZAPAS. Kelinta naktis iš galvos man neišeina ta lenta. Neduok Dieve, o jeigu...
MARIJA. Nebijok. (*Pauzė.*) Jis juda. Vis dar abejojau. Bet šiąnakt sujudėjo jau stipriai.
JUOZAPAS. Ar tu neapsirinki?
MARIJA. Ne. (*Šypsosi.*) Negi pirmas kartas.
JUOZAPAS. Ir viskas taip pat, kaip anąkart?
MARIJA. Ne. (*Vėl šypsosi.*) Viskas kitaip. Anąkart pajutau po širdimi, dabar kažkur dešinėje pusėje. Man kartais net atrodo, kad gims mergaitė.
JUOZAPAS. Ar tu iš proto išsikraustei?
MARIJA. Kodėl gi negalėtų taip atsitikti? (*Juokiasi.*) Iš tiesų, judesiai daug švelnesni.
JUOZAPAS. Aš nesuprantu tavęs.
MARIJA. Kodėl?..
JUOZAPAS. Tu taip keistai elgiesi.
MARIJA. Kodėl keistai?
JUOZAPAS. Tu lengvabūdiškai juokauji, lyg nebeturėtume jokių rūpesčių.
MARIJA. Aš nusiraminau.
JUOZAPAS. Nieko nesuprantu.
MARIJA. Aš ją jaučiu. Ir manęs nebekankina abejonės.
JUOZAPAS. Negaliu tuo patikėti.

MARIJA. Elžbieta sakė, bijoti to, kas neišvengiama, nėra prasmės.

JUOZAPAS. Kada tu ją matei?

MARIJA. Mes vakar buvome bažnyčioje.

JUOZAPAS. Abi?

MARIJA. Taip. Vakar buvo Marijos žengimo dangun diena. Čia tą šventę vadina Žoline. Ar tu gali įsivaizduoti, visos senos moterys buvo su gėlėmis.

JUOZAPAS. Kodėl tik senos moterys?

MARIJA. Be jų bažnyčioj buvo dar keturi vyrai. Ir trys vaikai. Vaikai taip pat turėjo puokštes.

JUOZAPAS. Negirdėtas paprotys.

MARIJA. Vienas gėles atpažinau. Iš kvapo.

JUOZAPAS. Dabar ir aš matau, kad tu rami.

MARIJA. Karčiai saldus kvapas. Jis pažadino many tiek daug prisiminimų...

JUOZAPAS. Marija, gal nereikia...

MARIJA. Prisimenu, buvau dar visai maža mergaitė. Naktį buvo taip šalta, kad kibire ant vandens užsidėjo ledas. Tą vieninteli gyvenime kartą mačiau ledą. Peršviečiamą kaip stiklą. Jis tirpo tarp pirštų. Ištirpo taip greit, jog negalėjau patikėti, kad laikiau jį rankose.

JUOZAPAS pakyla iš vietos. Apakbina per pečius MARIJĄ, priglaudžia ją prie savęs. Paskui atitolina.

JUOZAPAS. Marija, kas tau? Aš bijau.

MARIJA. Sėskim, Juozapai. Nurimk. (*Paima jo ranką*). Jei tu bijai to, ką kalbu, pasėdėkim tyliai.

JUOZAPAS. Tu taip pasikeitei, Marija.

MARIJA. Argi?

JUOZAPAS. Tu buvai tokia tyli. Be reikalo žodžio neištardavai.

MARIJA. Tave tai liūdina?

JUOZAPAS. Ne. Man tik neramu.

MARIJA. Nebereikia nuogąstauti. Esu pasirengusi.
JUOZAPAS. O ką man kalbėjai vos prieš keletą savaičių?

Ilga pauzė.

MARIJA. Bažnyčioje išgirdau, jog mano kūno vietoje laidotuvių dieną buvo rasta tik puokštė gėlių. (*MARIJA pakyla nuo kėdės.*) Aš melsiuos, Juozapai.
JUOZAPAS. Mes abu melsimės.
MARIJA. Aš prašysiu Dievą leisti man numirti.
JUOZAPAS. Kartu su juo?
MARIJA (*labai ramiai*). Ne, kai ateis laikas. Mirti ir būti palaidota.
JUOZAPAS. Marija, tu išsižadi?..
MARIJA. Aš nieko neišsižadu.
JUOZAPAS. Bet aš matau, tu negali atleisti...
MARIJA. Ne, Juozapai. Tą dieną, kai nurimau, aš atleidau visiems ir viską. Ir sau pačiai.
JUOZAPAS. Bet ar nenori pasakyti, kad kančia tau buvo per sunki?
MARIJA. Ne, nenoriu.

MARIJA priglaudžia delnus prie pilvo. Jos akyse ašaros. Nueina į gilumą. Grįžta.

MARIJA. Atleisk man, Juozapai. Manęs niekas nesupras. Jo nesuprato. Gyvenimas... ne nuodėmė.

8.

Ta pati salė. Vežimėlyje sėdi viena DOVILĖ. Beldimas į duris.

4. Laba diena. (*Apsidairęs*). Hallo! Laba diena!
DOVILĖ. Sveiki.
4. Hallo! Su kuo aš čia kalbu?

DOVILĖ. Ar jūs taip pat neregys?

4. Ne, aš viską matau. Aš matau puikiai, bet kurgi jūs, Marija!

DOVILĖ. Aš Dovilė. Sveiki.

4. O, sveiki! Malonu. O kurgi Juozapas? Arba Marija.

DOVILĖ. Nutrūko mūsų karvė. Elžbieta su Marija išėjo ieškoti. Tuoj pareis. Prašom sėsti.

4 (*atsisėda*). Taip. Ačiū. (*Sėdi. Dairosi. Beldžia krumpliais į stalą.*) Taip, taip, taip...

DOVILĖ. Galiu jus pavaišinti arbata.

4. O, tai puiki mintis! Dile...

DOVILĖ. Dovilė.

4. Taip, Dovile. Aš atvežiau Marijai dovanų. Puiki mintis! Mes svečiavomės pas Mariją ir Juozapą. Be galo susidraugavome. Štai aš vėl čia ir atvežiau jiems dovanų. Išgersime arbatos. Tik išvirsiu aš.

DOVILĖ. Galiu ir aš.

4. Lukterk minutėlę.

Išeina. Grįžta su didžiule, beveik žmogaus ūgio vos panešama dėže.

4. Kurgi man ją pasistatyti?

DOVILĖ. Ką tokią?

4. Tai, su kuo mes virsime arbatą?

DOVILĖ. Kas tai?

4. Lukterk. Kai sumontuosiu, leisiu tau paliesti. Ar šioje patalpoje yra rozetė?

DOVILĖ. Taip. Ten gilumoje. Juozapas patvarkė, kad būtų galima įjungti kelis prietaisus iš karto. Tikriausiai tiks.

4 sumontuoja plačiapetį nedidelio ūgio kvadratine galva robotą. Įjungia jį. Pradeda žybsėti akys.

4. O dabar man būtų reikalingas arbatinis. Ar paprastas puodas. Tik su vandeniu.

Atsineša arbatinį.

4 (*DOVILEI*). Na, apžiūrėk.

DOVILĖ privažiuoja. Liečia rankomis roboto galvą, pečius, krūtinę.

DOVILĖ. Kas čia?
4. Ar tai, ką tu lieti, nepanašu į žmogų?
DOVILĖ. Į žmogų? Juokaujate.
4. Na, gerai. Išsivirkime arbatą, o tada... Tada pažaisim.

Roboto akys pradeda žybsėti.

4. Kaip gaila... Kaip gaila! Palauki, aš įjungsiu muziką.
DOVILĖ. Tu įjungei radiją?
4. Ne, tai virėjas. Dovile, tu nė truputėlio nematai?
DOVILĖ. Ne, skiriu tik šviesą.
4. Atidėkime arbatą. Sutinki?
DOVILĖ. Atidėkime.
4. Dabar dar kartą apžiūrėkime jį.

Nuveža robotą į scenos vidurį. DOVILĖ privažiuoja su savo vežimėliu.

DOVILĖ. Apžiūrėkime.

DOVILĖ pirštais perbėga robotą.

DOVILĖ. Ar čia žnyplės?
4 (*juokiasi.*) Čia jo ranka.
DOVILĖ. Ranka?
4. Tu vis tiek netiki? Na. Pasisveikink, Dovile.

DOVILĖ. Su kuo?
4. Su juo. Sakyk jam, labą dieną.
DOVILĖ. Labą dieną.
ROBOTAS. Labą dieną.
DOVILĖ. Cha!
4. Sakyk dar kartą.
DOVILĖ. Labą dieną.
ROBOTAS. Labą dieną.
DOVILĖ. Aš sakau jam labą dieną. Jis man sako labą dieną. (*Juokiasi.*)
4. Cha! Patyrei?
DOVILĖ. Tik jo balsas labai nemalonus.
4. Balsą galima užsisakyti. Kokio norėtum? Vyro, moters?
DOVILĖ. Norėčiau vaiko.
4. Taip, prašau.
ROBOTAS. Sveika, Dovile!
DOVILĖ. Sveikas! O kuo jis vardu?
4. Jo vardas PU, bet mes galim sugalvoti kitą.
DOVILĖ. Nereikia. Mes jį įskaudinsim.
4. PU neįsižeis. Jis tobulesnis už žmogų. Jo niekada neištinka isterija. (*Po pauzės*). PU nieko nejaučia, tik veikia.
DOVILĖ. Nieko nejaučia, tik veikia.
4. Žiūrėk, čia valdymo blokas. Spausk šitą.

Mašina žengia keletą žingsnių į priekį.

4. Jis moka šluoti grindis.
DOVILĖ. Atrodo, jie pareina...
4. Dabar mes juos nustebinsim.

Perjungia programą.

4. Slėpkimės!

Pro duris įeina ELŽBIETA, JUOZAPAS, MARIJA.

ROBOTAS eina link jų.

ROBOTAS. Sveiki.
ELŽBIETA (*apstulbusi*). Ką?..
ROBOTAS. Kaip pasivaikščiojot?
JUOZAPAS. Gerai...
ROBOTAS. Ko pageidautumėt pietums?
ELŽBIETA. Dieve, kur Dovilė? Ar jai nieko neatsitiko?

DOVILĖ ir 4 kvatodamiesi išlenda iš slėptuvės.

4. Sveiki! Sveiki. Štai aš ir vėl čia!
JUOZAPAS (*suglumęs*). Taipo netikėta...
4. Tai—siurprizas! Čia Dovilės geriausias draugas.
DOVILĖ. Jo vardas PU.
4. Ko pageidautumėt? Muzikos? Arbatos?
DOVILĖ. Įjunki muziką.

Įjungia. JUOZAPAS ir MARIJA apstulbę atsisėda. Įjungia šviesos muziką. Po sceną ima lakstyti besikeičiančių spalvų dėmės.

4. Tuoj aš paieškosiu ką nors linksmesnio.

Dėmės ima lakstyti vis didesnės ir greičiau. DOVILĖ su rateliais ima suktis vietoje. 4 pagriebia ELŽBIETĄ ir ima su ja šokti. Šviesų lietuje kadaruoja liesos jos kojos apautos nupjautais auliniais batais.

9.

Tuščia bažnyčia. Įeina 2.

2. Ar čia yra kas nors?
PU. Yra kas nors.

2. Dovile, kur tu?
PU. Kalba PU.

Ateina Marija.

2. Sveika, Marija.
MARIJA. Sveikas.
2. Bažnyčioj esama naujienų. Ar čia ne Viešpats Dievas?
MARIJA. Kodėl gi ne. Galėtų būti.
2. Kaip Dievas jis visai neblogas. Mes internate turėjom metalinį nukryžiuotąjį. Juo kaldavom vinis į sieną.
MARIJA. Tu apie Jėzų?..
2. Kokį Jėzų?
MARIJA. Mano sūnų.
2. O jei netyčia gims mergaitė?
PU. Marijai gims berniukas.
2. Iš kur žinai?
PU. PU žino bet kokį atsakymą.
MARIJA. Sėskis.
2. O jis nesės?

2 ir MARIJA atsisėda.

MARIJA. Ką man pasakysi?
2. O ką norėtumei išgirsti?
MARIJA. Klausau tavęs.
2 (*sarkastiškai*). Pasikalbėkim apie meilę.
MARIJA. Kuo tu vardu?
2 (*nustebęs*). Aš?.. (*Pauzė*). Mucka.

Nesmagi tyla.

2. PU, ką tu žinai apie meilę?
PU. Galėčiau pateikti organinių pakitimų formulę smegenyse.
2. Kur, kur?

PU. Sme-ge-ny-se.
2. Cha, cha, cha, cha!
MARIJA. Kalbėki. Aš tavęs klausau.
2. Papasakosiu tau apie ožką. Aš ją buvau įsimylėjęs. Ji ganėsi prie mūsų internato. Gal kokią savaitę.
MARIJA. Aš tavęs klausau.
2. Lankydavau ją kasdien.
MARIJA. Kuo vardu buvo ta ožka? Irgi Mucka?
2. Ne...
MARIJA. Kuo tu vardu?
2. Paklauskim PU. Jis žino visus atsakymus.
MARIJA. Mes kalbėjom apie ožką.
2. Taip! Kartą sutikau ten moterį. Pamelžus ožką, ji pasakė, jei turėtum puodelį, aš tau įpilčiau pieno. Kitą dieną aš atsinešiau puodelį!

Ilga pauzė.

MARIJA. Ir ką?
2. Ožka dingo kaip į vandenį.
MARIJA. O moteris?
2. Abi!
MARIJA. Tu manai jos pasislėpė?
2. Tai kurgi jos pasidėjo?
MARIJA. Gal kur nors išsikraustė. Gal mirė.
2. Abi iš karto?
MARIJA. Kodėl abi? Gal ožką pardavė...
2. Už trisdešimtį sidabrinių. PU, paaiškink jai, kas yra trisdešimtis sidabrinių.
PU. Išdavystę ženklinantis simbolinis Šventojo Rašto skaičius.
2. Girdėjai?! (*Pauzė*). Aš ją sapnuodavau. (*Pauzė*). Ypač sirgdamas. Tą prakeiktą pieną!

Paima nuo stalo peilį ir brūkšteli juo sau per pirštus. Pasrūva kraujas.

2 (*žiūri į MARIJĄ*). Pjauti dar kartą?

Ilga pauzė.

MARIJA. Pjauk.

2 brūkšteli dar kartą peiliu.

MARIJA (*ramiai*). Dabar trenk galvą į sieną. Juk daužydavote internate naktimis?
2. Iš kur žinai?..
MARIJA. Žinau dar ir kodėl.
2. Kodėl?
MARIJA. Kad ją kas nors paglostytų. Ar ne tiesa?
2. Tiesa... Marija... Ką gi man daryti?
MARIJA. Kai nebežinau, ką daryti, aš meldžiuosi.
2. Iš nevilties?
MARIJA. Aš galiu melstis kartu su tavimi.
2. Tu liepi man melstis?
MARIJA. Liepiu.
2. Tu iš proto išsikraustei!..
MARIJA. Liepiu.
2. Ar supranti, ką aš turėsiu Jam sakyti?
MARIJA. Ką gi?
2. Atleiski man, kad aš esu...
MARIJA (*sukrėsta*). Tai ir visa malda...
2. Bet aš nekaltas, kad esu!.. (*apkabina MARIJAI kojas*). Atleiski man, Marija... (*Pauzė. Atsistoja.*) Beprotybė... Jo nėra... Jis neįmanomas.
MARIJA. Tai nėra pats svarbiausias klausimas.
2. Koks klausimas?
MARIJA. Ar jis yra ar jo nėra.
2. O kas svarbiausia?
MARIJA. Tai, ką tu pasakei...

Įeina JUOZAPAS.

JUOZAPAS. Kas čia darosi?
MARIJA. Mes šnekučiuojamės.
JUOZAPAS. Bet tu taip susijaudinusi. Ar yra kokių naujienų? (*Pastebi ranką*). Kas čia atsitiko?
MARIJA. Tuoj perrišiu. Per neatsargumą.

Riša ranką.

2. Vos nepamiršau—jus kvietė į savivaldybę.
JUOZAPAS. Mus abu?
2. Rodos.
JUOZAPAS. Ko mus ten kvietė?
2. Sakiau, kad eisiu čia. Prašė perduoti.
JUOZAPAS. Palaukite, aš čia kažko nesuprantu. Su kuo kalbėjai?
2. Buvau dėl pervežimo dokumentų.
JUOZAPAS. Jie ir kvietė?
2. Ne, kažkokia pro šalį ėjusi moteriškė.
JUOZAPAS. Chm...
MARIJA. Ne, Juozapai. Reikia nurimti. Aš įjungsiu muziką.

MARIJA prieina prie PU. Spaudo klavišus. Pasigirsta sintezatoriaus grojama Mocarto frazė, ir aparatas užsikerta. Prieina 2. Ketindamas pataisyti, spaudo klavišus. Staiga pasigirsta vyriškas balsas.

PU. Vaisiaus ilgis 27 cm, svoris 420 gr. Moters kraujo hemoglobino kiekis 127 mg. Šlapime baltymų nėra.

2 išsigandęs išjungia robotą.

MARIJA. Kas tai? Kas tai?!
JUOZAPAS. Palauk! (*Įjungia*).

PU. Šalinant vaisių reikėtų supjaustyti. Pradžioje rekomenduojama atskirti galvą. Tikslinga būtų padalinti ją į dvi dalis...
MARIJA. a, a, a, a, a, a!..
2. Tu mašina!..
JUOZAPAS (*griebia 2 už krūtų.*) Tu žinojai?!
2. Aš nieko nežinojau...
JUOZAPAS. Kaip drįsti?
2. Apie mašiną aš nieko nežinojau!..
JUOZAPAS. Bet apie visa kita tu žinai!

10.

Savivaldybės socialinio aprūpinimo skyrius. Už stalo sėdi moteris.

JUOZAPAS. Gerą dieną.
7. Kokiu reikalu?
JUOZAPAS. Aš Juozapas...
7. A, jūs iš traktorių remonto dirbtuvių?
JUOZAPAS. Aš... Taip.
7. O kur žmona?
JUOZAPAS. Ji susirgo.
7. Taip sunkiai serga, kad nevaikšto?
JUOZAPAS. Jai reikalinga ramybė.
7. Gal jūs ją primušėte?
JUOZAPAS. Ji laukiasi kūdikio.
7. Taip, girdėjome.

Kurį laiką abu tyli.

7. Patalpa, kur jūs gyvenate nekūrenama. Prasideda ruduo. Gal mes galėtume jums kuo nors padėti?
JUOZAPAS. Net nežinau, ką jums atsakyti...
7. Jūs mūsų apylinkėje prisiregistravę?
JUOZAPAS. Ne, mes nepriregistruoti.

7. O pasus turit?
JUOZAPAS. Kokius pasus?
7. Asmens dokumentus.
JUOZAPAS. Neturim nieko.
7. Vieną minutėlę.

Išeina iš kabineto. Grįžta su kita moterimi.

7. Jie neturi dokumentų.
8. O kurgi jūsų dokumentai? Jūs pametėt?
JUOZAPAS. Ne, mes...
8. Kokia jūsų pavardė?
JUOZAPAS. Aš Juozapas...
7. Jie sakosi esą Juozapas ir Marija.
8. Marija jūsų žmona?
JUOZAPAS. Tam tikra prasme, taip.
7. O vaikas, kūdikis, kurio ji laukia, jūsų?
JUOZAPAS. Ne, vaikas ne mano.
8. Reiškia, sugyventinė.
7. Žiemą rasime šiukšlyne dar vieną lavonėlį.
JUOZAPAS. Kokį lavonėlį?
7. Jūs neskaitot laikraščių?
JUOZAPAS. Tikrai ne.
8. Kur jie gyvena?
7. Traktorių remonto dirbtuvėse.
8. Ten buvusi bažnyčia?
7. Taigi jie ir sakosi esą Juozapas ir Marija.
8. Buvo kalbos apie bažnyčios atstatymą?
7. Pasikeitė planai. Statys naują.
8. Kodėl naują?
7. Vieta per daug išniekinta.
8. Galima moterį žiemai patalpinti senelių prieglaudoje.
JUOZAPAS. Aš negaliu jos palikti!
7. Kalba dabar ne apie jus.
8. Vietos ko gero atsirastų.
JUOZAPAS. Aš to neleisiu! Marija nesutiks.

8. Galim paprasčiausiai išmesti jus į gatvę.
7. Mes stengiamės padėti.
JUOZAPAS. Ačiū.
8. O apie vaiką pagalvoti jums nebeužtenka vaizduotės.
JUOZAPAS. Jei bus labai šalta, Marija keliems mėnesiams išeis pas Elžbietą.
8. Kokią Elžbietą?
7 (*ironiškai*). Pas Elžbietą iš Švento Rašto. Tą, kurios vyras neregys.
JUOZAPAS. Elžbieta turi tik aklą mergaitę. Jos gyvena kaimynystėje.
8. Klausykit, viskam yra ribos! Taip ir iš proto netruksim išsikraustyti.
7. Iš kur jūs atsiradote?
8. Ko jūs ten lindite?
JUOZAPAS. Jūs pati tik ką kalbėjot apie tai.
7. Ką aš sakiau?
JUOZAPAS. Sakėte, išniekinta...
8. Mes kaip tik atvirkščiai kalbėjom.
7. Užpildykite šiuos popierius. Užeisime aplankyti, tada paimsim.

11.

Įstiklintos arkinis bažnyčios langas paprasto ir spalvoto stiklo gabaliukais. Visa kita kaip buvę. MARIJA laukia pareinančio JUOZAPO. JUOZAPAS įeina.

MARIJA. Ką tau sakė?
JUOZAPAS. Tave nori paimti į senelių prieglaudą.
MARIJA. O tave?
JUOZAPAS. Apie mane kol kas nieko neminėjo.
MARIJA. Kodėl į senelių prieglaudą?
JUOZAPAS. Žiemą čia bus labai šalta.
MARIJA. Aš vėl pamatysiu ledą?
JUOZAPAS. Daug ledo. Visas ežeras užšals.

MARIJA. Argi tikrai?
JUOZAPAS. Tu kaip vaikas.
MARIJA. Kai nebeturi ką pasakyti, visada sakai, kaip vaikas.
JUOZAPAS. Mes turim pasiskubinti iš čia.
MARIJA. Aš iš čia niekur neisiu.
JUOZAPAS. Marija, mes jau kalbėjom apie tai.

MARIJA tyli.

JUOZAPAS. Jei pasiliksim, jie neleis jam gimti.

MARIJA pakyla. Ilga pauzė.

MARIJA. Šią akimirką nebežinau, ko aš labiau bijau...
JUOZAPAS. Marija!
MARIJA. Ką? (*Raudodama apkabina JUOZAPĄ.*) Aš negalėčiau!.. Dieve, ką gi man daryti?.. Nesuprantu kodėl, net jei pati turėčiau mirti, noriu, kad jis būtų!..
JUOZAPAS. Aš tau niekada nepasakiau, kokia esi man brangi.
MARIJA. Taip, Juozapai. Aš buvau visiškai viena. Buvau silpniausia iš visų. Kai jis parklupo po kryžium, aš neišdrįsau prieit artyn, neturėjau jėgų matyti, kaip jam iš kaktos srūva ne prakaitas, bet kraujas! Aš bijojau, bijojau to kas atsitiks, kaip ir visi žmonės. (*Klykia.*)

Įeina ELŽBIETA, stumdama DOVILĖS vežimėlį.

ELŽBIETA. Marija, tik nesijaudink...
MARIJA. Kas atsitiko? Kas, Elžbieta?
ELŽBIETA. Atsiprašysiu minutėlę.
MARIJA. Kas, sakyk.
ELŽBIETA. Mucka pasikorė.
JUOZAPAS. Kaip? Kada?

ELŽBIETA. Šiąnakt. Kryžkelėje ant rodyklių stulpo.
DOVILĖ. Policija važinėja po kaimą.
ELŽBIETA. Jums reikia bėgti.
JUOZAPAS. Aš sukrausiu mantą.

MARIJA kažką įtemptai galvodama tyli.

MARIJA. Kur jo palaikai?
DOVILĖ. Išgabeno į ekspertizę.
MARIJA. Juozapai. Peržiūrėki įrankius. Reikės sukalti stalą šarvojimui.
JUOZAPAS. Jei nori, aš pasiliksiu. Padarysiu visa ko prašai.
MARIJA. Ne, Juozapai.
JUOZAPAS. Ką sumanei?
MARIJA. Vėliau paaiškinsiu. Elžbieta, reikia kviesti žmones. (*Jos abi išskuba.*)

Ima rinktis žmonės. Šlubas senelis apmuturiuotą koją apavęs kaliošu. Alkoholikė moteris su dviem paaugliais. Du įkaušę vyriokai. Trys senos bobulės.

ŠLUBAS SENELIS. Ar buvo koks reikalas? Kam kvietė?
JUOZAPAS. Kas nors padėkit.
VAIKIGALIS 1. O ką reikia daryti?
ALKOHOLIKĖ MOTERIS. Neklausinėk, bet dirbk.
VAIKIGALIS 1. Tai ką?
JUOZAPAS. Reikia sukalti stalą.
1 VYRIOKAS. O šitas kam? (*Rodo ranka į JUOZAPO ir MARIJOS stalą.*)
JUOZAPAS. Tas per mažas. (*VAIKIGALIAMS*). Atneškite lentų.
VAIKIGALIS 2. O iš kur jas imti?
JUOZAPAS. Lauke prie sienos. Reikia paskubėti.
ŠLUBAS SENELIS. Ar kas atsitiko?
1 VYRIOKAS. Mucka pasikorė.

VIENA MOTERIS. Ar tas, kur buvo galvą nusiskutęs?
2 VYRIOKAS. Šitas.
ŠLUBAS SENELIS. Kojas būtų geriau sukryžiuoti.
JUOZAPAS. Palaukite! Tylos!

Girdėti motociklų burzgimas.

JUOZAPAS. Išeikite kuris į lauką pasižiūrėti.

JUOZAPAS išima kambarėlio duris, uždeda ant skersinių.

1 VYRIOKAS. Važiuoja į mūsų pusę.
JUOZAPAS. Kas?
1 VYRIOKAS. Du motociklai ir mašina.

Įeina MARIJA.

MARIJA. Pasuko į mūsų pusę.

Įeina ELŽBIETA.

ELŽBIETA. Juozapai, išvesk Mariją.
MARIJA. Aš liksiu čia.
JUOZAPAS. Bet!..
MARIJA. Nebekalbėkim apie tai.
JUOZAPAS. Aš atsakau už jus!
MARIJA. Kaip?
JUOZAPAS. Mes abu atsakome už ją, Marija!..
MARIJA. O, Dieve... Rašte... mes nesame vienodai atsakingi.
ŠLUBAS SENELIS. Gal reikia gintis? Užremkime duris!
1 VYRIOKAS. Gelžgalių čia kiek tik nori.
2 VYRIOKAS. Va, kaip šveisiu į dantis!.. (*Čiumpa geležį, užsimoja, parvirsta.*)
JUOZAPAS. Tu nieko nepakeisi, Marija. Visa išsipildys.

MARIJA. Ne, Juozapai!..
1 VYRIOKAS. Jie važiuoja!
ELŽBIETA. Giedokim.
JUOZAPAS. Pradėk. Pritarsim.

Oi, Dieve tėve, Dieve maloningas,
Tegu nežūsta žmogus neteisingas
Pasigailėk mūsų. Pasigailėk mūsų.
Pasigailėk mūsų!..

Artėjančių mašinų ūžesys darosi vis garsesnis ir pamažu užtrenkia giesmę. Žmonės gieda, tačiau girdisi tik motorų ūžimas.

Uždanga.

1995–1998. Vilnius–Inkūnai

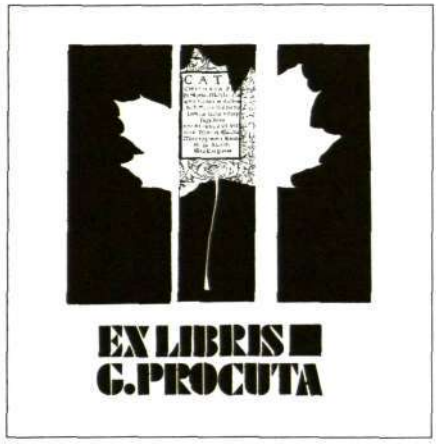

LINGVISTINĖ SIENA POEZIJOJE

SKIRMANTAS VALENTAS

Lingvistinės sienos *(nu)brėžimo* sąvoka aptinkama jau Senojo Testamento *Pr 11, 1–9* eilutėse, kuriose kalbama apie *kalbų sumaišymą*—bausmę bokšto statytojams. Šis Pradžios knygos pasakojimas sulaukė aibės klausimų: kaip iš vienos kalbos atsirado daugybė kalbų, ar išliko pirmykštė kalba (galbūt ji tiktai smarkiai pakito), kurią vartojo bokšto statytojai? O gal kalbą žmogui reikėjo iš naujo, jau be Dievo pagalbos, išrasti? Šiuos subtilius dalykus originaliai bandė aiškinti ir Dantė Alighieri, teigęs, jog sumaišytos buvo ne konkrečių tautų (juk pastarųjų tada apskritai negalėjo būti), o bokšto statytojų atskirų profesijų (plytų gamintojų, statinio projektuotojų, vežėjų ir pan.) kalbos.

Veiksmas, net jeigu jo kilmė ir dieviška, paprastai sukelia atoveiksmį. Jeigu kalbos kažkada buvo sumaišytos, turi iškilti jų *sujungimo* idėja. Tokio sujungimo šiandien esama mažiausiai dviejų variantų—*lingvistinio* ir *poetinio*. Tuo, kad mokslo ir meno interesai sutampa, stebėtis neverta. Jų sutapimas pirmąkart pastebėtas ir aptartas prieš pusšimtį metų knygoje: H. and H.A. Frankfort, J.A.

Wilson, Th. Jakobsen, *Before Philosophy: The Intellectual Adventure of Ancient Man.** Nėra jokių abejonių, kad senovėje mokslas ir menas sudarė nedalomą vienovę. Kur šių dviejų pažinimo sričių priešprieša? Ar tarp jų egzistuoja menamas ar tikras konfliktas? Ar tas priešingumas yra nesutaikomas?

Bandant tiek skirti, tiek ir jungti mokslą ir mitopoetiką, tenka kalbėti apie objekto *dalies (detalių)* ir *visumos* santykį. Kalbant apie konkretybes, mokslo ir mitopoetikos keliai išsiskiria. Neįmanoma palyginti juose esančios kalbos faktų interpretacijos: semantinės ar materialiosios rekonstrukcijos, žyminio ir žymiklio, viso kalbos ženklo ir denotato santykio ir pan. Abiejų tradicijų „žaidimo taisyklės" skirtingos. Kyla klausimas apie dviejų mąstymo būdų sąlyčio taškus. Galima pamatuotai teigti, kad tie taškai slypi *visumoje*. Antra vertus, nuodugnus poeto lingvistinių pažiūrų aprašymas primena bendrosios kalbotyros vadovėlį. Tai patvirtina išvadą, kad poetinėje (ar mitopoetinėje) tradicijoje kalbama apie *visumą*, o ne apie atskirus faktus. Mokslas ir menas, pradžioje sinkretiški, vėliau išsiskaido binariškai: *dalis/visuma*. Tačiau tai nereiškia, kad mitopoetikai rūpi tik visuma, o kalbotyrai— tik detalės. Eidama nuo detalių lyginimo visumos link kalbotyra sukūrė istorinį lyginamąjį metodą: po Franzo Boppo ir Rasmuso Christiano Rasko tyrinėjimų ryškėjo indoeuropiečių prokalbės idėja, o XX amžiaus antrojoje pusėje pastebėta, jog indoeuropiečiams giminingi semitai, altajiečiai, uraliečiai, kartai: visos šios kalbos gali būti savo ruožtu išriedėjusios iš borealinės prokalbės.

---

* Leidyklos Harmondsworth, 1949 metais.

Jeigu kalbinę sieną, atsiradusią po „Babilono griūties", bando įveikti kalbotyra, kodėl to paties nenorėtų daryti poezija, visada pretenduojanti į platesnę lyginimo erdvę ir laisvę? Dėsninga, kad į tokią veiklą įsitraukia žodžio menininkai poetai, kuriuos galima vadinti *lingvistinių paribių* poetais. Iš jų ypač išsiskiria Vladas Braziūnas ir Sigitas Geda, *kūryba* bandantys įveikti lingvistinę sieną. Tas bandymas susideda iš dviejų tarpsnių: pirmąjį sudaro *deklaracijos*, skelbiančios sienų skaidrumą ar jų nebuvimą, antrąjį—*lingvistiniai veiksmai pačioje poezijoje*, patvirtinantys skelbiamų nuostatų teisingumą.

Deklaracijų panašumą lemia tai, kad abiejų poetų gimtinės, nors ir esančios priešingose Lietuvos pusėse (Braziūnas gimęs Pasvalyje, o Geda—Paterų kaime Lazdijų rajone), yra kalbiniuose paribiuose, kuriuos galima įvardyti kaip *realus/virtualus*.

Vladas Braziūnas yra realaus paribio, lietuvių–latvių sienos atstovas. Apie šią sieną užsimenama jau latvių dziesmose (trumpose, dažniausiai ketureilėse, dainose), kuriose prašoma Perkūno sugriauti tiltą per Dauguvą, kad per upę nepereitų lietuviai ir lenkai.

Nepaisant šiokio tokio priešiškumo, lietuvių–latvių siena, nors ir *reali*, visada buvo labiau *jungianti*, o ne *skirianti*. Beje, 1557 metų rugsėjo 5 dienos aktu, pasirašytu Pasvalyje, Livonija faktiškai pateko į Lietuvos globą. Kai kurių dabartinių Lietuvos pasienio miestelių gatvės, vedančios Latvijos link, oficialiai pavadintos *Livonijos* vardu. Pastaroji siena, nustatyta po ilgai trukusių derybų, tapo valstybių riba prieškaryje. Net iki septintojo dešimtmečio vidurio šiaurės Lietuvos gyventojams, taigi ir būsimajam poetui, Ryga, kurioje gyveno nemažai lietuvių, buvo kur

kas mielesnė už tolimą rusiškai kalbantį Vilnių. Ši siena Braziūno poezijoje griaunama, panaudojant kalbos vienetus ir jos kategorijas:

sprogsta priebalsiai ir švokščia
prieblandoj ir mėnesienoj
kad galėčia, juos išvogčia
išsprogdinčia latvių sieną

sėlių sieliais taranuočia
tvirtagalis galininkas
kirsčia lielupę lig žiočių
bet didžiosios linkin sminga*

Net ir trumpoje eilėraščio ištraukoje gausu „lingvistinio pasienio" informacijos, pateikiamos užmaskuota forma: tariamosios nuosakos formos *išvogčia, išsprogdinčia, taranuočia, kirsčia* įprastos rytų aukštaičiams lietuviams, besiribojantiems su latviais, latvių upės *Lielupe* pavadinimas išverčiamas į lietuvių kalbą gretimoje eilutėje (*didžiosios*), nurodant upės pavadinimo lietuviškąjį variantą *Mūša* net keliais veiksmažodžiais, turinčiais *mušimo* semą (žr. paskutinius tris pavyzdžius).

Kitame eilėraštyje keliaujama per kelias sienas: lietuvių–latvių (tai įprastinė šio poeto kelionė) ir latvių–tiurkų:

aukščiausiam latvių beržyne
girdėti leišiai ir tiurkai
vis latviškai čiulbant ir ulbant
[...]
karvelėli kai senas nubalsi

---

* Vladas Braziūnas, *Užkalinėti*, Vilnius, 1998. Toliau tekste pažymima *U*.

gal kaip kadaise senelė
visas spalvas pametus
leišių paštą nešiosi
U., p. 37

Lietuvių pavadinimas *leišiais* yra visiškai pamatuotas. Ši forma, gyvai vartojama Latvijoje, atsiradusi iš praformos *leit-*, senesnė negu forma *liet-uviai*. Tiesa, dabar ji yra įgavusi pejoratyvinį atspalvį ir dažnas latvis, išskyrus priklausančius lingvistinei ir literatūrinei bendruomenei, įrodinės, kad taip jie lietuvių niekados nevadinę. Tiurkai, kalbantys latviškai,—Baškirijos latviai, plg. Braziūno eilėraštį „Ryga, 1988, liepa":

Dainuoja Baškirijos latviai
per etnografinę šventę,
atkilę iš stepių vienatvės,
iš mirusių—pagyventi*
UJS, p. 150

Braziūnas poezijoje panaudoja labai retą kalbinės sienos aprašymo būdą—alfabetų (lotyniškojo ir kirilicos) priešpriešą eilėraštyje „Krasnojarsko Birutė":

Įmanytum regėti ramiai. Lyg sudeginęs protą.
Kas septintas išliko tiktai už septynis galvoti.
Už septynis užmiršti. Stotyje—negera suirutė.
Iš ledinės tamsos atitirpsta ranka:
Я – Бирутe
UJS, p. 119

Kitokia Sigito Gedos aprašoma *virtuali* siena. Pirmiausia, neaišku, kokią sieną Geda turi galvoje—*lietu-*

* Vladas Braziūnas, *Užkalbėti juodą sraują*, Vilnius, 1989. Toliau tekste žymima *UJS*.

vių/gudų (baltarusių) ar *lietuvių/jotvingių*? Nė viena tų sienų neegzistuoja lingvistinėje realybėje. Lietuvių/gudų ribą galima brėžti keliasdešimt kilometrų Lietuvos ar Gudijos gilumon—gyventojų tautinė sudėtis mažai keisis (Gudijoje liko gryni lietuviški kaimai, o aplink Vilnių kalbama ir gudiškai), *gudų* (pvz., audinių raštai) baltiškoji etnografija geriau išlaikyta negu pačių lietuvių. Todėl Gedos eilėse ši siena labai neapibrėžta:

> Mažytis gudo tipas—
> iš ryto sunkiai besiremiąs į mašiną
> kieme,
> basnirčia su vienais kaliošais,
> Be abejo, į mano tėvą panašus,
> kažkas iš gudų, gotų ir venedų [...]
> p. 108*

Iš pirmo žvilgsnio faktų paviršiumi slystantis poeto žvilgsnis iš tikrųjų sutelktas ties eilute: „Kažkas iš gudų, gotų ar venedų", į kurią galima žiūrėti kaip į neutralizacijos poziciją: joje tik vidurinis narys (*gotai*) yra apibrėžtas laike ir erdvėje. Etnonimas *gudas* „baltarusis" (žemaičiams jis gali reikšti ir „lietuvis") galbūt yra kilęs iš *gotų* vardo. IV–III a. pr. Kr. gotai valdė dalį slavų; vėliau, germanams išsikrausčius, vardas perėjo pastariesiems. Panašiai neapibrėžtas ir gentivardis *venetai*: vietos, kuriose jie gyveno (lotyniškuose raštuose *Veneti, Venedi*), istoriniuose šaltiniuose liudijamos net keliose vietose—šiaurės Italijoje, prie Atlanto vandenyno ir kt. Vėliau šis *keltiškas* vardas perėjo slavams, plg. vokiškai *Wenden* „sorbai, slavai". Taigi ir

---

* Sigitas Geda, *Jotvingių mišios*, Vilnius, 1997. Toliau pažymima *JM*.

gentivardis *gudai*, ir gentivardis *venetai* yra „keliaujantys" pavadinimai. Formulė

gudai–gotai–venetai

pasirenkama norint apibrėžti žodžius *panašus* ir *kažkas*.

Poetas dvasiškai sieja save su vietovėmis, esančiomis į pietus nuo gimtinės. Pvz., poema „Žalgiris", pavadinta *Viduramžių kronika*, skirta *Karolio Gedos, Gardino miesto raštininko*, atminimui. Eilėraštyje „Rekonstrukcijos priepuolis" vieta ir laikas nusakomi tarsi senovės Egipto, kuriame skarabėjai (mėšlavabaliai, laikyti *prisikėlimo* simboliais) laikyti šventais, knygoje: *kraunant/ seseriai mėšlą,/ atsistojusiai ant mėšlo krūvos*. Būtent ant *jos* stovint (poetas dar patikslina: *juo ilgiau gyveni, tuo didesnė/mėšlo krūva po žmogum*) niekada neegzistavusi valstybė iškyla sklandančių paukščių vizija:

> —senosios jotvingių valstybės atkūrimo
> idėja—toptelėjo man galvon [...]
> gegužės 2 dieną po pietų—lynojo
> po tamsiais debesim—ir ūmai aš išvydau
> ten sukant 17 juodųjų garnių—
> Prūsų krašto ir Jotvingių
> paukščių— p. 231*

Poeto suvokimą kaip *dvasiškai esančio anapus sienos* savotiškai stiprina ir tai, kad „Lietuvių pavardžių žodyne" (t. A-K, Vilnius, 1985) pavardė *Geda*, kuri galėtų būti kilusi iš pavardžių, pirmajame ar antrajame sande turinčių šaknį *ged-* (lie. *Gedaminas, Gedgaudas*, pr. *Gedebuth, Gedegawde*, sietina su lie. *gedėti* „liūdėti", *gedauti* „klausti,

---

* Sigitas Geda, *Žalio gintaro vėriniai*, Vilnius, 1988. Toliau— *ŽGV*.

ieškoti, teirautis") netgi nenurodyta (turėtų būti p. 638). Todėl poetas ir kūryboje, ir interviu noriai plėtoja piligrimo temą:

> Visokių Gedų yra buvę. Bojtaras man kitados pūtė, kad Vengrijoj jų daug. Švedijoj daug tikrai [...] Man patiko, kad ir Mačernis save iš vengrų kildinęs. Tai vis piligrimystės tema, piligrimų likimai.* p. 79

Deklaruodamas lingvistinių sienų „skaidrumą", Sigitas Geda neretai kalba kosminiais masteliais:

> Seniausioji Lietuva buvo išsimėčiusi visur,
> ypač Azijoj ir Europoj, ne viena sodybėlė
> stūksojo netgi Grenlandijoj [...]** p. 357.

Plečiantis apžvalgos ratui, į horizontus, kuriuose telpa Lietuva, patenka ir Visata:

> taip, tai Bitinijos žemėj septyniolika metų prieš
> Kristų suėję krūvon astronomai ir svarstę, ar septintajame ir aštuntajame dangaus skrituly, po Vėžio ir Ožio
> ženklais gali būti lietuvių? *JM*, p. 25

ir vienu, ir kitu atveju toks lingvistinių sienų peržengimas—poetinė išmonė. Visai kitaip Gedos tekstas atrodo tada, kai poetas, panaudodamas poezijos kalbą, atpasakoja lingvistines teorijas, pvz., borealinės prokalbės idėją:

---

* Sigitas Geda, *Man gražiausias klebonas—varnėnas*, Vilnius, 1998. Toliau *MGKV*.

** Sigitas Geda, *Skrynelė dvasioms pagauti*, Vilnius, 1998. Toliau *SDP*.

— pra — tiurkų ir pra — indo-europiečių — fonemos — neutralizuojasi — pamirštuos — amžių išardytuose — šifruos —
[...] *ŽGV*, p. 91

Kaip šie du poetai lingvistiniais veiksmais patvirtina skelbiamas mintis? Bendruoju sienos įveikimo vardikliu tampa kalbos ženklo motyvuotumo stiprinimas. Geda ir Braziūnas tai daro skirtingai: pirmasis panaudoja *paradigminį* modelį, sudarytą iš *katalizės* (apie šį terminą žr. toliau), *istorinio lyginamojo metodo ir etimologijos*, antrasis—*sintagminį* modelį, kurio esmę sudaro *vertimas* ir *etimologija*: sintagminėse grandyse šalia atsiduria žodžiai, priklausantys skirtingoms kalboms, tačiau pavadinantys tą patį denotatą. Pirmasis būdas tekste yra pateikiamas eksplicitiškai (jis, greičiausiai, savo ruožtu yra perimtas iš konkrečiosios poezijos), antrasis būdas—implicitinis, artimas tokiam populiariam reiškiniui, kaip anagrama, tačiau su pastarąja ne visada sutampantis.

Apibūdinant abiejų poetų kūrybą paminimas *etimologijos* terminas. Ar tai atsitiktinumas? Lietuviškoje lingvistinėje literatūroje etimologija apibrėžiama kaip neabejotinai mokslinė disciplina: „kalbotyros šaka, tirianti žodžių kilmę ir jų giminystės santykius su kitais tos pačios ar kitų kalbų žodžiais" (Gaivenis, Keinys, 1990, 60). Labai griežtai etimologijos apibrėžimą yra suformulavęs Vincas Urbutis (1981, 11): „Etimologija tikrąja to žodžio reikšme—tai kalbos mokslo šaka, tirianti žodžių kilmę, nors nė kiek ne mažiau įprasta taip vadinti dar ir pačią žodžių kilmę bei jos vienokį ar kitokį aiškinimą. Pagrindinis tyrinėjimo metodas čia yra lyginamasis istorinis; papildomai dar taikomi vidinės rekonstrukcijos, lingvistinės geografijos ir

kiti metodai". Gerokai kitaip į visa tai žiūrėjo vienas garsiausių XX amžiaus lingvistų Louis Hjelmslevas (1995, 106), teigdamas, kad „tik labai nedaugeliu atvejų genetinė kalbotyra gali, laikydamasi elementų funkcijų, pateikti vienareikšmius ir tvirtus atsakymus dėl *žodžių etimologijos*, t.y. dėl individualios jų istorijos. Dažniausiai individuali žodžio istorija yra per daug sudėtinga problema, kad pakęstų vienareikšmius atsakymus,—genetinės kalbotyros metodas jos negali išspręsti" ir čia pat darydamas išvadą, jog *„Etimologinio žodyno tikslas—paaiškinti visus kalbos žodžius—labai patrauklus, bet iš tikrųjų nemokslinis. Jis iš metodo reikalauja daugiau, negu pastarasis iš tiesų gali duoti, ir tik be reikalo diskredituoja šį metodą"* (išskirta citуojant S.V.).

Sigito Gedos paradigminis modelis: katalizė, istorinis lyginamasis metodas, etimologija.

Formų katalizės sąvoka yra sudėtinga ir prie jos verta sustoti kiek plačiau. Pastarasis terminas pasiskolintas iš Louis Hjelmslevo (1953). Katalize vadinamas lingvistinis veiksmas, kurį tyrinėtojas atlieka prieš išsamią analizę ir tuo būdu ją parengia. Katalizės (žodis kilęs iš graikų veiksmažodžio κατάλνω „išlaisvinu") tikslas—susilpninti matomus, substancinius kalbėjimo ryšius kalbos grandyse taip, kad už jų atsiskleistų giluminė realybė—abstraktūs kalbos vienetai. Katalizės metu gali būti įvedamas tik apibrėžtas naujų vienetų skaičius, kuris nekeičia turinio plano. Pvz., elementarus katalizės pavyzdys galėtų būti formos *medžiai* keitimas forma *medjai*, remiantis tuo, kad likusioje paradigmos dalyje vietoje *dž* yra minkštasis *d*. Nesunku pastebėti, kad Hjelmslevo *katalizė* panaši į vidinę

rekonstrukciją, palengva pereinančią į istorinį lyginamąjį metodą, po kurio logiškai eina etimologinis tyrinėjimas. Pabandykime paanalizuoti kelis katalizės ir etimologijos atvejus Gedos eilėraštyje „Etimologinė pauzė":

jausti — pajautos — Pajauta — jautis — aušti — šviesėti — jungti — jaunas — jaug — ti — augti — tekėti — P — aukštis — augalas — takas — Pta — paukštis — Paukščių takas padangėj [...]
Pats ir Vieš — Pats — ir Pat erai — patinas — pjautuvas — mėnuo — ir p — au — tai — te — ka — tekis — tėkmė — mėnuo — mėlynas tavo mėnulis — ugny —

ŽGV, p. 156

Pauzės sąvoka Gedos kūryboje užima ypatingą vietą: eilėraščiai, kuriuose yra šis žodis, sudaro *eilių romano* (terminas—poeto) „Žalio gintaro vėriniai" siužetinį pagrindą (žr. p. 82, 91, 96, 101, 109, 133, 135, 156, 161, 214, 222, 250). Keli šių eilėraščių pavadinti *etimologinėmis pauzėmis*. Norėdamas iš vienos formos išvesti kitą, poetas kuria tarpines formas taip, kad pastarosiose būtų atpalaiduoti substanciniai ryšiai, t.y. jas katalizuodamas. Tokia tarpine katalizuota forma tampa *jaugti*, kad iš žodžio *jaunas* būtų galima išvesti *augti*. Tiesa, kalbiniu požiūriu toks išvedinėjimas neparemtas. Tačiau vis dėlto šiose eilutėse užslėpta glūdi ne tik poetinė, bet ir lingvistinė etimologija, nes žodžiai *jautis* ir *jungti* yra giminiški. Vytautas Mažiulis (1993, 319) yra įrodęs, kad lie. *jautis* seniau yra buvęs ne daiktavardis, o būdvardis *jauta* „(pa)jungtas". Neabejotini giminiški žodžiai *aukštis* (žinoma, jeigu atskirsime, kaip tai daro tekste Geda, prieš šį žodį esančią raidę *P*) ir *augti, augalas*.

Tolesniame eilėraščio tekste aktualizuojamas žodis *Pats*. Tiesa, šis žodis net ir sinchroniniame kalbos apraše svyruoja tarp įvardžio ir daiktavardžio, plg. *aš tą darbą padarysiu* ***pats/pati*** (abu žodžiai yra įvardžiai), *Jono* ***pati*** (t.y. žmona) *Ona*. Taigi turime schemą, kurios pirmoji grandis

Pat(s) — *(Vieš)****pat(s)*** — ***Pat****(erai)* — ***Pat****(inas)*,

kurioje lingvistiškai nemotyvuotas tiktai trečiasis dėmuo ***Pat*** *(erai)*. Tolesnė asociacija vyksta per žodį *pjautuvas*, pastarąjį siejant su žodžiu *mėnuo* (plg. pasakymą *mėnulio pjautuvas*). Gali iš pirmo žvilgsnio atrodyti, kad nėra jokio semantinio ryšio tarp žodžių *mėnuo* ir *pautai*. Tačiau toks įspūdis yra klaidingas. *Pirma*, mėnulis iš pažiūros yra tarsi gyva būtybė, nuolat keičianti savo išvaizdą ir akivaizdžiai susijusi su įvairiais gyvenimo ritmais. Dėl jo augimo ir po to vėl einančio išnykimo, poveikio žemei ir moters organizmui jis siejamas su vaisingumu (Becker 1995, 161–162). *Antra vertus, kiaušinis* yra vaisingumo įkūnijimas, krikščionybėje tapęs prisikėlimo simboliu. Geda vartoja ne visiems gerai žinomą žodį *kiaušinis*, o žodį *pautas*, kuris labiau nei pirmasis žodis susijęs su *mėnuliu*, ypač jo fazėmis, savotišku „pūtimusi". Pautas (būtent šį žodį nurodė Konstantinas Sirvydas pirmajame savo žodyne XVII amžiaus pradžioje) žinomas ir prūsams—*paute, pawte* (plg. Mažiulis 1996, 239–240), vedamas iš bendrabaltiškos formos *pautas* „tai, kas pasipūtę", savo ruožtu išriedėjusios iš baltų–slavų veiksmažodinės formos *paut-/ put-* „pūstis", davusios lietuvių *pusti, pūsti* ir t.t. Tolimesni trys žodžiai—*teka* — *tekis* — *tėkmė* vėl iš pirmo žvilgsnio nesusiję, jeigu nepaliečiame jų giliosios semantinės struktūros. Nėra lengva patikėti, kad ką nors bendro gali turėti

žodžiai *tekėti* „bėgti" ir *tekis* „nekastruotas vyriškos giminės gyvulys (kuilys, ožys, avinas)". Visi tie žodžiai yra giminiški (Sabaliauskas 1994, 353). Be to, *tėkmė* ir *mėnuo* susijungia ir dėl sintagminio artumo: galima užrašyti ir *tėkmėnuo*, šriftu išskiriant reduplikuotą skiemenį. Taigi taip sudarytame tekste kalbos ženklai vargu ar gali būti laikomi nemotyvuotais. Galbūt poezija, stiprindama kalbos ženklo motyvuotumą, rekonstruoja didžiai archajišką kalbos raidos tarpsnį: daugelis kalbininkų linkę manyti, kad seniausioje kalbos vystymosi stadijoje kalbos ženklai buvo motyvuoti, bent jau galėjo būti įprastas *fonetinis* motyvavimas. Vienu paprasčiausių motyvavimo būdų laikoma reduplikacija—žodžių darybos būdas, pirmasis atsirandantis vaikų kalboje.

Sigitas Geda, konstruodamas paradigminį modelį, nuo vienos kalbos prie kitos pereina taip pat lengvai, kaip tai daro kalbininkas, taikydamas istorinį lyginamąjį metodą:

> Be reikalo sielvartavo gerai neišmokęs
> Keltiškai, persiškai, sanskritiškai ir aramėjiškai
>
> p. 8*

> Tamsus, sutirštintas bažnyčių aukojimo aliejus,
> širdies ekstatiškas vabalas, nujaučiantis skriesmą,
> s -kristus, grynas lotyniškas contra punctus, acutus,
> sanskritiškai ausiai, kur Ch garsas yra judėjiško
> poribio (chamas, chaltūra), tiurkų chu, ar mongolų:
> tik užuominos apie S kristų [...]
>
> *BA*, p. 23

---

* Sigitas Geda, *Babilono atstatymas*, Vilnius, 1994. Toliau—*BA*.

Kartais kūrinys gali atrodyti kaip lingvistinių pastabų lapas, plg. eilėraštį ilgu pavadinimu, imituojančiu XVI ar XVII amžių kūrinių pavadinimus „NUOTRUPOS IŠ PERLYTO TACITO UŽRAŠŲ atėję į galvą žiūrint į gyliuojančius arklius po Snaigyno ežero alksniais":

> Netoli/ nuo aisčių/ kurie/ patys/ save/ laikė/ šernais/ buvo/ ir varmiai/ o iš/ tikro/ tai kurmiai/ gyvenantys/ po žeme/ netyčia/ išlindę/ į šviesą/ jie gaišdavo/ t.y./ šviesėdavo/ kariauti/ su jais/ būdavo/ itin sunku/ nes karščiausią/ vasaros/ dieną/ pasiversdavo/ varmais/ ir puldavo/ su kažkokiu/ antgamtišku/ įniršiu/ gert/ arklių/ kraują/ venedai/ besigiminiuojantys/ su Venera/ vadindavo/ juos/ Wurm/ kirmėlė
>
> ŽGV, p. 63

Pabandykime kalbų išvardijimą ir atskirus tų kalbų žodžius gretinti su tekstais iš Vytauto Mažiulio „Prūsų kalbų žodyno" (1988, 48, straipsnis *addle* „eglė"), atskirai pateikdami pavyzdžius ir kalbų išvardijimo tvarką:

addle — tanne — Fichte — edlė — eglė — jela — jodla — ebulus — ebulum — adyti — adata — odocus

Prūsų — vokiečių — rytų Prūsijos vokiečių — bažnytinė slavų — serbų — kroatų — čekų — lenkų — lotynų — galų

Panašiai kaip ir kalbininkas, Sigitas Geda kuria savotiškas išnašas, kurios atsispindi eilėraščių pavadinimuose, pvz.,

„Christianas Stangas ir lietuvių kalbos gramatika" ŽGV, p. 64
„Bronys Savukynas kildina prūsus iš prausti" ŽGV, p. 205

Ar galima Sigitui Gedai „suteikti" lingvisto teises? Jei atsakysime teigiamai (o kitokio atsakymo, atrodo, ir negalėtų būti), kyla klausimas, ar šio poeto lingvistika

radikaliai skiriasi nuo įprasto kalbotyros mokslo. Į pirmąjį klausimą galima atsakyti teigiamai, į antrąjį—neigiamai. Pradėkime nuo antrojo klausimo, kuris yra ne tiek poetikos, kiek bendrosios kalbotyros problema. Pirmoji išvada, kurią galima padaryti kalbant apie tai, kaip poetas įveikia lingvistinę sieną, gali skambėti taip: konkretaus poeto konkreti gramatika nepriklauso konkrečiai kalbai. Poetas, rašydamas *konkrečia* kalba ar interpretuodamas *konkrečią* kalbą, reprezentuoja *Kalbą* kaip visumą. Kaip yra pastebėjęs W. Chafe'as (1971, § 2.3), evoliucijos procese žmogus išvystė vieną labai įdomų kalbos bruožą: tai, kas pasakyta, žmogaus sąmonėje kurį laiką išlieka kaip visuma, o ne kaip linijinis reiškinys. Šis bruožas, galimas dalykas, tapo poezijos (bent jau indoeuropiečių poezijos, besiremiančios žodine kultūros perdavimo forma) konstrukcijos šerdimi. Kiekvienas poezijos kūrinys (pradedant epu ir baigiant lyrika) yra pilnas jungčių ir mnemotechninių priemonių (garsiniai pakartojimai, anagramos, žiedinė kompozicija ir t.t.). Toks tekstas (lietuviškas terminas ***eilėraštis*** toli gražu netinka visiems poezijos kūriniams) yra skaitomas tiek horizontaliai (iš kairės į dešinę, iš dešinės į kairę ar būstrofedonu), tiek ir vertikaliai.

Vlado Braziūno sintagminis modelis: vertimas ir etimologija.

Šio poeto kūryba, nugalėdama lingvistinę sieną, panaudoja kitą būdą—sintagmatiką, kurioje slypi vertimas:

> teisė išnykti vienintelė teisė, kai kylantis rytas kaip dūmas / sanskritiška dhūmikā [...] trinasi gabalas medžio į

gabalą medžio, kol lūpos įpučia agnį / šilumą, žaibą ir židinio leipstančią liepsną ir vedų šventąją ugnį (*U*, p. 30).

Atkreiptinas dėmesys, kad siekiant autentiškumo žodyje *dhūmikā* žodžio gale netgi ilgumas pažymėtas—dalykas, kuris eiliniam ir neeiliniam poezijos skaitytojui yra bevertis. Kartais vertimo idėja subtiliai balansuoja tarp poetinio teksto galimybių ir lingvistikos, pvz., *degė vasara* (*U*., p. 88), kur galima įžiūrėti lietuvių ir prūsų kalbų sankirtą: Elbingo žodynėlyje pr. *dagis* (E 14) verčiamas vokišku *somer*, t.y. *Sommer* „vasara".

Kartais vieno ar kito žodžio grafinis vaizdas reikalauja specialių lingvistinių bei literatūrinių žinių, pvz., *ginkluose geležį giedant girdėjusis wijrs* (*U*., p. 138), kur pasakymas *ginkluose geležį giedant* yra paimtas, kiek perfrazuojant, iš Viduramžių anglų epo „Boewulfas", o prūsų *wijrs „vyras"*—iš trečiojo 1561 metų katekizmo žinomas žodis (plg. Mažiulis 1997, 246–247). Vertimo principas iš vienos kalbos į kitą kalbą toks gajus, jog retkarčiais netgi pralenkia poezijai būtinus suprantamumo reikalavimus:

tolo ir tilo griaudingi giedojimai, rimo griaustinis
dingo už tilto, už gelžkelio, nieks jau vardu neminės
šito, katras jau kitoks ne kaip žmonės, krikščionis dvigymis
várṇa—laisvoji, išgimusi iš giminės

ABD, p. 60

Šioje atkarpoje žodis *várṇa* parašytas ne taip, kaip jis atrodytų lietuvių kalboje. Taip rašomas sanskrito žodis. Atrodo, čia yra įsivėlusi korektūros klaida: turėtų būti ne *várṇa* (pastarasis žodis reiškia „fonema" indų gramatinėje mokykloje), o *varna*, reiškiantis „kasta", pirminė šio žodžio

reikšmė yra „spalva", gražiai deranti prie posmelio semantikos (plg. posakį *balta varna*). Apie tai, kad šį žodį reikia skaityti iškart dviem kalbomis, nurodo pasakymai *krikščionis dvigymis* ir *išgimusi iš giminės*. Be to, apie dvejopą skaitymą signalizuoja pasakymas *vardu neminės* ir paskutiniojo posmelio žodžiai *varde, iš vargo užgimęs*, turint galvoje tai, kad eilėraščio pavadinime „Tyla ir žodis" yra ne *vardas*, o *žodis* (bet latviškai *vārds* „žodis", prūsų *wirds* „t.p.", lotynų *verbum*, vokiečių *das Wort*).

Užšifravimo ir iššifravimo pavyzdžiais galima laikyti eilėraščius „Vakaro žinios" ir „Adrija rėja", pastarajame vertimas visiškai priartėja prie anagramos.

Eilėraštyje „Vakaro žinios" poezija siejama su tolimomis epochomis ir ezoterija:

> žemyno galas, keltas keliasi į salą,
> iš drūto ąžuolo drevės transliuoja vakaro žinias druidas
> nukvakęs, suvarliagyvėjęs, Viešpaties litvakas sąla
> nedalią auką, žynio skiemenuojamą išvydęs
>
> *U, p.* 138

Kaip ir kitais atvejais, užšifravimas čia pagrįstas *kalbų santykiais*: daugelis žodžių turi dvejopą, t.y. lietuvišką ir nelietuvišką, interpretaciją. Pastaroji savo ruožtu gali būti rutuliojama toliau. Pvz., *galas* bus suprantamas ir kaip *pabaiga, krantas*, ir kaip lotynų *gallus* „galų tautos žmogus". Plg. Caesario „Commentarii de bello Galllico" pirmąją knygą, kurioje sakoma: *Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli apellantur* „Galija visa yra padalinta į tris dalis, kurių vienoje gyvena belgai, kitoje akvitanai, trečioje tie, kurie savo kalba vadinasi keltais, o

mūsų kalba—galais". Gentivardis *galli* į lotynų kalbą atėjo iš graikų Γαλαται. Taigi atkarpą *galas, keltas* galima suprasti kaip žodyno lizdą *galai* (gentivardis lotynų kalba): *keltai* tas pats gentivardis pačių keltų kalba). Pagal antikinius duomenis, keltai yra skirstomi į *žemyno* ir *salų* keltus. Taigi klasifikacija išsiplečia po visą pirmąją eilėraščio eilutę. Turint galvoje tai, kad keltų kalbos ir tautos per savo istoriją (pradedant Caesario užkariavimais) iš tikrųjų kėlėsi iš žemyno į salas, į šias eilutes galima žiūrėti kaip į trumpą keltų istorijos atpasakojimą.

Tolesniame tekste vertimas taip užmaskuotas, jog reikalauja specialių žinių:

> tik ji beribė gyvasties daryba
> žynys be atvangos, kalbos dailidė
> jai saliutuos iš ąžuolo patrankos,

nes keltų žyniai, vadinami *druidais* (dūrinys iš *derw-* „medis (paprastai ąžuolas)"—*wid-* „žinoti"), t.y. „gaunančiais žinias iš ąžuolo", nors ir turėdami raštą, žinias perduodavo žodžiu, panaudodami poetines formas. Senovės graikų tradicijoje poetai vadinami επεων τεκτονεσ „kalbos dailidės".

Apskritai, *keltų* istorija, kaip ir *druidų* vardas, yra įgavęs Braziūno kūryboje itin ryškų akcentą ir kitose knygose, plg. eilėraštį „Tyla ir žodis" (dar papildomai galima palyginti didelę Gunčio Berelio esė „Klusums un vārds", kurią lietuviškai verstume „Tyla ir žodis", to paties pavadinimo knygoje, išleistoje 1991 metais (p. 39–62):

> Tūpė ant drūto druido šaknų ąžuolinių, užutrakiuos liejos
> Žirgo Persėjo, sparnuoto pagonio, išspirtas vanduo
>
> *ABD*, p. 60

Trečiojoje ir ketvirtojoje eilutėse nuo keltų netikėtai pereinama prie *Viešpaties litvako* ir *žynio skiemenuojamos aukos*, t.y. persikeliama į kitą kultūrinį arealą. Persikėlimas vyksta staigiai, tačiau sklandžiai: *Viešpaties litvakas* (pastarajame žodyje nesunku įžvelgti lotynų kalbos žodžio *quercus* „ąžuolas" atspindį—tai Lietuvos žydas, o žynio skiemenuojama auka—Tora. Plg. Sigito Gedos eilėraščio „Tibeto vienuolio kaukolė, išnirusi 1985" eilutes: *vienas/ mėnuliškai/ rausvas/ Toros/ skiemuo/ neteisingai/ išskaitytas/ 45-tais sukėlė/ astralinį/ potvynį/ po/ Berlynu (ŽGV*, p. 69).

Reikia atkreipti dėmesį į teksto atkarpą, kurioje kalbama apie *žynio skiemenuojamą auką*. Pagrindiniu, svarbiausiu poezijos vienetu yra tapęs *skiemuo*. Galima spėti, jog taip yra atsitikę todėl, kad skiemuo yra virtęs kvazimorfema, t.y. poetiniu morfemos pakaitalu. Tokios kvazimorfemos—labai patogus įrankis įveikti kalbinę sieną. Šis principas labai aiškiai deklaruojamas eilėraštyje „Adrija rėja" (*U.*, p. 52), kuriame vertimo būdu užšifruotas pats vietovės, apie kurią kalbama, pavadinimas. Plg. antrojo posmelio pradžią:

> tau Adrija rėja, lietuviškai—trupinius lesk
> vieninteliai veža per Ąžuolo miestą pragaro ratai

Tekste konkretizuojama veiksmo vieta, tačiau tai padaroma užšifruotai: apytikrė geografinė erdvė nurodoma žodžiais *Adrija rėja*, t.y. Adrijos jūra. Pati *Adrija rėja* yra pasiskolinta iš Binkio „Augnelijų arijos". Tačiau pasiskolinimas yra labai kūrybiškas: Binkio eilėraštyje abu kvazižodžiai menkai tesusiję su pačiu eilėraščiu (iki šiol tebesiginčijama, ar tai tik pažaidimai, ar koks rimtesnis dalykas, žr. *Metai* 1998, 12, p. 149). Tuo tarpu Braziūno

eilėraštyje tai svarbi įvykio vietos nuoroda. Poeto pasakymas *lietuviškai—trupinius lesk* yra aiškus sufleris, kad būtina versti iš vienos kalbos į kitą kalbą. Antroji eilutė dar labiau sukonkretina veiksmo vietą: paminimas *Ąžuolo miestas*. Tas miestas—*Dubrovnikas*, Adrijos pakrantės kurortas, serbų barbariškai sugriautas per karą. Taigi pirmojoje eilutėje suformuluota nuoroda, kad norint suprasti tekstą jį būtina versti iš vienos kalbos į kitą kalbą, antrojoje eilutėje realizuojama konkrečiu pavyzdžiu. Miesto vardas tekste užšifruotas. Tačiau vardas, nors ir būdamas užšifruotas, tekste įrašomas daugelį kartų: *Adrija, pragaro, ratai* ir tolesnio teksto žodžiuose ***narvą, privatų, tvarto, dureles***:

> ir vežasi viešas kiekvienas po narvą privatų
> ir vežasi narvo ar tvarto ankštas dureles

Svarbaus, kartais netgi kertinio, žodžio nebuvimas tekste—taip pat yra būdas tą žodį aktualizuoti. Norint tokį tekstą suprasti adekvačiai, būtinas platus kultūrinio konteksto žinojimas. Šiuo atveju nėra labai svarbu, ar konkretūs žodžiai *tvartas, narvas* aktualizuoja *karsto* metaforą.

Sonete lieka dar du trieiliai, kurių pirmajame kalbama apie Kroatiją, o antrajame teigiama, kad Dubrovnikas artėja prie Lietuvos:

> į darbą, į atilsį, ateitį—darda, kur švilpia pamėgzda
> apuokui tik juokas, bet vežasi—dėl visa ko
> po pažasčia kulipką, vardo miražą ir vėzdą.

Pastarosiose eilutėse vėl užšifruotas Dubrovniko vardas: ***darda, vardą, vėzdą***.

Paskutinėse trijose soneto eilutėse vėl sujungiama Kroatija su Lietuva:

> plevėsa lietuvi, skubėk ant namų, apsikuopk
> ir tavo griuvėsį privatų, ir pragarą tavo namo
> gabena vieninteliai ratai per Adrijos ąžuolo miestą

Ir pabaigoje nenusilpsta garsinis įrašymas: Dubrovniko pavadinimas atsispindi žodžiuose *griuvėsį, privatų, ratai,* dar kartą sukonkretinama miesto ir paties įvykio vieta: *per Adrijos ąžuolo miestą.*

Taigi du poetai, skirtingai matantys pasaulį, bando nugalėti lingvistinę sieną. Abu kartus sienos perėjimo būdu tampa platus lingvistinių priemonių „repertuaras", abiem atvejais autoriai rodo neabejotiną lingvistinį išprusimą. Tačiau siena įveikiama dviem būdais. Pirmuoju—Gedos atveju—sienos įveikimas labai panašus į kalbotyros variantą ir todėl gali būti pavadintas paradigminiu. Antruoju—Braziūno atveju—aiškus polinkis į sintagmatiką. Nors paradigminiai ryšiai pastarojoje poezijoje aiškesni nei sintagminiai, vis dėlto daugeliu atvejų juos tenka specialiai šifruoti, pasitelkiant gramatikos veikalus, žodynus ir pan. Pagarindiniu vienetu abiem atvejais tampa ne žodis, o skiemuo, virstantis kvazimorfema.

Pabaigoje tenka prisiminti, kad lingvistinių sienų įveikimas ar netgi jų nebuvimas nėra naujas dalykas—tokios situacijos aprašytos jau J.L. Borgeso novelėje *La Biblioteca de Babel* „Babelio biblioteka", plg. šio rašytojo sugalvotą dar nediferencijuotą kalbų būseną, kurioje *„Negaliu rasti tokio kelių raidžių,—dhcmrlchtdj—derinio, kuris nebūtų Bibliotekoje numatytas ir vienoje tų mįslingų kalbų neturėtų kokios kraupios prasmės. Negalima ištarti nė vieno*

skiemens, kuris nežadintų graudulio ar baimės; kuris vienoje tų kalbų nereikštų kokio dievo vardo". Tiesa, toje Bibliotekoje kažkada buvo aptikta knyga, kuri apibūdinama taip: *„Prieš penkis šimtus metų vienas iš viršutinių šešiasienių viršininkų aptiko knygą, tokią pat painią, kaip ir visos kitos, tik su dviem lapais tapačių eilučių. Jis parodė savo radinį klajojančiam šifruotojui, ir tas pasakė, kad ji parašyta portugališkai; kiti sakė, kad jidiš. Į amžiaus pabaigą įstengta nustatyti, kokia tai kalba: tai buvo guaranių kalbos samių–lietuvių dialektas su klasikinės arabų kalbos fleksija"*.

LITERATŪRA

U. Becker, *Simbolių žodynas*, (vert. iš vokiečių kalbos), Vilnius, 1995.

W.L. Chafe, *Meaning and Structure of Language*, Chicago and London, 1971.

K. Gaivenis, S. Keinys, *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas, 1990.

L. Hjelmslev, *Kalba* (vert. iš prancūzų kalbos), Vilnius, 1995.

L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language* (vertimas iš danų kalbos), Bloomington, 1953.

V. Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologinis žodynas*, t. 1, A–H (1988); t. 2 I–K (1993); t. 3, L–P (1996); t. 4, R–Z (1997), Vilnius.

A. Sabaliauskas, Iš kur jie? *Pasakojimas apie žodžių kilmę*, Vilnius, 1994.

V. Urbutis, *Baltų etimologijos etiudai*, Vilnius, 1981.

PIRMOJI LIETUVIŲ IMIGRACIJOS BANGA:
Sociolingvistiniai aspektai

DAIVA MARKELYTĖ

Kai pradėjau galvoti apie savo disertacijos temą, mano profesoriai pabrėžė, kad disertacija turėtų duoti kažką naujo, kas galėtų praplėsti pasirinktos srities esamą sampratą. Ta, palyginti jauna, interesų sritis angliškai yra vadinama *Literacy Studies*, lietuviškai—raštingumo studijos. Į ją įeina sociolingvistika ir kalbų istorija. Viena mano profesorė, žinodama, kad domiuosi šio krašto etniniais klausimais ir pati esu ateivių duktė kalbanti lietuviškai, paragino disertacijoje domėtis lietuviais imigrantais.

Man taip pat buvo žinoma, kad idealiai disertacija turėtų liesti ir šių laikų socialinius rūpesčius ir interesus. Ilinojaus universitete, Čikagoje, kur dėstau rašybą, didėja imigrantų ir imigrantų vaikų skaičius, ypač iš Meksikos. Man pasirodė, kad yra didelių panašumų tarp šių dienų gausios imigracijos iš Meksikos ir pirmosios lietuvių imigrantų kartos, kuri atvyko į Ameriką tarp 1880 ir 1920 metų, vadinamoje *Didžiojoje imigrantų bangoje*. Tuo metu į Ameriką atvyko maždaug pusė milijono lietuvių. Yra

panašumų ir lyginant šių dviejų tautybių išsilavinimo lygį. Atvykstančių iš Meksikos imigrantų dauguma yra baigę tik pradinį mokslą. Tačiau yra ir nemažas skaičius beraščių. Žinome, kad ir ano laiko lietuvių bendras išsilavinimo lygis buvo žemas.

Nutariau rašyti apie pirmosios bangos lietuvius imigrantus ir jų asimiliaciją šiame krašte, atsižvelgdama į įvairias kultūrines ir socialines įtakas. Gilinausi į įvairius žinių šaltinius: istorinius duomenis, tų laikų laiškus, žurnalistiką ir grožinę literatūrą, taip pat šių laikų mokslinius darbus. Mano susidomėjimą dar padidino asmeniški pokalbiai su anų laikų imigrantų palikuoniais, kurių daugumai jau daugiau kaip aštuoniasdešimt metų amžiaus. Esu surengusi apie dvidešimt tokių pokalbių. Dažniausiai kalbėtis tekdavo anglų kalba, nors buvo ir tokių atvejų, kai anglų kalba maišėsi su lietuvių.

Mano darbas rėmėsi klausimais: kokie socialiniai, ekonominiai, psichologiniai motyvai skatino pirmosios kartos lietuvius imigrantus išmokti anglų kalbą? Kokius sunkumus jie turėjo patirti šią kalbą įsisamonindami? Dauguma amerikiečių galvoja, kad pirmosios kartos imigrantams buvo labai svarbu greitai išmokti kalbėti angliškai, nes anglų kalba kasdieniniame gyvenime jiems buvo būtinybė. Manoma, kad tų laikų imigrantai anglų kalbos mokėsi su dideliu noru, ne taip, kaip šių dienų „užsispyrėliai iš Meksikos". Be to, norėjau patyrinėti ir mūsų imigrantų raštingumą. Žinant, kad tarp jų buvo daug beraščių, buvo įdomu, kaip jie sugebėjo tvarkyti su rašymu susijusius asmeninius reikalus: pildyti dokumentus, rašyti laiškus—ne tik lietuvių bet ir anglų kalba.

Beraščių skaičių sunku nustatyti net apytikriai, nes raštingumą (angliškai *literacy*) galima interpretuoti įvairiai. Pavyzdžiui, yra žmonių, kurie skaito laisvai, bet kuriems daug sunkumų sukelia rašymas. Iš dalies ir dėl šios priežasties, to laikotarpio raštingumo statistikos vienos nuo kitų labai skiriasi. Štai 1911 metų Amerikos imigrantų komisija[1] apskaičiavo, kad 75 procentai Lietuvoje gimusių vyrų, kurie dirbo Čikagos skerdyklose, buvo raštingi. Tuo tarpu istorikas Dovydas Fainhauzas įrodinėja, kad tikrasis skaičius buvęs daug mažesnis—tik 53 procentai[2]. Vaclovas Biržiška straipsnyje apie Amerikos lietuvių spaudą teigė, kad jos pirmieji žingsniai buvo sunkūs ne dėl to, jog spaudos bendradarbių skaičius buvo mažas, o dėl to, kad iš viso nedaug lietuvių mokėjo skaityti.[3] Uptono Sinclairo romano *The Jungle (Džiunglės)* veikėjai—to laiko lietuviai imigrantai, dirbantys Čikagos skerdyklose,—į Ameriką atvyksta nemokėdami lietuviškai skaityti, išskyrus vieną—Oną Lukoszaitę, romano herojaus Jurgio Rudkaus žmoną. (Jurgis labai didžiuojasi šiuo faktu: jo žmona—ne tik dvarininkų duktė, bet ir *raštinga* dvarininkų duktė.)

Dėl tokios bendro išsilavinimo stokos galima, bent iš dalies, kaltinti tuo metu Lietuvoje vykdytą rusifikacijos politiką. Kaip mes visi žinome, tuo laiku lietuviška spauda lotyniškomis raidėmis buvo draudžiama. Mokyklos

---

1 *Report of the Immigration Commission, 1911.* Washington, D.C.: Government Printing Office.

2 Dovydas Fainhauzas, *Lithuanians in Multi-Ethnic Chicago.* Chicago: Lithuanian Library Press, 1977, p. 21.

3 Vaclovas Birziska, "The American-Lithuanian Publications, 1875-1910". *Journal of Central European Affairs*, n. 18, 1959, p. 397.

tapo svarbiausia rusinimo priemone: uždarytos parapinės mokyklos, kuriose dar buvo palikta lietuvių kalba, ir pristeigta valstybinių pradžios mokyklų su dėstomąja rusų kalba. Užuot vaikus leidę į tokias mokyklas, tėvai samdydavo vadinamuosius „daraktorius", kurie mokė skaityti ir rašyti. O dažniausiai teko vaikus patiems slaptai mokyti namuose. Mama, prie ratelio mokanti skaityti sūnelį ar dukrytę, tapo legenda. Petro Rimšos 1906 m. skulptūra *Lietuvos mokykla* (*Vargo mokykla*) laikoma mūsų krašto švietimo simboliu.

Kalbant su Amerikoje gimusiais lietuvių imigrantų vaikais, ne vienas jų atsakydamas į klausimus apie savo tėvų išsilavinimą atsakė taip, kaip viena moteris: Mano mamytė sakydavo—aš galiu ją girdėti: „Vaikeli, vargas išmokino. Mane tai vargas išmokino".

Vargo mokyklos įvaizdis kalba ne tik apie tokio švietimo sunkumus ir pasiaukojimą, bet ir išsikiria intymiu, į šeimą nukreiptu mokymo būdu; jeigu lygintume su tuo metu Amerikoje veikusiu *The Little Red School House*, kuris pasižymėjo struktūriniu pobūdžiu, o ne—kaip *vargo mokykla*—grynai asmeniniu. Daugelis nežino, kad šis amerikiečiams žinomas ir net artimas simbolis buvo Amerikos rasistinių ir antiimigrantinių grupių naudojamas prieš imigrantus[4]. Tuo metu veikusi vadinamoji *American Protective Association* ir *Ku Klux Klan* grupės buvo nusistačiusios prieš įvairių tautybių imigrantus ir stengėsi, kad jiems nebūtų leista lankyti valstybines mokyklas.

---

4 John and Selma Appel, "The Huddled Masses and the Little Red Schoolhouse", in *American Education and the European Immigrant, 1840-1940*. (Chicago: University of Illinois Press, 1982).

Galima sakyti, kad į naujuosius ateivius su nepasitikėjimu žiūrėjo dauguma amerikiečių. Visi ateiviai iš Rytų Europos—lenkai, slovakai, čekai, lietuviai—buvo vadinami slavais, dėl jų nemokėjimo susikalbėti angliškai į juos buvo žiūrėta su panieka. Daug kas juos vadindavo „šiukšlėmis iš Europos". Kai kurie politikai ir net mokslininkai, galvodami, kad kalbos yra paveldėtos, bandė įrodinėti, jog demokratijos idėjas suprasti ir įgyvendinti gali tik žmonės, kurių gimtoji kalba yra anglų.[5]

Kad imigrantai, tarp jų ir lietuviai, „suamerikonėtų", buvo steigiami vakariniai anglų kalbos kursai (evening classes), kur daugiausia buvo naudojami trečio pradinės mokyklos skyriaus lygio *civics* vadovėliai, visai nepritaikyti kitakalbiams imigrantams. Tokios vakarinės programos pasisekimo neturėjo ir dėl kitų priežasčių. Kazimierietė seselė Delekta man pasakojo, kad jos tėvas tik kelis mėnesius telankė vakarinius kursus:

> Aš jo klausiau: „Pa, why didn't you finish?" Jis atsakė: „Man buvo sarmata. Tyčerka buvo jaunesnė už mane". [Žodis „tyčerka", žinoma, yra padarytas iš kalbų mišinio; anglų *teacher* su lietuviška galūne.]

Iš tikrųjų, kalbos nemokėjimas labiausiai ir sunkino gyvenimą patiems pirmiesiems imigrantams, kurie į Ameriką atvyko praeito šimtmečio gale, neturėdami čia jokių artimųjų. Vėliau atvykusiems buvo lengviau, ypač tiems, kurie kūrėsi ten, kur jau buvo įsteigtos lietuviškos parapijos. Ten žmonės siekė mokslo, pamažu atsirado

---

5 Dennis Baron, *The English-Only Question*. (New Haven: Yale University Press, 1990), p. 27-63.

mokslo ir meno draugijų, pakilo tautinis sąmoningumas, neleidęs mūsų tautiečiams išsiblaškyti ir paskęsti svetimoje jūroje. Kita vertus, kuo didesnis lietuvių skaičius apsigyvendavo vienoje vietoje, tuo mažiau svarbu jiems būdavo išmokti anglų kalbą. Edvardas Stockus prisimena tuos laikus Bridgeporte (Čikagos rajonas, kur telkėsi to meto lietuviai), kai močiutė jį siųsdavo apsipirkti į krautuves, kuriose buvo kalbama vien lietuviškai: The butcher, the baker, and the candlestick maker were all Lithuanian. [Mėsininkas, kepėjas ir žvakdirbys—visi buvo lietuviai.] Nors Stockaus motina buvo gimusi jau Amerikoje, jis anglų kalbą išmoko tik pradinėje mokykloje, namie ir su draugais kalbėdavosi tik lietuviškai.

Daug mūsų senųjų imigrantų galvojo, kad svarbiau išlaikyti savo gimtąją kalbą ir perduoti ją vaikams, negu išmokti angliškai. Visi jų kaimynai kalbėjo lietuviškai, o beveik visose imigrantams reikalingose įstaigose mokėti anglų kalbą nebuvo būtina. Pavyzdžiui, Čikagos skerdyklose, kur dirbo daug lietuvių, už anglų kalbos mokėjimą svarbesnis buvo fizinis pajėgumas (*a good pair of hands*), pasiryžimas dirbti ilgas valandas ir gebėjimas sugyventi su kitais. Kazimierietė seselė Cordia, kurios tėvas skerdyklose dirbo daugelį metų, man šitaip pasakojo:

> Stockyards nereikėjo angliškai mokėti. Jiems parodė, ką daryt, kaip kapoti kiaulės kojas nuo kaulų ar surinkti uodegas, ir jie tai darydavo. „Hey, Charlie, come here." Jiems tik tiek reikėjo anglų kalbos žinot. „Hey, Charlie, come here."

Nors ir darbovietėse anglų kalba labai reikalinga nebuvo, mūsų žmonės ją ten dažnai išmokdavo. Pavyzdžiui, skerdyklose įvairių tautų darbininkai—lenkai, če-

kai, vokiečiai, lietuviai—naujai išmoktus anglų kalbos žodžius išbandydavo tarpusavyje. Skyriuose, kur buvo daugiau airių, kitų šalių imigrantams anglų kalbą išmokti buvo lengviau.

Sinclairo *Džiunglėse*[6] matome, kad vyko ir atvirkščias procesas. Skerdyklos „manegeriai" pramokdavo ir keletą žodžių imigrantų kalbomis. Štai Jurgis Rudkus bando susikalbėti su nauju viršininku:

> "Worked here before?" [viršininkas jo klausia.]
> "No 'stand." [Jurgis atsako.]
> (...)
> "Shovel guts?"
> "No 'stand."
> (...)
> "Zarnos. Pagaiksztis. Szluota." [Viršininkas imituoja judesius.] (...)
> "Je."
> "See door. Durys?" (...)
> "Je."
> "To-morrow, seven o'clock. Understand? Rytoj! Prieszpietys! Septyni!"

Kadangi tuo laiku dirbo daugiau vyrų, negu moterų, vyrų galimybės išmokti anglų kalbą buvo didesnės. Pirmojoje lietuvių imigracijos bangoje angliškai kalbančių vyrų buvo daugiau, nei moterų. Viena lietuvių ateivių duktė taip man kalbėjo:

> My mother never really learned too much English. She spoke English because she had to talk to her American neighbors. But a very broken English. Her Lithuanian was broken, too. She would use words like *boysas* and *ant stryto*:

6 Upton Sinclair, *The Jungle*. 1906. (Signet Classic, 1990), p. 35.

„Neikit ant streeto." My father learned English at work. He spoke it pretty well.

Toks kalbinis mišinys, kuris mums dažnai rėžia ausį, buvo būdingas ne tik lietuviams, bet ir kitų tautybių imigrantams: lenkams, čekams, rusams, italams.

Svetimoje šalyje dominuojančią kalbą retai pavyksta išmokti be emocinių ir socialinių nuostolių, ypač kai šeimoje vaikai naująją kalbą išmoksta greičiau už tėvus. Čikagoje šio šimtmečio pradžioje taip dažnai atsitikdavo. Garsi visuomenininkė Jane Addams rašė apie tokius atvejus savo autobiografijoje. Tėvai su vaikais dažnai dėlto ginčydavosi, nors buvo ir daug atvejų, kad vaikai tapo savo tėvų anglų kalbos mokytojais. Seselė Cordia man šitaip pasakojo:

> Tėveliai nemokėjo angliškai. Bet jie klausydavos, kaip mes kalbėjom. Ir tokiu būdu jie vieną kitą žodį išsimokydavo. Bet jiems nepatiko, kai mes angliškai kalbėjom. Mamytė sakydavo: „Nu tai jūs sustokit šnekėt žydiškai." Ji tėveliui sakydavo: „Aš nežinau, kas bus su tais vaikais. Mes nesušnekėsim su jais."

Kita senųjų imigrantų duktė prisimena pirmuosius savo mamos ištartus anglų kalbos žodžius:

> Vieną kartą mes valgom. Mamytė darė blynus. Virtuvėj kepa, paskui mums atneša, kepa, atneša. Ji mums ką nors iš virtuvės sako. Mes negirdim: „Ką, mama? Ką, mama?". „I don't chew my cabbage twice!" Jos pirmi žodžiai angliškai. „Jūs manot, kad aš durna, kad aš nemoku kalbėti angliškai!" Ji girdėjo, kaip mes tą sakėm. Ir ji iš mūsų išmoko.

Džiunglėse Jurgis Rudkus irgi keletą anglų kalbos žodžių išmoksta iš savo vaikų. Tai jį skatina mokytis ir daugiau.

Seselė Agnesinė apie savo tėvą, kuris atvyko į Ameriką būdamas dvylikos metų, man pasakojo, kad jis išmoko kalbėti angliškai iš savo kaimynų:

> He'd point to different things. Cars, horses, signs, anything: „How is that? How is that? How is that?" And they would tell him, and he would ask again if he forgot.

Kiek laiko trūkdavo kol dar neužaugęs imigrantas ar imigranto vaikas išmokdavo anglų kalbą, priklausydavo nuo mokyklos, ar ji buvo parapinė, ar valstybinė (*public school*). Dauguma mūsų senųjų lietuvių tėvų į valstybines mokyklas žiūrėjo kreivai, kaip į „amerikoninimo" instrumentą. Nors jos buvo nemokamos, tėvai taupė pinigus, kad galėtų vaikus siųsti į lietuviškas parapines mokyklas, kur visi kursai buvo dėstomi lietuvių kalba (lietuvių istorija, katekizmas, skaitymas, gramatika) ir kur mokytojos dažniausiai būdavo Lietuvoje gimusios, čia tapusios vienuolėmis.

Nors dauguma lietuvių tėvų su vaikais kalbėdavosi tik lietuviškai ir juos siuntė į lietuviškas mokyklas, nedidelis nuošimtis buvo ir tokių, kurie elgėsi priešingai, galvodami, kad kuo anksčiau jų vaikai taps „amerikonais", tuo geriau. Tokį atvejį aprašo Žemaitė vaizdelyje *Amerikos lietuvių gyvenimas*. Naujai atvykęs iš Lietuvos imigrantas, apsistojęs „bordinghause" (nakvynės namai), kurio savininkai yra lietuviai, Amerikoje išgyvenę daugelį metų, stebi savo šeimininkų papročius ir gy-

saulyje. Pavyzdžiui, niekad jis nebuvo „dar matęs tokios storos moters", kaip šeimininkė. Jos vyras „vakarais visuomet su cigaru dantyse". O vaikas „nudriskęs, visuomet purvinas", bėginėja aplink namus. Svečias juokais jį pavadina „grinorium". Supykusi šeimininkė sako:

> – Ne koks grinorius mano vaikas, bet tikras amerikonas: čia gimęs ir kalba angliškai... (...)
> – Kodėl tamsta nemokai vaiko iš mažo lietuviškai? [Atvykėlis jos klausia.]
> – O kam? Vaikams lengviau mokykloje, kad moka angliškai, ir aš kitaip nejužinu su vaikais...
> – Kai didesnis užaugs, pradės žaisti su vaikais, girdės jų kalbą ir išmoks. (...) Vaikai kaip beždžionės: kaip girdi, taip ir jis kalba, o lietuviškai nemokėdamas iš mažo, niekur neišmoks paskui... mokykloje irgi tik angliškai...

Situacija, kurią aprašo Žemaitė[7] buvo greičiau išimtis, negu taisyklė. Daugelis tėvų, gal ir išmokę anglų kalbos iš savo vaikų, jų neragindavo vartoti ją namie. Kai kurie neraštingi tėvai net ir priklausė nuo savo vaikų, kai reikėdavo rašyti laišką į Lietuvą savo giminėms. Palaikyti glaudžius šeimyninius santykius laiškais buvo svarbu ir vieniems, ir kitiems, nes dauguma atvykusiųjų, susitaupę pinigų, ruošėsi grįžti Lietuvon.

Pats ryšio palaikymas buvo svarbiau už tai, apie ką rašoma. Seselė Cyrill Krasauskas, kuri užaugo Wisconsine, būdama vos aštuonerių metų ir jau mokykloje pramokusi lietuviškai rašyti, pasidarė savo šeimos raštininke. Būdavo, ji klausia motinos:

---

7 Žemaitė *Raštai*. (Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957),,t. 4, p. 174-175.

"Ką sakyti? Aš nežinau, ką sakyti." Mama atsakydavo: „Garbė Jėzui Kristui. Bučiuoju tavo mielas rankeles." Tada aš jos klausdavau: „Ką dabar rašyti?". „Rašyk apie farmą, kaip mes čia gyvenam, kad mes turim čia gyvulių."

Tokie, vaikams padiktuoti, laiškai dažniausiai būdavo ir tonu, ir turiniu panašūs vienas į kitą. Buvo kartojamos Lietuvoje įprastos frazės. Pvz.:

"Aš Tavo sesuo Elena, sveikinu jus su žodžiais Tegu Bus Pagarbintas Jėzus Kristus". „Aš Elena sveika esu, mano šeima gražiai auga."

Giminių atsakymai į tokį laišką irgi būdavo labai panašūs.

Buvo galvojama, kad laiškas iš Amerikos turi „gerai" atrodyti. Pvz., viename 1905 m. išleisto *Keleivio* numeryje yra tokia rašomųjų mašinėlių reklama:

Pilypai, kodėl tu nerašai gromatą į Tėvynę? A, brolau, kad nemoku gerai parašyt, o bile kaip tai geriau visai nerašyti. Tai kodėl tu nenusiperki mašinėlę, su kure gali teip gražiai išdrukuot gromatą, kad ir mažai mokantis gali gerai perskaityti o toke prekė pigi, gali ją gaut tik už $9 ir dar prisiuntimo kaštus apmoka.

Žinoma, ne kiekvienas įstengdavo tokią „liuksusinę" rašymo priemonę įsigyti. 1910 m. keliuose laikraščio *Lietuva* numeriuose pasirodė knygos *Kaip Rašyti Laiškus Lietuviškoje ir Angliškoje Kalbose* ištraukos, patariančios besimokantiems gražios rašybos. Svarbiausias kitos knygos—Paltanavičiaus *Mokinkimės rašyti*—tikslas buvo pamokyti rašančius, kaip ranką valdyti, kad raidės išeitų „aiškios ir gražios".

Seselė Cordia Vaišvilas, aiškindama, kaip bandė mokyti savo motiną rašyti, pabrėžė, kad svarbiau buvo išmokti, kaip valdyti raides, o ne gramatiką ar žodžių sudarymą: I would take her hand, „Mama, write it this way." Nors motina šiek tiek pramoko rašyti, Cordia ir toliau pasiliko šeimos laiškų rašytoja. Tai padėjo tobulėti ir jos pačios rašymui. Motina mokėsi rašyti per dukterį, duktė—iš motinos. Ne vien rašyti—tokiu būdu stiprėjo ryšiai tarp pirmųjų ateivių ir jų vaikų.

Tiriant, kaip svetimą kalbą mokosi imigrantai, dažnai nepakankamai dėmesio kreipiama į santykius šeimose. Tėvų noras išlaikyti gimtąją kalbą per vaikus yra ne vien patriotizmo išdava, bet ir baimės, kad vaikai, pamiršę tėvų gimtąją kalbą, nusigręš ir nuo pačių tėvų.

Nors daugelis lietuvių imigrantų ir stengėsi išlaikyti savo gimtąją kalbą, kai kurie iš pirmosios JAV gimusios kartos jau mieliau kalbėjo angliškai. Tai negalėjo nejaudinti išeivijos. 1896 m. laikraštis *Tėvynė* išspausdino straipsnį, kur buvo pranašaujama, kad JAV lietuviai ateityje virs „anglijonimis". Dėl to Čikagos lietuvių Simano Daukanto draugija *Tėvynei* parašė protesto laišką: „... pasidarė mums baisiai skaudu ir graudu, net šiurpuliai pereina mus ant vienos mįslės apie pavirtimą anglijonimis",—buvo rašoma laiške. Amerikos lietuviai buvo skatinami vartoti tik lietuvių kalbą iki to laiko, kol „Lietuva apturės laisvę".[8]

Maždaug taip ir buvo. Lietuva nepriklausomybę „apturėjo" 1918 m. Lietuviai imigrantai ir jų vaikai—pirmoji karta—iki to laiko dar kalbėjo lietuviškai. Po Pirmojo pasaulinio karo Amerika savo vartus imigrantams uždarė.

8 Alfonsas Eidintas, *Lietuvos Kolumbai.* (Vilnius: Mintis), p. 44.

Tuo pat metu didėjo ir anglakalbių Amerikos piliečių nusistatymas prieš gyventojus, kalbančius kitomis kalbomis. Dauguma pirmųjų lietuvių imigrantų vaikų ir tapo „anglijonimis". Tada jau ir lietuvių parapinėse mokyklose buvo įvesta anglų kalba, bent kai kuriems kursams. Dauguma mokytojų jau buvo gimusios Amerikoje. Ketvirtame šio amžiaus dešimtmetyje lietuviškose mokyklose jau randame tik vieną lietuvių kalba dėstomą kursą, pritaikytą moksleiviams, kurie nori giliau pažinti savo kalbą ir kultūrą, bet ir šis yra neprivalomas.

Kai kurie mūsų antrosios bangos lietuviai kreivai žiūri į ankstyvesnius ateivius ir jų „nutautėjimą". Kai po Antrojo pasaulinio karo į Ameriką atvyko mano tėvų karta, ekonominės ir socialinės sąlygos čia buvo imigrantams daug palankesnės, negu šio šimtmečio pradžioje. Tuo tarpu šiandieninė situacija kai kuriais kalbos atžvilgiais yra artimesnė situacijai po Pirmojo pasaulinio karo. Lietuva yra jau antrą kartą atgavusi nepriklausomybę, o kai kuriuose Amerikos sluoksniuose vėl didėja neapykanta kalbantiems kitomis kalbomis, iš dalies dėl to, kad auga imigrantų skaičius. Maždaug prieš metus parduotuvėje *Marshall Field's*, įsikūrusioje Čikagos centre, du žmonės kalbėjosi lenkiškai. Staiga prie jų priėjo apyjaunis vyras ir pradėjo rėkti: „This is America, and in America we speak English!" Negatyvus anglakalbių amerikiečių požiūris į imigrantų nenorą ar nemokėjimą kalbėti anglų kalba darosi vis stipresnis. Bijomasi, kad imigrantai atims iš čia gimusių Amerikos piliečių darbus, kad imigrantų nemokėjimas kalbėti angliškai pakenks Amerikos padėčiai ekonominėje sferoje.

nemokėjimas kalbėti angliškai pakenks Amerikos padėčiai ekonominėje sferoje.

Nors yra daug medžiagos apie vadinamąją Didžiąją imigrantų bangą, dar daug kas tebėra neištirta, ypač kalbos požiūriu. Šių laikų akademikai—istorikai, kalbos tyrinėtojai—pradeda labiau domėtis istoriniais kalbos vartojimo klausimais. Ilinojaus universitete, Čikagoje, vadinamame *Language, Literacy, and Rhetoric* skyriuje, yra visas būrys imigrantų grupių, studijuojančių svetimos kalbos mokymąsi: meksikiečių, graikų, arabų, japonų. Šios srities studijos turėtų padėti imigrantams, besimokantiems anglų kalbos, be to, ir mums būtų lengviau suprasti jų problemas.

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

DVASIOS GAIVINTOJO UŽRAŠAI

Laimonas Noreika, *Aktoriaus dienoraščiai*, Vilnius: „Scena," 1999. 336 p.

Jei būtų apklausa apie tai, kuri profesija yra seniausia pasaulyje, nesunku būtų atspėti atsakymus. Bet kas žino? Gal nemažą balsų skaičių pasiglemžtų ir aktoriaus/aktorės amatas. Vaidinti juk žmonėms įgimta. Net ir kūdikių šypsniuose mokslas nūn įžiūri gudravimus.

Kas kita, žinoma, pačios profesijos pasirinkimas. Čia prielaidoms, kas tai nulemia, nėra galo. Įžiūrimi visokie našlaitystės, exhibicionizmo, narcisizmo ir menkavertiškumo neįveikimo sindromai. Bet apskritai troškimas suprasti artimą, jo jauseną, mąstyseną, poelgių motyvus, „įlisti," kaip sakoma, „į jo kailį" kiekvienam yra natūralus. Ar bent įprastas smalsumas sužinoti kaip kiti tai sugeba. Nenuostabu, kad knygos apie scenos įžymybes ar ekrano žvaigžtes turi nemažą ir pastovią paklausą knygynuose ir bibliotekose. Ir jų skaičius nemažėja.

Net ir kuklioje mūsų šalelėje yra buvę tokios memuaristikos: Teofilijos Vaičiūnienės *Scena ir gyvenimas* (1975); plonytė, bet gaivi Danos Rutkutės knygelė *Mano jaunystės teatras* (1994); Laimono Tapino *Medyje angelas verkia* (apie Br. Babkausko karjerą teatre ir filmuose), (1991); T. Sakalausko *Monologai apie J. Miltinį ir jo teatrą*, pagaliau visai neseniai pasirodžiusi J. Blekaičio studija—*Algirdas Jakševičius–teatro poetas* (1999).

Išeivijos balansas mažiau įspūdingas: aktorių įrašai plokštelėse—Dalios Juknevičiūtės, Leono Barausko, Henriko Kačinsko. Negalima, žinoma, būtų lyginti jų pasisekimo su, sakysim, Laimono Noreikos plokštelėmis, bet proporcingai imant, atrodytų, kad išeivijos ir tėviškėnų poreikiai ne kažinkiek ir skiriasi.

Tiesa, krašte prie jų išugdymo bus neužginčyjamai prisidėjusi okupacija. Niekam ne paslaptis, kad nuo pat pirmųjų jos dienų, aktoriai buvo įkinkyti (arba patys įsikinkė) į Agitpropo pavalkus. Buvo siuntinėjami ir vežiojami pasirodymams mitingų aikštėse, mokyklų bei gimnazijų salėse, universitetų aulose ir gamyklose bei įmonėse. Ilgainiui tačiau deklamuojamų tekstų pobūdis ėmė keisis. Tiesa, labai pamažu, po nemažo erzelio su viešos moralės sergėtojais—cenzoriais. Daugėjo ir tų susitikimų su visuomene. Tai vis dėka tokių trubadūrų kaip Laimonas Noreika, kurio ryžtas aplankyti kad ir nuošaliausią mūsų žemės kampelį, niekaip nemažėjo. Leistina būtų pajuokauti, kad neseniai pasirodžiusi jo užrašų knyga—„Aktoriaus dienoraščiai"—kitaip nepaskaitoma, kaip pasiklojus prieš save smulkų Lietuvos žemėlapį. Tokie neįprasti to pasišventėlio maršrutai ir tokia nuostabi jų gausa.

Pradedant 1979 metais, autorius suskato žymėtis jų skaičių: 600-tasis 1979 metų pradžioj, 700-tasis jų gale. Taip kažkada prikopiama prie magiškojo tūkstantojo. Bet ne rekorduose esmė. Žinia, jie ženklina fizinę ištvermę, bet jie nuostabūs dar tuo, kad Noreika nuolat atnaujina savo repertuarą, idant jo perteikimas būtų auditorijai dvasinė atgaiva.

Būtų ankstoka mėginti aprėpti jo kultūrinės misijos dydį (tai neabejotinai atliks jo pasirodymų liudininkai), bet pati mintis pažymėti specialiu leidiniu tą veiklą yra sveikintina. Juo labiau, kad tas sumanymas įgyvendintas be priekaišto. *Aktoriaus dienoraščiai* yra tikrai skoningai, gal net prabangiai išleista knyga. Dailaus formato, gražaus šrifto, pamarginta vinjetėmis. Be to, ją puošia išskirtino meninio lygio Lietuvos fotografų darbai. Nuotraukos, vaizuojančios jo darbo etapus ir atokvėpio valandas su draugais.

Knygos tekstas prasideda 1974 metais ir užsibaigia 1985-taisiais. Autorius nepaaiškina kodėl? Vienok jis prideda santraukinį tekstą aptariantį 1986–1998 metų tarpsnį.

Ne iš karto skaitytojo akis pastebi šiuos nelauktumus. Todėl ne pro šalį susipažinti su Noreikos biografiniais duomenimis *Lietuvių Enciklopedijos* papildymuose. Iš jų patiriame, jog faktiškai L. Norekios aktorinio darbo pradžia nukeldintina į 1948 metus, kadangi tais metais jis baigė Vilniaus teatro studiją ir išvyko tobulintis Maskvon, Lunačiarskio teatro meno institutan, kuris

knygoje vadinamas Gitizo vardu. Jį baigęs 1952 metais Noreika dirba Kauno teatre iki 1963 metų. Po to Vilniuj. Taigi esama nemažo tarpsnio (1948–1974) kurio įvykiai dienoraštyje neužrašyti; išskyrus vieną kitą nelauktai prisimintą kokių nors asociacijų poveikyje. Savime aišku, šis faktas skaitytojui nemielas, kadangi autorius jam nepatiki jaunystės iliuzijų ir pirmųjų žingsnių scenoje aprašymų.

Pikti liežuviai mala, kad aktorinė memuaristika esanti labai vienoda, sukirpta ant to paties kurpalio, nelyginant tie seni, taurūs kaubojų filmai su Tomu Mix'u ir Buck Jones ant žirgų. Girdi, primityvi jų schema prasideda vaikystės pomėgiu fantazuoti ar žaisti su marionetėmis pavaizdavimais. Vėliau būna koks neišvengiamas mokyklinio renginio aprašymas. Dar tolėliau autorius susitinka su kokiu oriu mokytoju ar globėju, kuris įtikina tėvelius, kad būtina jį leisti į dramos studiją... Nemažą kiekį puslapių kapitalistinėse šalyse užima vaizdavimas kaip aktorius ar aktorė badmiriauja, galynėjasi su nesekmėmis, skurdu, išnaudojimu, kol pagaliau jam/jai ima šypsotis laimė. Blankiausi paprastai būna tie puslapiai, kuriuose aptariami triumfų tarpsniai ir pabyra liaupsios spaudoje citatos. Žinoma, viskas priklauso nuo autoriaus arba šešėlinio autoriaus (ghost writer) sugebėjimo pasakoti sklandžiai ir vaizdžiai. Jei viršelyje pažymima, kad turima reikalo su aprobuota biografija (authorized biography), verčiau tokios knygos nejudinti net ir su ilgiausia šatra.

Ne visi šie priekaištai galioja Noreikos veikalui, kadangi jo sąranga skiriasi nuo biografijos arba autobiografijos.

Kaip žinome, išskirtina dienoraščių žymė yra tai, jog jais pretenduojama į absoliutų tikroviškumą, dokumentiškumą. Juose protokoluojami dienos įvykiai, aktualijos: kas veikta, kur buvota, kas nugirsta, sužinota, su kuo šnekučiuotasi, su kuo susipykta. Žodžiu, visa kasdienybės smulkmė. Biografiniame kūrinyje, tuo tarpu, neišvengiamai prabyla laiko srūvio pagava, lydima atminties spragų, jos pačios nepatikimumo, konstatavimų. Suskamba eleginė tonacija. Kartais savišaipa. Neretai švysteli ir lakios vaizduotės blyksniai. Šelmis Federico Fellini (filmo *Amarcord* režisierius) pakartotinai skelbė žurnalistams, jog jo autobiografijos esančios gryni pramanai. Jis viską prasimanęs nuo pradžios iki pabaigos, viską viską: savo vaiksytę, savo Rimini, savo tėvų

charakterius, savo asmenybės sandus, nostalgijas, sapnus, atsiminimus, viską, viską vien tam, kad galėtų išsipasakoti.

Šiuo požiūriu Noreikos *Aktoriaus dienoraščiai* yra visiška priešingybė Fellinio mistifikacijoms. Skaitant juos, kyla nepaprastai stiprus įspūdis, kad turime reikalo su autentiška dokumentine medžiaga, be jokių falsifikatų. Neneigia to fakto ir autorius. Knygos pabaigoje jis prisipažįsta sėdįs priešais dienoraščių stirtą, susimąstęs, ką dar iš jų išpešioti. Atseit būta, daigstant šią knygą sąmoningos (rasit negailestingos) atrankos, išlesiojant tuos fragmentus, kurie rišasi su jo, kaipo aktoriaus, profesiniais rūpesčiais. Tuo pačiu ignoruojant visa kita. Tariamas dienoraštinis padrikumas yra gerokai dirbtinas, o fragmentų pagalba sukuriamas autoriaus atvaizdas—nepadoriai fotogeniškas. Niekur neaptinkame jo įširdusio ant savęs ir pasaulio, ciniško ar susimąsčiusio, niekur nematome jo ir kritiškai žvelgiančio į senus savo užrašėlius; įžiūrinčio juose indoktrinacijų ar įsikalbėjimų žymes.

Noreika nepažymi, ar redaguodamas tekstą spaudai, jis buvo susilaukęs patarėjų pagalbos, bet akivaizdu, kad leidiniui būtų nepakenkę kai kurie apkarpymai, kadangi pernelyg migdančiai veikia skaitytoją reportažinis jo stilius. „Veni-vidi-vici" ataskaitinio tipo pranešimų monotonija. Ypatingai paskutiniuose santraukiniuose knygos skyreliuose, kuriuose apsakoma 1986–1998 metų raida.

Tai nereiškia, kad knygos audinys nuaustas lygiai ir vienodai. Skaitytojui veikiau apmaudu, kad autorius neperlydė gausios dokumentinės rūdos į vientisą autobiografinį lydinį, kaip sakysim padarė Dana Rutkutė.

Juk talentą rašyti jis neužginčyjamai turi. Tai įrodė jo atsiminimų pluoštas kolektyviniame leidinyje *Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną* (Vilnius, Vaga, 1992). Tai patvirtina įspūdingi, tiesa, negausūs, prisiminimų švystelėjimai aptariamame leidinyje. Ar tai būtų jo paties pergyvenimai 1948 m. ištikusioj Lietuvą išvežimų bangoj, ar motinos pasakota sandūra Lukšio gatvėje su Beko įmonės savininke, ar savo akimis regėti oro taršos nuliežtų Pakaunės pušynų vaizdai. Visuose juose skaitytoją stebina Noreikos žodžio skalsa. Kone hemingwayiškas braižas. Jokių čia stilistinių užraitymų, o tačiau viskas ryšku ir stebina pagaviai atkuriama atmosfera.

Nieko nepadarysi, Noreikos, taip matyti, nemasina rašytojo garbė, o scenos darbo trinyčiai arčiau kūno. Savo dienoraštinių įrašų sudaigstymu jis siekia praturtinti mūsų teatrologinę raštiją ir jo knyga yra neabejotinai svarus įnašas. Jos turinį sudaro daugiausia specifinė tematika: vaidmens kūryba, grožinio skaitymo paslaptys, pasibaisėjimas rezultato rodymu, štampine vaidyba, kontakto su žiūrovu problemos. Žodžiu, vaidybinės meistrystės problematika. Kas be ko, jų analizė neretai priartina *Aktoriaus dienoraščius* prie Vakarų pasaulio aktorinės memuaristikos, bet tų sąlyčio taškų neperdaugiausia.

Ieškant temų, kurios suskamba ypatingai aštriai *Aktoriaus dienoraščiuose*, randame Noreikos bodėjimąsi teatrine kritika Lietuvoj.Tas jo priešiškumas savotiškas. Noreika—ne Kostas Ostrauskas („Gyveno kartą senelis ir senelė"), kad pateiktų tokios mėgėjiškos, trumparegiškos kritikos pavyzdžius. Nėra išvardijami Noreikai įsipykę asmenys, išskyrus nebent Petuchauską. Bet per visą knygą aidi šūksniai, kad toji kritika esanti apgailėtino lygio, nemokšiška, primityvi, stokojanti teatrinės kultūros:

> Ką kalbėti apie primityvų, saviveiklišką charakterio kūrimą. Išgalvotos eisenos, balsai, „charakteringi" judėsiai, šlubavimai, mikčiojimai, šveplavimai, bezdžioniavimai, kartojimai matytų žmogaus luošimo žymių. Ir baisiausia—rodymas, demonstravimas to viso „chlamo" scenoje, mėgavimasis, užmiršus tai, kas svarbiausia scenoje—veiksmą (p. 285).

Keista, Noreika niekur neužsimena apie vaidinamų niekalų šabloniškumą, debiliškumą, priskirdamas visas teatro gyvenimo neigiamybes skystablauzdei, lygiavos principu operuojančiai, spektaklių kritikai. Demaskuodamas juos kaip tikruosius vaidybinio nuosmūkio kaltininkus, jisai pastebi su lengva ironija, kad visvien jie neišvangsią istorijos teismo:

> Teatrologai mėgsta sakyti, kad spektakliai nueis nuo scenos ir liks vienintelis liudininkas—teatrologų recenzijos. Taip, tai tiesa, betgi teatrologų lygis tose recenzijose taip pat liks (p. 210).

Teatro šeimos vėžiu Noreika pripažįsta daugybę apraiškų: prastą scenos naujokų apmokymą, stumiantį juos į nedrausmingumą, pravaikštas, nepagarbą vyresniesiems, šurmuliavimą užkulisiuose spektaklio metu. Nekalbant jau apie besaikį girtavimą, tuos atvejus, kai „lingu-linguoju, lauku lygiuoju" įkrypuoja scenon bernelis svyruonėlis, girtas, kaip mocarstva. Nenuostabu, kad žymintis tuos dalykus, autoriui dvelkteli nostalgijos vėjelis. Prisimenami metai, kai jo paties būta naujoko. Būdingas knygos bruožas yra Noreikos pagarba buvusioms savo mokytojoms, tiek lietuvėms (P. Pinkauskaitė) tiek rusėms, ir darbo kolegėms, kaip, sakysim, Monikai Mironaitei. Dora autoriaus savybė yra ir ta, kad piktindamasis visomis gėdingomis apraiškomis, jis neužmiršta pripažinti, kad tų blogybių kaltininkė yra ir pati tarybinė santvarka:

> Mūsų teatre, jei neklystu, 74 aktoriai, ir visi vaidinam vienoj scenoj. Aišku, žmonės metų metais vaikšto be darbo ir niekam tai nerūpi. Nuo to *dykinėjimo ir atmosfera teatre* klaiki. Žmonės, galintys dirbti, nelaiko formos, vaikšto surūgę, traumuoti, irzlūs. Ypač moterys. (1977 m. liepos 26 d., p. 80).

Kodėl Noreika pasuko į kinematografiją? Ar todėl, kad tai leido jam pasprukti iš šio dvokiančio liūno, ar dėl kitų (ekonominių?) priežasčių, niekur knygoj nepaaiškinama. Iš viso, palyginus *Aktoriaus dienoraščius* su užsienietiška memuaristika, lengvai įžiūrimas kitas reiškinys: Noreikos tekste nėra jokių svarstymų, būdingų vakariečiams, kuo darbas scenoje skiriasi nuo vaidybos filmavimo aikštelėje. Ar tikrai pastarasis tėra vien staipymasis, „modeliavimas" prieš kameros objektyvą? Ar priešingai, kaip tvirtina Elia Kazan, filmavimasis reikalauja ypatingo susikaupimo dovanos:

> Jei yra įmanoma—ir daug apsukrių aktorių gelbstisi falšu, maivymusi ir *medijos afišavimu teatro scenoj*—tai yra sunku vaduotis falšu kameros akivaizdoj. „Close-up" reikalauja absolučios tiesos". (Elia Kazan, *A Life.*)

Noreika šių dalykų nesvarsto. Nors *Aktoriaus dienoraščiuose* yra nemažai įrašų apie sukamų filmų peripetijas, bendrai paėmus—tai protokolinio tipo pasižymėjimai. Kai kada tačiau jis pateikia vaizdžių apmąstymų, kaip pasibaisėtinai užterštos žavingos Krymo pakrantės. Pasitaiko ir komiškų dalykėlių, kaip, sakysim, istorija su malūnsparnių lakūnais, įtikinusiais autorių, jog jam teksią kaparnotis į karo laivą virvės pagalba. Ypatingai žavi „ukleikų" istorija. Vakarų pasaulyje ekrano žvaigždės, o ypatingai rėkynių „artistai" susilaukia sirgalių pusmergių, vadinamųjų „groupies", kurios nesustabdomai juos persekioja, trūksplyš repečkodamos į jų patalą. Pasirodo, ir Sovietijoj yra buvę kažko panašaus. Tai buvusios, pasak Noreikos, „nelaimingos moterys jau nepirmos jaunystės, vienišos ir susikūrusios, įsivaizdavusios, kad draugauja, bendrauja su aktoriais, kiekviena išsirinkusi vis kitą ir kuria sau jo kultą." (1980 m. gruodžio 24, p. 204). Jos buvo vadinamos „ukleikom" ir vieną tokį „vantos lapą" (vardu Galia) Noreika turėjęs Lenfilme.

Sakysit neverta kreipti dėmesio į tokį niekutį, bet, manding, Noreikos pateikiama „ukleikų" aptartis atidengia jo paties sudėtingos asmenybės kontūrus. Užuot puikavęsis savo populiarumu, ar žvelgęs iš aukšto į *profanum vulgus*, Noreika pasisuka kitu kampu, neįprastai, kad elgiamasi Vakaruose...

Apie aktoriaus amatą amžių būvyje yra prirašyta visokiausių rimtų ir nerimtų samprotavimų. Vieni jį pontifikuoja, kiti—laiko niekingu, mažareikšmiu amatu. Girdi, jei gydytojai susimauna diagnozėj, tai pacientas pasimiršta raitydamasis skausmuose, jei inžinieriai susimaišo apskaičiavimuose, tai jų pastatas suploja gyventojus. Tuo tarpu, jei aktorius „apsiskandalija" scenoje, planeta sukasi kaip sukusis (Jean-Louis Roux, *Nous sommes tous des acteurs*, Vol. I. Montréal, ed. Lescop, 1998). Su ta tiesa sutinka iš principo ir britų režisierius Peter Brook, tik jis įveda mažytę pataisą:

> Dainininkai ir šokėjai išsilaiko savo profesijose iki gyvenimo pabaigos. Tuo tarpu pamėtėti profesijos orbiton aktoriai nebeturi absoliučiai jokio žmogaus, kuris padėtų jiems puoselėti toliau savo talentą. Susilaukęs tam tikro pripažinimo aktorius liaujasi ieškojęs ko nors naujo. Idant jis galėtų tobulėti, jam priderėtų įveikti savo ribotumą ir

mestis tirti dalykus, kurie sunkiai įveikiami. Bet niekas neturi laiko pasišvęsti tokių problemų sprendimui. Pernelyg dažnai aktoriaus karjera apsiriboja to paties darbo diena iš dienos atlikimu". (Peter Brook, *L'espace vide. Essais sur le théâtre*, 1977).

Leistina manyti, kad Noreika laiku pastebėjo aktorinio darbo akligatvius ir, kaip dera profesionalui, suskato įvairinti savo užimtumą, išlikdamas ištikimu savo pašaukimui: atverti auditorijai grožinės raštijos grožį ir tiesą. Iš leidinio patiriame, kad Noreika yra filmavęsis 25 filmuose, iš jų penkiuose lietuviškuose. Jo nuomonė apie pastaruosius nelabai kokia: „...mūsiškiai lietuviški filmai—tiek įmantrumo, tiek reikšmingumo, tiek tariamo neišsakymo. Bandyk pasikapstyti, jokio sakymo ir nesurasi". (1976 m. rugpjūčio 8, p. 47).

Kiek yra Noreika suvaidinęs vaidmenų teatro scenoje, knygoje nepasakoma, bet leidinio nuotraukos rodo jį rolėse, kurių galėtų pavydėt jam kiekvienas lietuvis aktorius: Karalius Lyras, Gajevas (Čechovo „Vyšnių sode") (Noreikos slapta viltis buvo suvaidinti „Dėdę Vanią?) Kazimieras Sapiega, Mažvydas...

Priešingai negu daugelis vakariečių, Noreika neslepia, jog turėjęs nemažai vargo, kol perkąsdavęs tuos vaidmenis ir, kad faktiškai visada stiprėjęs, augęs, spektaklių būvyje. Neįtikėtina—jokios savigyros knygoje nėra. Tiesa, autorius pernelyg sąžiningai ir rūpestingai sumini visus atlėkusius jo sveikint į užkulisį. Bet tai jokia auto-reklama—veikiau savos misijos reikšmės konstatavimas:

> Viena iš klausytojų kalbėjo, kad laukė Putino (buvau atsisakęs, nes ruoštis neturėjau laiko), dabar labai džiaugiasi, sako—aš domiuosi poezija, skaičiau Martinaitį ir man nepaliko jokio įspūdžio, atrodė labai jau įmantrus, kad mėgaujasi savo originalumu, o po tuo nieko nėra. Kaip aš taip nesugebėjau įžiūrėti, dabar supratau, tai labai nuoširdus ir gilus poetas. Jūs man padėjot surasti poetą. Sako, atleiskit, gal aš juokinga, bet „Kvailutės Onulės rauda" man tokio lygio eilėraštis, kaip visas Servanteso „Don Kichotas", tokio tragizmo. Pritarė moterys, kai kurios net

nebuvo skaitę, kad su poezijos knygomis labai sunku ir kad ieškosiančios Martinaičio. (1978 m. birželio 14 d., p. 122).

Noreika tos klausytojų bėdos nesvetimos. Jis atvirai prisipažįsta turėjęs vargo suvokti poetų savitumą: „Noriu labiau susipažinti su H. Radausku. Seniai, dar 1969 m., kai iš Amerikos parsivežiau jo knygą, padarė įspūdį labai dainingo grakštaus lyriko, o dabar lyg naujai pamačiau, daug daugiau gelmės ir skausmo". (1977 m. spalio 10 d., p. 83).

Taip Noreika atsiliepia apie *Strėlės danguje* autorių, apšaukiamą tiek išeivijoj, tiek Lietuvoj estetizmo srovės atgyvena formalistu, olimpiečiu, kone eiliakaliu. Galima sakyti, kad tasai Noreikos nuovokumas, įžvalgumas yra bene didžiausia *Aktoriaus dienoraščių* staigmena. Pažymėtinai taikliai jis aptaria taip pat ir Justino Marcinkevičiaus *Dienoraštį be datų*, beveik nekomentuojamą išeivijoje. Nors pasisakymų apie skaitytas knygas leidinyje nedaug, bet kaskart autorius išsako savo mintis lakoniškai, nuosekliai ir pagaviai, nesipuikuodamas „mokslišku" žargonu.

Bet užvis prašmatiniausi aptariamojoje knygoje yra tie puslapiai, kuriuose Noreika kalba apie savo artimiausius draugus. Jų ratas nedidelis. Pasigirsta vis tos pačios pavardės ar vardai: Justinas, Morčius (Marcelijus Martinaitis), Genutė, V. Kubilius, A. Vengris, Kostkė (Irena Kostkevičiūtė) ,Vanda Zaborskaitė. Dažniausiai linksniuojama yra Justino Marcinkevičiaus pavardė, su kuriuo spėjama, nemažai bendrauta, ruošiant vaidmenis ir rečitalius. Noreika nepaprastai gerbia Marcinkevičių kaip poetą–dramaturgą, bet nemažiau ir kaip žmogų, nebijantį dalintis gerumo duona: „Kai Justinas nori ką nors pasakyt ar padėkot ir žodžiai jam nesisako, tai jis paima už peties, lyg paglosto, lyg spusteli, ir kažkaip droviai nusišypso".

Išskirtina Noreikos dorybė yra ta, kad jisai nesibijo pripažinti, nesantis tobulybės įsikūnyjimas:

> Ką tik televizijos laidoj Justinas perskaitė „Pažinimo medį". Kai skaito Justinas savo kūrinius, reikia slėptis visiems artistams. Taip ramiai ir aiškiai veda savo mintį. Taip paprastai ir įtaigiai; taip lengva klausytis ir viskas aišku.

Tas suartėjimas ir prieraišumas ne be pavojų. Kartais Noreikos žodis taip egzaltuotas, kad priartėja prie ditirambo ribos, ypač, kai jis pradeda cituoti: „Marcinkevičius tai lietuviškasis Janis Rainis".

Šiaip Noreika itaigiai aprašinėja savo susitikimus ir pokalbius su Marcelijumi Martinaičiu. Iš jų skaitytojas sužino, kad nuostabiąją „Severiutės raudą" Martinaičiui įkvėpęs Tumas Vaižgantas ar kad jis kūręs savo „Kaip Kukutis protą atgavo" pagal ubagų rylą šventoriuje. Kitų pokalbių, su, sakysim, Vanda Zaborskaite, ar Irena Kostkevičiūte ar su teatrologu A. Vengriu, Noreika detaliau neatpasakoja, bet skaitytojui aišku, kad Sigitos (Noreikos žmonos) „salionas" nebuvo kunčininio tipo bohemos užuoglauda ar dykra, kur pliauškiama apie sportą ir madas. Daugelyje knygos vietų Noreika, spėjama, baisėjosi perkaitimo („burn out"), ištinkančio aktoriaus gyvenimo kelyje ir, kad šis mikrokosmas padėdavo jam atsigauti. Tikriausiai, ir jo rečitalių repertuaras susiklostė to ratelio dalyvių poveikyje. Bet visvien reikėjo turėti drąsos ir tikėjimo teatro gydomąja galia, mėginant įpiršti neišprususiai provincinei auditorijai Putiną, Marcinkevičių, Martinaitį, pagaliau net ir tą pačią Salomėją Nėrį. Ir Noreika to iššūkio nepabūgo.

Itin spalvingi knygos puslapiai, kuriuose Noreika kalba apie būdingos deklamuotojams („skaitovams") silpnybes, ir nurodo kai kurių tekstų interpretaciju netikslumus:

> Skaitymas—tai ne teatras, ne personažo kūrimas, kur reikia persikūnyti (idiotiškas terminas). Skaitant literatūros kūrinį reikia kalbėti, veikti savo vardu tiesiogiai. [...] Aš ne Putinas, ne Maironis, ne Justinas Marcinkevičius, ne Salomėja. Noriu jums paskaityti kūrinius, kurie mane sužavėjo, aš jų neskaitau kaip savo, o tik priartinu prie jų, parodau, kokios mintys ir jausmai glūdi šiuose kūriniuose. (1975 m. sausio 7 d., p. 14).

> Dar prisiminiau vieną užkrečiamą bacilą, su kuria sunku kovoti, kaip ir su visom bacilom, tuo labiau, kad labai dažnai ir profesionalai, dėstytojai ją skleidžia. Tai reikalavimas ir noras, kad atlikėjas matytų tuos vaizdus, apie kuriuos kalba, ir kad klausytojas tada matysiąs. Na ir

prasideda haliucinacijos scenoje, atlikėjas „mato" tekančią saulę, giedrą dangų, girdi paukščių čiulbesį. Jei ilgą šiaudą—tai sakys iiiiilgąąą šiaudą, jei giedrą dangų, tai pakels veidą su apsiblaususiom akim ir būtinai saldžia šypsena. Kiekvieną vaizdą perteikdamas jau turi susiklosčiusį savo požiūrį į jį, priklausantį ir nuo savosios gyvenimiškos patirties, ir tie atlikėjo perteikiami vaizdai kiekvienam klausytojui pažadins savas sampratas, nulemtas jų gyvenimiškos patirties. O tų vaizdų „matymas" be tikslaus žinojimo kam, kodėl, išvirsta į gryną sentimentalumą, melagingą saldumą. Mūsų kritikai dažnai, pamatę ašarą scenoje, šaukia—sentimentalu. Taip, sentimentalu, jei tai jausmų demonstravimas, nesvarbu, ar ašara, ar juokas, jei jie ne veiksmo pagimdyti, ne minties, o ištrėkšti, išstenėti. Ašara ar juokas scenoje, jei juos pažadina veikimas, minties rutuliojimas, konflikto nugalėjimas—tai vertybė. Reikalavimas matyti vaizdus dažniausiai pavirsta į sentimentalią „matymo" vaidybą. Aktorius normalus žmogus ir haliucinacijomis neturi užsiimti. (1975 m. sausio 7 d., p. 17).

Skaitytojui, o ypatingai išeiviui, negirdėjusiam Noreikos skaitant net iš įrašų, tasai mėgėjystės pasmerkimas gali pasirodyti vėlgi grožėjimusi savimi ar staipymusi. Užtat būtina čia pat patikslinti, kad tokie polinkiai Noreikai nebūdingi. Jis dažnai pasiskubina pridurti prie tokių savo pastabų, kad jo mintys nesančios jokių Amerikų atradimai, būdinga kad iš viso tekste niekur nesišvaistoma citatomis iš Stanislavskio, Vachtangovo ar kokio Brecht'o. Žinoma, tas autoriaus kuklumas yra skaitytojui mielas.

Rasit patraukliausios yra tos teksto pastraipos, kuriose Noreika konkrečiais pavyzdžiais iš mūsų poezijos parodo, kaip kartais yra neteisingai įžvelgiamos potekstės ir iškraipomos poetų (Maironio, Putino ir t.t.) mintys.

Knygos pabaigoje L. Noreika pasisako skaitytojui, jog išėjęs pensijon, jis nepraradęs vilčių atlikti vieną kitą paslaugą visuomenei:

Seniai knieti paieškoti savo dienoraščiuose užfiksuotų apmąstymų, eilėraščių analizių, kurie gali būti

naudingi ir besidomintiems gausiems skaitovams, ir literatūros mokytojams, dažnai dirbantiems tą darbą su mokiniais. Nesinori, kad tai būtų vadovėlis, ko aš ir nesugebėčiau padaryti. Norisi, kad nebūtų prikišamai aiškinama, o atsižvelgiama į aplinkybes, į darbo atmosferą, paliečiant ir teatro gyvenimą, įvykius, kur neišvengiamos ir teatro aktoriaus, ir skaitovo etikos problemos, santykis su klausytoju. (1998 m. birželio 9 d., p. 333-34).

Kiekvieno, susipažinusio su *Aktoriaus dienoraščiais*, pageidavimu ir lūkesčiu būtų, kad Laimonas Noreika nepristigtų energijos ir paramos, įgyvendinti šį užmojį.

Vytautas A. Jonynas

METMENIMS aukojo:

300 dol.

a.a. Donato Šato atminimui
Saulė Šatienė

100 dol.

Mara ir Kazys Almenai
Kęstutis Tautvydas
Elona ir Rimas Vaišniai

50 dol.

Aleksandra Kašubienė
Danutė Harmon–Tupikas
Birutė Gylienė
Eugenia Pakulis

---

metmenys

Redaguoja: Violeta Kelertienė, Rimvydas Šilbajoris
Department of Slavic & Baltic Languages & Literatures (m/c 306)
1610 University Hall,
University of Illinois at Chicago
601 South Morgan
Chicago, Illinois 60607-7112

Redakcijos bendradarbiai: Egidijus Aleksandravičius, Algirdas Titus Antanaitis, Leonidas Donskis, Mykolas Drunga, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Giedrius Subačius, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Danas Lapkus

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Žydrūnas Drungilas, Marija Paškevičienė, Dalia Sruogaitė, Aušra Vėličkaitė, Vytautas Vepštas

Administracija: Marija Paškevičienė
306 55th Place
Downers Grove, IL 60516

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
2000, Nr.78